

TAMPEREEN YLIOPISTO
Johtamiskorkeakoulu

TOIMINNAN JATKUVUUDEN HUOMIOINTI TILINTARKASTAJAN
RAPORTOINNISSA PK-YRITYKSISSÄ

Yrityksen laskentatoimi
Pro gradu -tutkielma
Elokuu 2016
Ohjaaja: Hannu Ojala

Anna-Liisa Koskelainen

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	1
1.1 Aiheen tausta.....	1
1.2 Keskeinen kirjallisuus.....	4
1.3 Tutkielman tavoite ja keskeiset rajaukset	5
1.4 Keskeiset käsitteet.....	7
1.5 Tutkimusmetodologia ja aineistonkeruu.....	8
1.6 Ilmiön ulottuvuus ja nykytila	11
1.7 Tutkielman kulku.....	13
2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS.....	14
2.1 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen teoreettinen viitekehys	14
2.2 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen normatiiviset lähtökohdat	16
2.2.1 Kansainväliset tilintarkastusstandardit	17
2.2.2 Toiminnan jatkuvuus -standardin uudistus.....	20
2.2.3 Kansalliset säädökset ja määräykset.....	21
2.2.4 Seuraamukset säännösten noudattamatta jättämisestä.....	22
2.3 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen analysoinnin lähtökohdat	22
2.4 Tilintarkastajan tehtävän teoreettiset lähtökohdat pk-yrityksessä	24
2.4.1 Agenttiteoria tilintarkastuksen lähtökohtana	25
2.4.2 Agenttisuhte ja sen vaikutukset pk-yrityksissä.....	26
2.5 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen ratkaisevat tekijät	28
2.5.1 Ympäristö -tekijät	28
2.5.2 Asiakas -tekijät	29
2.5.3 Tilintarkastaja -tekijät.....	31
2.5.4 Tilintarkastaja-asiakassuhde -tekijät.....	34
2.5.5 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen merkittävyys	36
2.6 Teoreettisen viitekehityksen muodostaminen.....	37
2.6.1 Viitekehityksen lähtökohdat	37
2.6.2 Viitekehityksen rakentaminen	37
2.6.3 Viitekehityksen avaintekijät.....	40
3 TUTKIELMAN EMPIIRINEN OSA.....	41
3.1 Tutkimuksen toteutus.....	41
3.1.1 Haastattelujen toteutus ja analysointi	41
3.1.2 Tutkimuksen reliabiliteetti ja validiteetti.....	44
3.2 Toiminnan jatkuvuus tilintarkastuksen osana.....	45
3.2.1 Toiminnan jatkuvuus -standardin merkittävyys	46
3.2.2 Toiminnan jatkuvuus pk-yritysympäristössä.....	50
3.2.3 Toiminnan jatkuvuuden kyseenalaistaminen.....	53
3.2.4 Toiminnan jatkuvuuden analysointi	58
3.2.5 Toiminnan jatkuvuuden vaikutus tilintarkastuksen laatuun	61
3.2.6 Toiminnan jatkuvuuden aiheuttama raportointi.....	65
3.2.7 Toiminnan jatkuvuuden raportoinnin vaikutukset.....	69
3.3 Yhteenveto ja tulosten analysointi.....	73
3.3.1 Teorian avaintekijöiden analysointi.....	74
3.3.2 Teoreettisen viitekehityksen täydentäminen.....	79
4 JOHTOPÄÄTÖKSET	80
LÄHDELUETTELO	82
LIITTEET.....	89

LIITE 1: Toiminnan jatkuvuuden sääntelyyn liittyvät tilintarkastusstandardit

LIITE 2: Haastattelulomake

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto	Johtamiskorkeakoulu; yrityksen laskentatoimi
Tekijä:	KOSKELAINEN, ANNA-LIISA
Tutkielman nimi:	Toiminnan jatkuvuuden huomiointi tilintarkastajan raportoinnissa pk-yrityksissä
Pro gradu -tutkielma:	81 sivua, 4 liitesivua
Aika:	Elokuu 2016
Avainsanat:	toiminnan jatkuvuus, going concern, merkittävä epävarmuus, toimiva johto, dokumentointi

Toiminnan jatkuvuuden periaatetta on tutkittu paljon, mutta vain hyvin vähän kentällä ja kohdistettu tilintarkastajiin, joiden tarkastuskohteet keskittyvät pääasiallisesti pieniin yrityksiin. Näistä syystä ja ilmiön informatiivisuuden lisäämiseksi tutkielmassa kartoitettiin haastatteluin toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen johtaneita syitä sekä niiden arviointi- ja analysointiprosessia pk-yrityksissä. Lisäksi selvitettiin toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden seurauksia kuten raportointia sekä sen vaikutuksia asiakkaalle. Tilintarkastajan tehtävän vaativuuden vuoksi kiinnitettiin huomiota siihen, miten toiminnan jatkuvuuden oletettaman tarkastus ja päätöksenteko vaikuttavat tilintarkastuksen laatuun ja siihen, onko tilintarkastajan erityispiirteillä merkitystä tehtävän läpiviennissä.

Toiminnan jatkuvuusedellytysten ennakointi osana tilintarkastusta on osoittautunut tilintarkastajalle monitahoiseksi ja usein vaikeaksi tehtäväksi. Voimassa olevan sääntelyn mukaan jatkuvuusedellytykset riippuvat tapahtumista ja olosuhteista, riskeistä, jotka vaarantavat yhteisön toiminnan jatkuvuuden. Yhteisön toiminnan jatkuvuus on uhattuna siinä tapauksessa, kun riskit ovat sen luonteisia, että ne aiheuttavat merkittävää epävarmuutta. Tilintarkastajan tulee ratkaista epävarmuustekijöiden merkittävyyden aste. Tilintarkastajan näkökulmasta on siis kyse tulevaisuuteen suuntautuvasta tehtävästä.

Tutkimustulokset osoittavat, että pk-yrityksissä ei yleensä ole saatavilla tulevaisuuteen suuntautuvaa taloudellista informaatiota tai se on niukkaa tai vain suuntaa antavaa. Epävarmuustekijän ilmaantuessa tilintarkastajat kyseenalaistavat yrityksen toiminnan laajemmin, punnitsevat johdon arvioiden luotettavuutta, jolloin keskustelut johdon kanssa korostuvat. He analysoivat menneiden kausien kehityksestä saatavia lukuja ja merkkejä sekä tilinpäätöksen jälkeisiä tapahtumia ja hyödynnettävät ulkopuolisista lähteitä saadakseen käsityksen merkittävän epävarmuuden mahdollisuudesta erityisesti silloin, kun pk-yrityksessä on viitteitä taloudellisista vaikeuksista tai liiketoimintariskeistä.

Tulokset osoittavat myös, että merkittävä epävarmuus on sidoksissa kannattamattomaan toimintaan, mutta yleensä vasta rahoitusaseman heikkous ja vahingon aiheutumisriski ulkopuolisille ovat sellaisia seikkoja, jotka laukaisevat raportoimaan jatkuvuuden vaarantamiseen liittyvästä seikasta tilintarkastuskertomuksessa. Toiminnan jatkuvuuteen liittyvä lausunto raportoidaan kertomuksessa yleisimmin tiettyä seikkaa painottaen. Epävarmuustekijöiden olemassaolo lisää tilintarkastajien työtaakkaa, mutta tarkastuksen laadun heikkeneminen ei ole tähän yleensä sidoksissa. Laadunvarmistus ja tilintarkastajalle aiheutuvat mahdolliset riskit lisäävät dokumentoinnin tarvetta. Raportoinnin vaikutukset asiakkaalle vaihtelevat. Tilintarkastajan erityispiirteet vaikuttavat yksilötasolla, mutta niistä johtuvaa systematiikkaa ei ole sanottavasti havaittavissa.

1 JOHDANTO

1.1 Aiheen tausta

Tutkielman aihealueena on toiminnan jatkuvuuden (*Going Concern*) periaatteen arviointi ja raportointi osana tilintarkastusta. Tilintarkastajien suorittaman toiminnan jatkuvuudesta johtuvan epävarmuuden raportointi on standardien asettajien, ammattilaisten, akateemikkojen, sijoittajien sekä elinkeinoelämän lehtien mielenkiintona. Toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden esiin tuova lausunto tilintarkastuskertomuksessa on yrityksen ulkopuoliselle ainut tilintarkastajalta saatavilla oleva kommunikaatiomuoto, joka edustaa hänen ammattimaista arviota siitä, kykeneekö tarkastuskohteena oleva yritys jatkamaan toimintaansa. Lainsäätäjien keskuudessa ja tutkimuksen kohteena tämä aihealue on herättänyt kiinnostusta ympäri maailmaa. (Geiger 2014, 300.) Suomessa tilintarkastajan antama lausunto toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta on pk-yrityksissä yksi kolmesta yleisemmästä syystä tilintarkastuskertomuksen mukauttamiseen (Niemi & Sundgren 2012).

Yhteisön toimivalla johdolla on velvollisuus arvioida yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Tämä vaatimus tulee tilinpäätösnormistosta. Näin tulee menetellä, vaikka tilinpäätöksen laatimisessa sovellettava tilinpäätösnormisto ei tätä vaatisikaan. Tilintarkastaja on velvollinen arvioimaan tätä toimivan johdon tekemää oletusta yhteisön tai säätiön kyvystä jatkaa toimintaansa. (Halonen & Steiner 2010, 436; KHT-yhdistys 2010a, 567–568; 2014, 188–189.) Tilintarkastajan keskeisenä roolina on tilinpäätöstietojen varmentaminen siten, että tilinpäätös antaa voimassa olevien säännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yrityksen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Jos toiminnan jatkuvuudessa ilmenee oleellista epävarmuutta, niin tämän seikan tulee ilmetä tilinpäätöksestä. (KHT-yhdistys 2010b, 48.) Tilintarkastajalle on tunnusomaista, että hän hyväksyy velvollisuuden toimia yleisen edun mukaisesti, joten hänen velvollisuus ei ole ainoastaan asiakkaansa tai työnantajansa tarpeiden täyttäminen (Halonen & Steiner 2010, 33).

Uudistettu *ISA 570 Toiminnan jatkuvuus* -standardi (IFAC 2009) tuli sovellettavaksi tilintarkastuksissa, jotka kohdistuvat 15.12.2009 tai sen jälkeen alkavilta tilikausilta laadittaviin tilinpäätöksiin. Toiminnan jatkuvuuden -standardi uudistetaan jälleen meillä olevan ISA-standardien uudistustyön myötä ja se tulee sovellettavaksi 15.12.2016 jälkeen päättyvien tilikausien tilintarkastuksiin (Suomen Tilintarkastajat ry 2016a). Toiminnan jatkuvuuden oletuksella on Suomessa kuitenkin pidempi historia.

Riistamaan (1999, 155) mukaan 1990-luvun alkupuolen lama nosti esiin yrityksen toiminnan jatkuvuuden olettan nimenomaisen huomioonin. Näin ollen kirjanpitolaissa (1997/1336) on esitetty vaatimus toiminnan jatkuvuuden periaatteen noudattamisesta. Myös kirjanpitolautakunnan yleisohjeen (12.9.2006) mukaan toimintakertomuksella on tulevaisuuteen suuntautuva tehtävä, joka tarkoittaa, että kirjanpitovelvollisen oletetaan jatkavan toimintaansa toistaiseksi. Nykyisen tilintarkastuslain (1141/2015) ja aiemman lain (459/2007) mukaan tilintarkastajalla on velvollisuus soveltaa hyväksytyjä tilintarkastusstandardeja. Osakeyhtiölaki (624/2006) puolestaan asetetaan velvollisuuksia ja vastuita yhtiön johdolle, hallitukselle ja toimitusjohtajalle toiminnan jatkuvuuden olettuksesta.

Yhdysvalloissa toiminnan jatkuvuuden periaatteen huomiointi tilintarkastuksessa sai alkunsa, kun AICPA:n¹ (1988) tiedonanto tilintarkastusstandardeista SAS No. 59² annettiin. Tällöin tilintarkastajan rooli toiminnan jatkuvuuden päätöksenteossa muuttui passiivisesta aktiiviseksi. (O’Clock & Devine 1995.) Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin kannalta seuraavaksi tärkeäksi vaiheeksi muodostui joulukuussa 2001 voimaan astunut Sarbanes-Oxley Act³ (Geiger, Raghunandan & Rama 2005; Geiger, Raghunandan & Riccardi 2014).

Suomessa uusin hallituksen esitys (HE 70/2016) korostaa luottamuksen lisäämistä tilintarkastukseen, jolloin taloudellisen raportoinnin luotettavuus lisääntyy ja tilintarkastuksen laatu kasvaa, mutta jo aiemmin hallituksen esityksen (HE 194/2006) mukaan on tilintarkastuksen luotettavuuden merkitys korostunut Suomessa ja tilintarkastuksen yhteiskunnalliset vaikutukset ovat nousseet yleiseen keskusteluun. Viime vuosina tilintarkastuskertomukseen toiminnan jatkuvuudesta aiheutuneen mukautuksen on saanut maksukyvyttömistä yrityksistä vuositasona noin puolet (Laitinen & Laitinen 2014, 71). Toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta annettujen mukautettujen tilintarkastuskertomusten osuuden on kuitenkin todettu vaihtelevan merkittävästi Pohjoismaiden välillä, vaikka maiden oikeusjärjestelmät ovat samankaltaiset ja vaatimukset toiminnan jatkuvuuden arvioinnista lähestulkoon samanlaiset (Sormunen, Jeppesen, Sundgren & Svanström 2013). Yhdysvalloissa sääntelyn lisääntyminen johti siihen, että tilintarkastajien toiminnan jatkuvuudesta antamien lausuntojen määrissä havaittiin merkittävä vaihdos Sarbanes-Oxley -lain astuttua voimaan (Geiger ym. 2005).

¹ American Institute of Certified Public Accountants

² Statement of Auditing Standards, “The Auditor’s Consideration of an Entity’s Ability to Continue as Going Concern”

³ Sarbanes-Oxley -lailla tiukennettiin tilintarkastajien toimintaa pörssinoteeratuissa yhtiöissä ja parannettiin pörssinoteerattujen yhtiöiden hyvää hallintotapaa (Scott 2015, 9).

Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin on todettu olevan monidimensioinen, usein työteliäs ja vaativa tehtävä tilintarkastajalle silloin, kun yrityksen jatkuvuus kyseenalaistetaan. O'Clock ja Devine (1995) ovat esittäneet, että toiminnan jatkuvuuden arvioinnin näkökulmasta tilintarkastajat ovat alttiita yrityksissä muokatulle tai muunnellulle informaatiolle. Toiminnan jatkuvuutta analysoidessaan tilintarkastajan tulee taloudellisen informaation lisäksi huomioida yrityksen liiketoiminnan strategiat ja suunnitelmat sekä riskit ja tarve tehdä tarkastuksia, joissa voi joutua käyttämään ulkopuolista apua (Blummé 2008, 224).

Aiemmissa tutkimuksissa on havaittu olevan maakohtaisia eroavaisuuksia tilintarkastuksia koskien (Langli & Svanström 2014, 155). Ruotsalaistilintarkastajien toimeksiantojen suuri määrä vähentää toiminnan jatkuvuuden lausuntojen antamisen todennäköisyyttä ja näin ollen vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun (Sundgren & Svanström 2014), kun taas Australiassa toimeksiantojen määrän on nähty vaikuttavain vain ensimmäisen lausunnon antamiseen (Goodwin & Wu 2014). Yhdysvalloissa on päädytty analyysihin, jotka eivät täysin tue väitettä, että työmäärän aiheuttama paine vaikuttaisi tilintarkastajan tekemiin toiminnan jatkuvuuden päätöksiin (López & Peters 2012).

Aiemman tutkimuksen pohjalta onkin noussut esiin tilintarkastajien pätevyyden ja tarkastukseen panostamisen vaikutus tilintarkastajien kykyyn havaita olennaisia epävarmuustekijöitä pk-yrityksissä. Tilintarkastuksessa tehdyt päätökset olennaisesta virheellisyydestä ovat pohjimmiltaan syyllistäviä. Kun ISA-standardien mukaista olennaista virheellisyyden riskiä määritetään, niin tällöin tilintarkastajalta vaaditaan myös päämies-agenttisuhteessa muodostuvien konfliktien arviointia. (Langli & Svanström 2014, 150–151.)

Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin haasteellisuuteen vaikuttavat erilaiset syy-yhteydet (Laitinen & Laitinen 2014). Pk-yritysten kanssa pitkään jatkuneiden asiakassuhteiden on nähty vaikuttavan tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden raportointiin (Sundgren & Svanström 2014). Toisaalta asiakassuhteen pituuden vaikutusta lausunnon antamisherkyyteen ei pidetä tutkimusten rajoitteiden vuoksi varmana (Niemi & Kuhta 2014). Kuitenkin tilintarkastajat ovat ammatillisesti skeptisiä, kun he tekevät toiminnan jatkuvuutta koskevia päätöksiä (Feng & Li 2014). Seurauksena toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta annetuista lausunnoista on todettu olevan toimeksiantojen menetyksiä ja tilintarkastajien vaihdoksia (Vanstraelen 2003).

Alan ammattilaiset näkevät toiminnan jatkuvuuden vaarantavien tekijöiden analysoinnin usein haasteellisena ja ristiriitaisena tehtävänä. Mediassa on luonnehdittu, että tilin-

tarkastuskertomus on lähinnä väline, jolla tilintarkastajat rajaavat omaa vahingonkorvausvastuutaan. Käytännössä tilintarkastajalla on rajoittamaton vastuu-ulottuvuus. (Sviili 2010.) Yhdysvaltalaiset Radin ja Katowitz (2013) näkevät, että toiminnan jatkuvuudesta vaaditut lausunnot tilinpäätöksissä johtavat lukijat harhaan, koska lukijat olettavat, että tilintarkastajilla on arviointiin asiantuntemusta. Kun taas Ference (2015) toteaa monien asiakkaiden pelkäävän, että toiminnan jatkuvuudesta annettava lisätieto tai vastaava mukautus tilintarkastuskertomuksessa on ”kuoleman suudelma” heidän yritykselleen. Alan ammattilaiset kuvaavatkin toiminnan jatkuvuuden -arvion merkitykseen liittyvää monimuotoisuutta osuvasti Donald Rumsfeldin sanoin (Niemi & Kuhta 2014):

There are known knowns. These are things we know that we know. There are known unknowns. That is to say, there are things that we know we don't know. But there are also unknown unknowns. There are things we don't know we don't know.

Aihevalintani perustuu siihen, että aiemmin tehdyistä toiminnan jatkuvuutta käsittelevistä tutkimuksista nousee esiin vaihtoehtoisia tuloksia, uusia pohdittavia kysymyksiä ja ilmeistä lisätarvetta aihealueen tutkimiseen. Tulossa on myös uusia muutoksia toiminnan jatkuvuuden raportointimalliin. (Geiger 2014, 307–308.) Toiminnan jatkuvuuden oletuksen painoarvo tilintarkastuksissa on kuitenkin lisääntynyt jo nykyisin voimassa olevan sääntelyn myötä. Nykyinen kehitys aiheuttaa lisähaasteita tilintarkastajalle kuten Koivula (2015) toteaa, niin taloudessa jo pidempään jatkunut taantuma pakottaa miettimään huolellisesti, onko toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltaminen tilinpäätöstä laadittaessa tarpeen.

Tutkimuskohteeksi olen valinnut yksityisen sektorin, erityisesti pk-yritysten tilintarkastukset, koska tämän sektorin toiminnan jatkuvuuden oletettaman tutkimiseen tilintarkastuksen osana on kohdistunut vain vähän tutkimusta. Tilintarkastukset listayhtiöissä eivät ole kovinkaan hyvin yleistettävissä pk-yritysten tilintarkastusten kanssa, koska ne eroavat toisistaan tärkeiden dimensioiden osalta. Erottavia tekijöitä ovat pk-yritysten taloudellinen painoarvo sekä tilintarkastajan tehtävä tilinpäätöksen varmentajana ja neuvonpalvelujen tuottajana. (Langli & Svanström 2014, 148.)

1.2 Keskeinen kirjallisuus

Kotimaisen kirjallisuuden osalta nykyisen sääntelyn mukaista toiminnan jatkuvuuden periaatetta käsitellään KHT-yhdistyksen (2010a; 2010b; 2014) teoksissa sekä tilintarkastusprosessia käsittelevässä Halosen ja Steinerin (2010) teoksessa. Lisäksi tilintarkas-

tuksen tai maksukyvyn yleisteoksessa (mm. Riistamaa 1999; Blummé 2008; Ernst & Young 2008; Laitinen & Laitinen 2014) käsitellään aihetta suppeasti. Ajantasaisen tilintarkastusta ja sen osana toiminnan jatkuvuuden periaatetta käsittelevän kokoomateoksen ovat toimittaneet Hay, Knechel ja Willekens (2014). Teoksessa käsitellään toiminnan jatkuvuuden näkökulmasta tilintarkastajan raportointia sekä muita tämän tyyppiseen tutkielmaan liittyviä näkökohtia kuten tilintarkastuksen sääntelyä ja tutkimusta.

Brymanin ja Bellin (2015, 101) mukaan ennen varsinaista tutkimustyötä tulee suorittaa kirjallisuuskatsaus saadakseen selville, mitä kiinnostuksen alaisesta aiheesta jo tiedetään, mitkä käsitteet ja teoriat ovat relevantteja aiheesta, mitä tutkimusmetodeja ja -strategioita on käytetty, onko aihealue kiistanalainen, onko ristiriitoja tuloksissa, ja onko aihealueella vastausta vaille olevia tutkimuskysymyksiä. Vaikka aiheesta on vain harvoja teoksia, niin tieteellisissä artikkeleissa esiintyy runsaasti toiminnan jatkuvuuteen kohdistuvaa tutkimusta, joita on kuitenkin pääsääntöisesti tehty listattujen yhtiöiden tilintarkastuksia koskien. Suoranaisia ristiriitaisuuksia tutkimuksissa ei voi havaita, mutta niiden tulkinnassa on havaittavissa useita erilaisia ja vaihtoehtoisia johtopäätöksiä (esim. Sormunen ym. 2013; Goodwin & Wu 2014; Sundgren & Svanström 2014).

Voimassa olevan toiminnan jatkuvuus -standardin aikana sekä ulkomaisissa että kotimaisissa ammattilehdissä on julkaistu useita tilintarkastajien ja alan asiantuntijoiden artikkeleja toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltamisesta. Suomessa on tehty 2010-luvulla muutamia pääosin kvantitatiivisia pro-gradu -tutkielmia toiminnan jatkuvuuden oletukseen liittyen. Toiminnan jatkuvuuden huomiointia tilintarkastuksen osana pk-yrityksissä ei kuitenkaan ole aikaisemmin tutkittu tämän tutkielman näkökulmasta.

1.3 Tutkielman tavoite ja keskeiset rajaukset

Tutkielman tavoitteena on osoittaa, miten tilintarkastajat huomioivat toiminnan jatkuvuuden tilintarkastusprosessissa, ja miten jatkuvuuden arviointi vaikuttaa tarkastusprosessiin sekä sen lopputulokseen eli tilintarkastuskertomukseen. Tutkielman päätavoitteena on keskittyminen toiminnan jatkuvuuden arviointitehtävään. Tämä tarkoittaa raportointiin tai raporttoimatta jättämiseen johtaneiden merkittävää epävarmuutta aiheuttavien syiden, käytössä olevien analysointimenetelmien sekä raportoinnista aiheutuvien vaikutusten kartoittamista peilaten näitä mahdollisiin tilintarkastajakohtaisiin eroavaisuuksiin. Lisäksi tutkielmassa selvitetään tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden raportointitehtävää, kuten lausuntojen määrää ja sisältöä sekä tarkastusprosessin vaatimaa työpanosta peilaten näitä tilintarkastuksen laatuun.

Jos tilintarkastaja harkintansa perusteella kyseenalaistaa yrityksen jatkuvuusedellytykset, niin hänen tulee sisällyttää epävarmuudesta johtuva lisätieto tai mukautus tilintarkastuskertomukseen. Tämän esille saamiseksi tilintarkastajan tulisi edellyttää, että asiakasyrityksen johto tuo esiin toiminnan jatkuvuutta vaarantavat tapahtumat tai riskit ja arvioida näiden tekijöiden tai olosuhteiden aiheuttaman uhan toteutumista. (KHT-yhdistys 2010b, 18.) Koska toimivan johdon rooli korostuu toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltamisessa, niin periaatteen vaikutusta tilintarkastajan asiakaskuntaan pyritään myös selvittämään. Tilintarkastajan tehtävän luonteesta ja taustalla toimivasta sääntelystä johtuen tutkielman tavoite esitetään kolmen tutkimuskysymyksen muodossa:

1. Miten tunnistetaan toiminnan jatkuvuuden merkittävä epävarmuus, miten sitä analysoidaan ja mikä vaikutus tilintarkastajan erityispiirteillä on arvioinnissa?
2. Millainen on toiminnan jatkuvuutta koskeva raportoinnin laajuus, luonne ja tehtävän vaikutus tilintarkastuksen laatuun?
3. Miten toiminnan jatkuvuus -periaatteen soveltaminen vaikuttaa asiakkaaseen?

Tutkielma noudattelee Sundgrenin ja Svanströmin (2014) aiempaa tutkimusasetelmaa, mikä liittyy tilintarkastajakohtaisiin erityispiirteisiin ja tilintarkastuksen laatuun. Geiger (2014, 306) esittää useita toiminnan jatkuvuuteen liittyviä mielenkiintoisia tutkimuskölkulmia, joista tässä tutkielmassa nousee uutena ja edellä mainittuna päätavoitteena esiin se, miten tilintarkastaja tulkitsee ja soveltaa ilmaisua ”merkittävä/olennainen epävarmuus”⁴, ja millä tasolla tämän epävarmuuden tulee olla, että se laukaisee tarkastustyötä tekevän tilintarkastajan antamaan tilintarkastuskertomukseen lausunnon toiminnan jatkuvuutta uhkaavasta seikasta.

Ensimmäisessä vaiheessa tutkielman teoreettinen viitekehys rakennetaan toiminnan jatkuvuuden periaatetta koskevan kirjallisuuden, voimassaolevan sääntelyn sekä aieman tutkimuksen pohjalta. Näistä lähteistä esiin nousseista tilintarkastuksen toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja raportointiin liittyvistä avaintekijöistä muodostetaan teoreettisen viitekehysten keskiö. Seuraavassa vaiheessa kartoitetaan löydettyjä tekijöitä tilintarkastajien keskuudessa ja toiminnan jatkuvuusedellytyksiin liittyvän merkittävän epävarmuuden soveltamista. Empiirisen aineiston pohjalta verrataan teoriaosuudessa esitettyjä avaintekijöitä tilintarkastajien esiin tuomiin seikkoihin. Näin pyritään tunnistamaan

⁴ ”Merkittävä epävarmuus” -ilmaisua käytetään kansainvälisesti, ”olennainen epävarmuus” -ilmaisua Yhdysvalloissa (Geiger 2014, 302). Suomessa kirjallisuudessa käytetään molempia ilmaisuja.

teoriassa esitettyjä tekijöitä ja havainnollistamaan teorian pitävyyttä. Merkittävän epävarmuuden soveltamisen esiin nostamisella tavoitellaan teorian viitekehyksen täydentämistä empirian avulla. Teoreettisessa viitekehyksessä huomioidaan tilintarkastajan rooli agenttiteorian pohjalta sekä pk-yritysten tilintarkastukseen liittyvät piirteet.

Tutkielmassa tarkastellaan toiminnan jatkuvuuden oletaman arviointia sekä raportointia tilintarkastuksissa, jotka on suoritettu viimeisten viiden vuoden aikana (2011–2015 päättyneet tilikaudet). Listattujen yhtiöiden ja keskisuurten yhtiöiden määritelmän (EUR-Lex; Tilastokeskus) ylittävien yhtiöiden tilintarkastukset on rajattu aineiston ulkopuolelle. Tutkimus on kohdistettu Tampereen, Hämeenlinna ja Hyvinkään talousalueen tilintarkastusyhteisöjen kahdeksaan vastuunalaiseen tai tiimin jäsenenä toimivaan tilintarkastajaan. Itsenäisesti toimivat tilintarkastajat on rajattu aineiston ulkopuolelle.

Halosen ja Steinerin (2010, 436) mukaan toiminnan jatkuvuuden standardin huomiointi on tilintarkastuksessa keskeistä tilintarkastusprosessin alusta loppuun. Toiminnan jatkuvuuden periaate ei kuitenkaan rajoitu vain kyseiseen standardiin, vaan sen lisäksi jatkuvuuden oletama sisältyy useaan ISA-standardiin (KHT-yhdistys 2010b, 18–19).

1.4 Keskeiset käsitteet

Toiminnan jatkuvuus tarkoittaa, että varat ja velat kirjataan sellaisella periaatteella, että yhteisö pystyy tavanomaisessa liiketoiminnassaan realisoimaan varansa ja suorittamaan velkansa. Tällöin toiminnan jatkuvuutta koskeva oletus on asianmukainen. Tämän arvioimiseksi tilintarkastajalla on velvollisuus hankkia tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä siitä, että toimivan johdon oletus toiminnan jatkuvuudesta on relevanttia tilipäätöksen laatimisessa ja esittämisessä sekä tehdä johtopäätös siitä, onko yhteisön kyvyssä jatkaa toimintaansa merkittävää epävarmuutta tai onko merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Harkintaansa perustuen tilintarkastaja määrittää toiminnan jatkuvuudesta johtuvat vaikutukset tilintarkastuskertomukseen. (KHT-yhdistys 2010a, 567–570.)

Epävarmuustekijä on seikka, jonka riippuu tulevaisuuden toimenpiteistä, tapahtumista tai olosuhteista tai antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Nämä seikat eivät ole yhteisön suorassa määräysvallassa, mutta voivat vaikuttaa tilinpäätökseen. (Halonen & Steiner 2010, 436; KHT-yhdistys 2010a, 18.)

Sisäinen valvonta on hallintoelinten, toimivan johdon tai muun henkilöstön suunnitelma ja käyttämä prosessi, jonka tarkoituksena on kohtuullisen varmuuden tuottaminen taloudellisen raportoinnin luotettavuudesta, toiminnan tehokkuudesta ja taloudellisuudesta sekä noudatettavien säännösten noudattamisesta. (Halonen & Steiner 2010, 44; KHT-yhdistys 2010a, 18.)

Tulevaisuutta koskeva taloudellinen informaatio on informaatiota, joka perustuu oletuksiin tulevaisuudessa todennäköisesti toteutuvista tapahtumista ja yhteisön mahdollisista toimenpiteistä. Tulevaisuutta koskeva taloudellinen informaatio voi olla suunnitelma, ennuste, skenaario, strategia tai näistä koostuva yhdistelmä. (KHT-yhdistys 2010a, 36; 2010b, 28.)

Ammatillinen skeptisyys tilintarkastuksessa tarkoittaa asennoitumista, mihin sisältyy kyseenalaistava näkemys ja tarkkaavaisuus sellaisten olosuhteiden varalta, jotka saattavat antaa aiheutta epäillä virheistä tai väärinkäytöksestä johtuvia mahdollisia virheellisyyskärsiä. Tämä merkitsee hankitun tilintarkastusevidenssin merkityksen kriittistä arviointia. (Halonen & Steiner 2010, 51; KHT-yhdistys 2010a, 16.)

1.5 Tutkimusmetodologia ja aineistonkeruu

Toiminnan jatkuvuuden tutkimuksille, jotka on toteutettu listattujen yhtiöiden tilintarkastusten perusteella, on tyypillistä kvantitatiivinen toteutustapa. Martensin, Bruynseelsin, Baesensin, Willekensin ja Vanthienenin (2008) mukaan 1980-luvulta alkaen onkin monia tutkimuksia toiminnan jatkuvuusnäkemysten muodostamiseksi tehty pääasiallisesti tilastollisin menetelmin. Tässä tutkielmassa kvalitatiivinen eli laadullinen lähestymistapa on tärkeää, koska se mahdollistaa syvällisemmän toiminnan jatkuvuuden tutkimisen siihen liittyvistä raportointikäytännöistä, raportoinnin perusteista, arviointimenetelmistä sekä ammatillisen harkinnan ja skeptisyyden käytöstä tilintarkastajien päätöksenteossa. Tilintarkastajien tai johdon toiminnan jatkuvuuteen liittyvään päätöksentekoon kohdistuvia haastattelututkimuksia on hyvin vähän Mutcherin (1984) sekä LaSallen ja Anandarajan (1996) tutkimusten lisäksi. Kentällä suoritettava haastattelututkimus tilintarkastajien nykyhetkellä tapahtuvasta toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden päätöksentekoprosessista olisikin informatiivista (Geiger 2014, 306).

Laadullisessa tutkimuksessa kohdetta pyritään tutkimaan kokonaisvaltaisesti. Tälle lähestymistavalle on tyypillistä todellisen elämän kuvaaminen. Tutkijan on huomioitava, että moniulotteista todellisuutta ei voi pilkkoa osiin, vaan tapahtumat vaikuttavat toinen

toisiinsa ja arvot muokkaavat ymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä. Myöskään objektiivisuutta ei pystytä saavuttamaan perinteisessä mielessä. Näin ollen laadullisen tutkimuksen päämääränä on lähinnä aikaan ja paikkaan rajoitettujen tosiasioiden löytäminen, eikä niinkään olemassa olevien väittämien todentaminen. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2013, 160–161.) Hoquen (2006, 377) mukaan kvalitatiiviset tutkijat kysyvät, miten x:n rooli vaikuttaa y:n toimintaan ja mikä prosessi yhdistää x:n ja y:n. Toiminnan jatkuvuuden uhan kontekstissa epävarmuustekijöitä omaavan yhtiön johdon rooli pk-yrityksen jatkuvuusedellytysten arvioinnissa on avainasemassa. Tämä vaikuttaa tilintarkastajan tekemän arvioinnin laajuuteen kuten tarkastustoimenpiteisiin ja resursseihin, päätöksentekoon sekä lausunnon muotoon. Tilintarkastusprosessi, sen laajuudesta ja luonteesta riippumatta, yhdistää nämä toimijat.

Laadullista tutkimusta voidaan luonnehtia prosessiksi ainakin kahdesta eri syystä. Ensimmäkin tutkijan tietoisuuden kannalta aineistoon liittyvät näkemykset ja tulkinnat kehittyvät tutkimusprosessin edetessä. Toiseksi tutkija ei välttämättä voi jäsenellä tutkimuksen etenemistä ennalta täysin selkeisiin vaiheisiin, vaan tarvittavat ratkaisut saattavat muodostua tutkimuksen etenemisen myötä. Näin ollen tutkittavaan ilmiöön liittyvä ratkaisematon asia avautuu vähin erin ja tutkimukseen liittyvät menetelmät selkeytyvät. (Kiviniemi 2015, 74–75.) Kuten edellä on jo esitetty, niin toiminnan jatkuvuuden arviointi- ja raportointitehtävä on monitahoinen sisältäen valintaa ja vaativia ratkaisuja tilintarkastajalta, joten tutkimuksellisesti on tärkeää Hirsjärven ym. (2013, 184) mukaisesti se, että tutkittaessa tutkimusongelma ja menetelmät ovat toisiinsa tiiviisti yhteydessä.

Kun miten- ja miksi -kysymykset ovat tutkimuksen fokuksena, niin case- eli tapaustutkimuksen sanotaan olevan pidetyin tutkimusstrategia silloin, kun tutkijalla ei ole vaikutusvaltaa tutkittavan ilmiön tapahtumiin tai seikkoihin, ja kun tutkimuksessa on todellisen elämän konteksti. Menetelmän tavoitteena on tunnistaa ja selittää relevanttia informaatiota tutkimattomista asioista tai tuoda alustavia todisteita haastatteluihin. (Hoque 2006, 382–383.) Tapaustutkimuksessa tutkitaan yhtä tai useampaa tapausta (Saarela-Kinnunen & Eskola 2015, 183). Tämän tutkielman tutkimustapana on teoriaa havainnollistava kentällä tapahtuvaa tapaustutkimus. Tällaisen tutkimuksen keskeisenä lähtökohtana on jokin tai jotkin jo olemassa olevat teoriat. Tavoitteena on osoittaa, onko teoria sovellettavissa tutkimuksen kohteena olevalle ilmiölle. Lisäksi tutkijan tavoitteena saattaa olla myös teorian osittainen kehittäminen. (Lukka 1999, 138.) Tapaustutkimusta on kritisoitu sekä sen edustavuuden että aineiston keruun ja analysoinnin puutteellisuudesta. Tätä perustellaan tutkijan subjektiivisuudella, jonka nähdään vaikuttavan tutkimukseen. Tämän vuoksi tutkimusprosessi tulee tehdä läpinäkyväksi, jolloin lukijalle

selkenee tehdyt johtopäätökset. Tämä edesauttaa lukijaa arvioimaan tutkimuksen luotettavuutta. (Saarela-Kinnunen & Eskola 2015, 181–182.)

Tutkielman metodologinen tutkimusote on toiminta-analyyttinen, jonka tarkoitus on ymmärtäminen ja teleologinen selittäminen. Sen taustalla on toiminta- ja ihmistiede. Tämä tutkimusote mahdollistaa useita vaihtoehtoisia metodeja, koska sillä ei ole vakiintunutta metodologista säännöstöä. Empiria muodostuu yleensä yhdestä tai harvoista kohdeyksiköistä. Tutkimustuloksena syntyy usein eri tason käsitejärjestelmiä. (Kihn & Näsi 2011, 64.) Kihnin ja Ihantolan (2008, 87) mukaan laadulliselle case-tutkimukselle on yhteistä aineiston kerääminen havainnoinnin, haastattelujen ja arkistomateriaalin hankinnan avulla. Tutkielman empiirisen aineiston keruumenetelmä perustuu tilintarkastajille tehtäviin toiminnan jatkuvuutta käsitteleviin ja tähän aiheeseen keskittyviin haastatteluihin ja havainnointiin.

Haastattelut toteutetaan puolistrukturoidulla haastattelumenetelmällä eli teemahaastatteluna. Etukäteen valitut teemat perustuvat siihen, mitä tutkittavasta ilmiöstä tiedetään ennalta eli tutkimuksen viitekehykseen. Teemahaastattelussa tutkittaville esitettävien haastattelukysymysten yhdenmukaisuus vaihtelee lähes avoimesta haastattelusta strukturoidusti etenevään haastattelumuotoon. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 75.) Teemahaastattelulle on oleellista, että se etenee näiden keskeisten teemojen mukaisesti niin, että aihepiiri ja teema-alueet ovat kaikille haastateltaville samat. Aiheeseen keskittyvät teemat antavat tutkittavalle mahdollisuuden saada äänensä kuuluville. Metodologisesti teemahaastattelussa korostuukin ihmisten tulkinta asioista, millaisia merkityksiä he antavat eri asioille ja miten nämä merkitykset tulevat esiin vuorovaikutuksessa. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 48.) Tutkielmassa teemoittain eteneminen haastatteluissa on tarkoituksenmukaista siksi, että tämä muoto mahdollistaa muun muassa havainnoinnin siitä, onko tilintarkastajan erityispiirteillä ja ammattitaidolla tai asiakassuhteella vaikutusta toiminnan jatkuvuuden oletettaman arviointiin ja raportointiin. Geigerin (2014, 303) mukaan erilaiset henkilökohtaiset erityispiirteet ja luonteenpiirteet ovat toiminnan jatkuvuuden päätöksenteossa tärkeitä, mutta näiden vaikutus on heikosti tutkittu alue.

Hirsjärven ym. (2013, 204) mukaan haastattelu on ainutlaatuinen tiedonkeruumenetelmä, koska siinä ollaan suorassa vuorovaikutuksessa tutkittavan kanssa. Laadullisessa tutkimuksessa tutkijan haastattelukyky on avain onnistuneiden todisteiden keräykseen (Hoque 2006, 387). Haastattelun rakenne on muodostettu tutkijan valitsemista ja ennalta määritellyistä teemoista sekä niihin liittyvistä pääosin avoimista kysymyksistä. Tilintarkastajan monitahoisen toiminnan jatkuvuuteen liittyvän tehtävän vuoksi Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 109) mukainen haastattelukysymysten syventäminen on hyvä keino

täsmällisemmän tiedon esiin saantiin, jolloin tutkija muotoilee seuraavan kysymyksensä edellisen vastauksen perusteella.

1.6 Ilmiön ulottuvuus ja nykytila

Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin tutkimisen tarpeellisuuden selkeyttämiseksi sekä käsiteltävän ilmiön nykytilan havainnollistamiseksi tuodaan alla esiin tilastollista tutkimustietoa toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden raportoinnin laajuudesta Suomessa ja Pohjoismaissa. Vertailukohtana käytetään Yhdysvalloissa toteutettua vastaavan tyyppistä tutkimusta. Näissä tutkimuksissa toiminnan jatkuvuuden raportoinnin ”virheettömyyttä” (kts. kuvio 1) on tutkittu siten, että konkurssiin menneiden yritysten määrää on verrattu näiden yritysten aikaisemmissa tilintarkastuskertomuksissa olleisiin toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen viittaaviin lausuntoihin. Suomessa ja Pohjoismaissa ilmiötä on tutkittu vuoden 2010 molemmin puolin, Yhdysvalloissa tutkimusajanjakso sijoittuu 2000-luvun globaalin talouskriisin ajanjaksolle.

Laitinen ja Laitinen (2014, 72) ovat keränneet toiminnan jatkuvuuden raportointia koskevaan tutkimukseensa 92 konkurssiin mennyttä suomalaisyritystä käsittävän aineiston vuosilta 2009–2011. Konkurssiyritysten aineistossa toimialat jakaantuivat seuraavasti: rakentaminen 33 %, kauppa 20 %, teollisuus 10 %, loput edustivat muita toimialoja. Konkurssiin menneiden yritysten tarkastuskertomuksissa toiminnan jatkuvuudesta aiheutuneet mukautukset jakautuivat seuraavasti⁵:

Konkurssien syyt	Yleinen ympäristö	Yrityksen toimintapolitiikka	Yrityksen ominaisuudet	Välitön ympäristö	Yrityksen johto	Yhteensä
Konkurssien määrä	13	31	5	30	13	92
Toiminnan jatkuvuus -mukautusten osuus	61,5 %	61,3 %	60,0 %	50,0 %	38,5 %	54,3 %

Taulukko 1 Konkurssien syyt kategorioiden mukaan ja toiminnan jatkuvuus -mukautusten osuus niissä (mukaillen Laitinen & Laitinen 2014, 74).

Taulukosta voi havaita, että jos konkurssiin menneen yrityksen maksukyvyttömyyden syy oli yrityksen johdon toiminnassa, niin tilintarkastajille maksukyvyttömyyden ennakointi oli kaikkein vaikeinta viimeisen tilikauden tilintarkastuskertomuksessa ennen konkurssia. Toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöiden perusteella annettiin tästä syystä lausunto tilintarkastuskertomukseen vain 38,5 prosentille konkurssiin ajautuneista yrityksistä. Tuloksesta voi myös päätellä, että toiminnan jatkuvuuden uhasta annet-

⁵ %-osuus kertoo, kuinka suuri suhteellinen osa aineiston yrityksistä sai toiminnan jatkuvuus -mukautuksen viimeisimmässä tilintarkastuskertomuksessaan ennen konkurssia.

tiin tilintarkastuskertomuksissa eniten lausuntoja silloin, kun konkurssin syynä on ollut yleinen ympäristö tai yrityksen toimintapolitiikka. (Laitinen & Laitinen 2014, 74.)

Sormusen ym. (2013) tutkimuksessa selvitettiin tilintarkastajien tilintarkastuskertomuksissa antamien lausuntojen jakaumaa toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden osalta koskien 2941 konkurssiin mennyttä yritystä Pohjoismaissa ajanjaksolla 2007–2011⁶:

	SUOMI		RUOTSI		NORJA		TANSKA	
	kpl	%	kpl	%	kpl	%	kpl	%
Vakiomuotoinen kertomus	83	80	1131	82	877	74	145	52
Mukautettu kertomus	21	20	250	18	300	26	134	48
Yhteensä	104		1381		1177		279	

Taulukko 2 Toiminnan jatkuvuuden arvioinnista annetut vakiomuotoiset ja mukautetut kertomukset (mukaillen Sormunen ym. 2013).

Tarkkoja syitä maakohtaisiin eroihin ei pystytty osoittamaan, mutta tutkimuksessa tuotiin esiin kaksi mahdollista poikkeamia selittävää tekijää. Toiminnan jatkuvuuden arvioinnilla on Tanskassa ja Norjassa pidempi historia kuin Ruotsissa ja Suomessa, joten tanskalaisilla ja norjalaisilla tilintarkastajilla on näin ollen tämän seikan arvioinnista pidempi kokemus. Toisena mahdollisena selityksenä nousi esiin tilintarkastajien koulutus- ja pätevyysvaatimukset, jotka vaihtelevat eri maissa. (Sormunen ym. 2013.) Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimuksessa oli mukana lokakuun 2008 ja syyskuun 2009 välisenä aikana 1145 Ruotsissa konkurssiin mennyttä yritystä, joista 172 eli 15 prosenttia oli saanut toiminnan jatkuvuudesta lausunnon tilintarkastuskertomuksessa⁷.

Geiger ym. (2014) tutkivat konkurssiin menneiden listayhtiöiden toiminnan jatkuvuudesta annettuja lausuntoja ennen ja jälkeen globaalien talouskriisien Yhdysvalloissa ajanjaksolta 2004–2010. Tutkimus perustui 414 konkurssiin menneen yrityksen toiminnan jatkuvuuden lausuntoihin, jotka oli annettu viimeisen tilikauden tilintarkastuskertomuksessa ennen konkurssia. Tutkimuksessa jaoteltiin annetut tilintarkastuskertomukset Big4⁸ ja ei-Big4 yhteisöjen perusteella:

⁶ Tilintarkastuskertomukset oli annettu vuosi ennen konkurssia.

⁷ Viimeisimmät tilintarkastuskertomukset 12 kuukauden sisällä konkurssiin asettamisesta.

⁸ Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC

Toiminnan jatkuvuus -mukautus		Big4 yhteisöt (n = 180)		Ei-Big4 yhteisöt (n = 234)		Yhteensä (n = 414)	
		ennen	jälkeen	ennen	jälkeen	ennen	jälkeen
Ei	kpl	66	14	47	10	113	24
		55 %	24 %	27 %	17 %	38 %	21 %
Kyllä	kpl	55	45	129	48	184	93
		45 %	76 %	73 %	83 %	62 %	79 %
Yhteensä	kpl	121	59	176	58	297	117
		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Taulukko 3 Toiminnan jatkuvuuden -mukautukset ennen ja jälkeen globaalien talouskriisien (mukailen Geiger ym. 2014).

Yhdysvalloissa toiminnan jatkuvuuden mukautusten määrä konkurssiin menneiden listayhtiöiden mukautusten mittarilla mitattaessa on globaalien talouskriisien jälkeen kasvanut ollen mittausajankohdan jälkeen noin 80 %:n tasolla, joka on huomattavasti korkeampi taso kuin Pohjoismaissa. Vertailussa on kuitenkin huomioitava, että Geigerin ym. (2014) tutkimuksen konkurssiyhtykset ovat listayhtiöitä, kun taas Pohjoismaissa tehdyissä tutkimuksissa mukana olevat yritykset koostuvat kaikista konkurssiin menneistä yrityksistä. Laitisen ja Laitisen (2014) sekä Sormusen ym. (2013) tutkimusten välillä on myös havaittavassa toiminnan jatkuvuus -mukautusten poikkeavat tulokset Suomen osalta (54,3 % ja 20 %). Tästä voikin tehdä sen johtopäätöksen, että toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin lisätutkimus on Suomessa tarpeellista.

1.7 Tutkielman kulku

Johdantoluvussa on esitetty perustelut toiminnan jatkuvuuden olettamuksen tutkimiselle sekä aihealueen kiinnostavuutta ja tutkimuksen tarpeellisuutta. Johdantoluvun jälkeen tulevassa toisessa pääluvussa kootaan pk-yritysten tilintarkastuksessa tapahtuva toiminnan jatkuvuuden arviointi ja raportointi teoreettiseksi viitekehyyksi. Tutkielman viitekehyyksen kokoamisessa hyödynnetään perusmallina tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden raportoinnista luotua tutkimuksen viitekehystä.

Tutkielman kolmannen pääluvun empiirisessä osassa esitellään haastattelun kohteena olevat tilintarkastajat ja tilintarkastusyhteisöjen luonne, jossa he työskentelevät. Tämän jälkeen käsitellään tutkimuksen toteutusta. Sitten esitellään empiirisen osan keskeiset tulokset korostaen uutta ja ajankohtaista tietoa sisältäviä tuloksia. Luvun lopussa on empiirisen osan yhteenveto ja tulosten analysointi. Neljännessä pääluvussa esitetään tutkielman johtopäätökset.

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Tämän luvun alussa esitellään ensin laajaa teoreettista viitekehystä, johon toiminnan jatkuvuuden -periaatteen soveltaminen liittyy. Sitten tuodaan esiin toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa ja raportoinnissa huomioitava Suomessa noudatettava kansainvälinen ja kansallinen sääntely. Sen jälkeen esitellään tilintarkastajalle mahdollisia analysointimenetelmiä. Seuraavaksi esitetään tilintarkastuskohteen tilintarkastajan tehtävän teoreettisia lähtökohtia pk-yrityksen tilintarkastajana. Tämän jälkeen tarkastellaan toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin ratkaisevia tekijöitä. Lopuksi luodaan tälle tutkielmalle teoreettinen viitekehys yhdistämällä toiminnan jatkuvuuden sääntely, arviointi- ja raportointitehtävän luonne, pk-yritykset tarkastuskohteina sekä tilintarkastajan erityispiirteet ja tilintarkastuksen laatu toiminnan jatkuvuuden kontekstissa.

2.1 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen teoreettinen viitekehys

Toiminnan jatkuvuuden -periaatteen soveltamisessa on pohjimmiltaan kysymys tilintarkastuksen laadusta. Toiminnan jatkuvuuden kontekstissa tämän voi ajatella tarkoittavan sitä, löytääkö tilintarkastaja toiminnan jatkuvuuden uhasta kertovat epävarmuudet ja raportoiko hän tästä uhasta. Tilintarkastuksen laadussa on ensisijaisesti kyse tilintarkastajan pätevyydestä ja riippumattomuudesta. Tutkimusten perusteella tilintarkastuksen laatua ei ole kuitenkaan pystytty suoranaisesti arvioimaan, vaan laatu näkyy välillisesti eri elementeissä, tilintarkastuksen vaiheissa ja lopputuloksessa. Tätä problematiikkaa voidaan tarkastella tilintarkastuksen laadun yleisessä viitekehyksessä, mikä on muodostettu laajan tutkimusaineiston perusteella. Tilintarkastuksen laatu vaikuttaa tilintarkastusprosessiin, tilintarkastusyhteisöihin, tilintarkastusalaan ja -markkinoihin sekä instituutioihin. Tilintarkastuksen lopputuloksella on taloudellisia seurauksia tilintarkastajia, heidän asiakkaitaan ja kolmansia osapuolia kohtaan. (Francis 2011.)

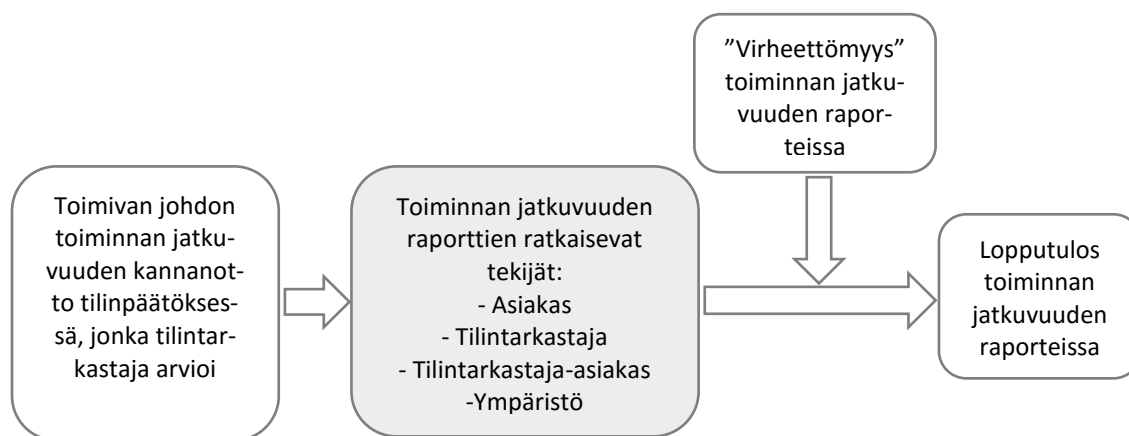
Tutkimustulosten seurauksena on laskettu, että tilintarkastuksen laadun taso saattaa olla nykytasolla hyväksyttävä, mutta tutkimusten perusteella ei kuitenkaan tiedetä tilintarkastuksen laadun optimaalista tasoa eli onko meillä nykytasolla liian vähän vai liian paljon tilintarkastusta (Francis 2014). Toiminnan jatkuvuuden raportoinnin osalta laadulliset ongelmat näkyvät silloin, kun asiakas on epäonnistunut liiketoiminnassaan ja tilintarkastaja ei kyseenalaista sen jatkuvuutta lausunnossaan. Tutkimuksissa on tullut esiin, että Big4-yhtiöiden antamat tilintarkastuskertomukset olivat virheettömämpiä kuin ei-Big4-yhtiöiden. On myös todettu, että vähemmän riippuvaiset tilintarkastajat

antavat herkemmin negatiivisen lausunnon yrittäen välttää asiakkaansa menetystä, joka saattaa lausunnon vuoksi vaihtaa tilintarkastajaa. Lisäksi on havaittu, että tilintarkastajan objektiivisuus saattaa heikentyä pitkäaikaisen asiakassuhteen vuoksi, jolloin tilintarkastajien on vaikeaa säilyttää skeptisyyttään. Tämä näkyy muun muassa toiminnan jatkuvuuden raportointia heikentävästi. Toiminnan jatkuvuuden lausunnoilla on todettu olevan vaikutusta myös tilintarkastajien palkkioihin ja niiden mentyksiin. Tutkimuksissa on myös todettu, että säädösten tiukentuminen on vaikuttanut tilintarkastuksen laatuun sitä parantaen. (Francis 2011.)

Toisen laajan aiempaan tutkimukseen perustuvan Knechelin, Vanstraelenin ja Zernin (2015) toteuttaman tutkimuksen mukaan viimeaikaiset tutkimukset ovat lisänneet todisteita tilintarkastajien eroavaisuuksista, koska tilintarkastajan ominaispiirteet voivat vaikuttaa tilintarkastuksen lopputulokseen. He tutkivat mahdollisia vaihteluja tilintarkastajien aggressiivisen ja konservatiivisen raportoinnin välillä, kun toiminnan jatkuvuuden lausunnon antamisesta tehdään päätös tai jätetään päätös tekemättä oletuksella, että ensimmäistä toiminnan jatkuvuuden lausunnosta seuraa tietty systematiikka tilintarkastajien raportoinnissa. Tutkimustulokset osoittivat, että tilintarkastajan raportoinnissa vaikuttavat molemmat sekä aggressiivisuus että konservatismi ulottuen saman tilintarkastajan tulevaisuuden asiakkaisiin. Toiseksi he havaitsivat, että markkinat tunnistivat ja hintoihin muodostui eroja tilintarkastajan raportointityylistä riippuen silloin, kun raportointi oli aggressiivista. Luottomarkkinoilla lausuntoon reagoitiin siten, että asiakkaan korkotaso nousi, luottoluokitus laski ja maksukyvyttömyyden todennäköisyys kasvoi. (Knechel ym. 2015.) Suomessa 632 pienille yrityksille toteutetun tutkimuksen tulosten mukaan ei havaittu merkittävää yhteyttä tilintarkastuksen korkealaatuisuuden ja tilintarkastuksen palkkioiden välillä. Tulokset kuitenkin toivat yhdenmukaisia todisteita positiivisesta yhteydestä omistajajohtajan havainnointiin perustuvan tilintarkastajan pätevyyden ja luotettavuuden sekä maksettujen palkkioiden välillä. (Ojala, Niskanen, Collis & Pajunen 2014.)

Laadun lisäksi toiminnan jatkuvuuden tarkastusprosessin taustalla vaikuttaa voimakkaasti vaihteittain, globaalien talouskehityksen myötä kehittynyt ja edelleen kehittyvä sääntely. Sääntelystä seurannutta toiminnan jatkuvuuden nykytilaa ja toiminnan jatkuvuuden tilintarkastusprosessin *kokonaiskuvaa* voi havainnollistaa Carsonin, Fargherin, Geigerin, Lennoxin, Raghunandanin ja Willekensin (2013) luomalla tutkimuksen viitekehyksellä. Viitekehys on muodostettu neljä vuosikymmentä käsittävien toiminnan jatkuvuutta käsittelevien akateemisten tutkimusten pohjalta. Vaikka sääntely ohjaa voimakkaasti tilintarkastajan tehtävää toiminnan jatkuvuuden periaatteen päätöksenteossa,

niin tämän tutkielman kannalta on oleellista, miten tilintarkastaja tunnistaa jatkuvuuden vaarantavan merkittävän epävarmuuden ja vie läpi alla kuvion 1 mukaisen prosessin.

Kuvio 1 Toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöiden raportoinnin viitekehys (mukaillen Carson ym. 2013).

2.2 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen normatiiviset lähtökohdat

Carsonin ym. (2013) mukaan toiminnan jatkuvuuden periaatetta koskeva sääntely ja sen kehitys on toiminnan jatkuvuuden tutkimuksen viitekehyksessä tilintarkastajaan vaikuttava ympäristötekijä (kts. kuvio 1). Sääntely on muuttanut tilintarkastajien roolia, velvollisuuksia ja vastuuta sekä lisännyt tilintarkastuskertomuksen informatiivista merkitystä. Näin ollen sääntelyn jatkuvan kehityksen myötä tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden periaatteen huomioinnilla on pitkä ja monivaiheinen historia. Tämän seikan raportointia koskeva sääntely juontaa juurensa Yhdysvalloissa 1970-luvulle (Mutchler 1984). Tämän jälkeen sääntely kehittyi näkyvimmin ensin vuoden 1980 lopulla SAS No. 59 muodossa (esim. O’Clock & Devine 1995; Carson ym. 2013; Feng & Li 2014) ja 2000-luvulla Sarbanes-Oxley -lain myötä (esim. Geiger ym. 2005; Martens ym. 2008; Goh, Krishnan & Li 2013).

Riistamaan (1999, 44) mukaan tilintarkastus on ensisijaisesti menneiden kausien tapahtumien tarkastamista, arvottamista ja analysointia, mutta tilintarkastaja joutuu ottamaan kantaa tulevaisuuden suunnitelmiin ja ennakkointiin erityisesti tilinpäätöstä tarkastaessaan. Kansalliseen sääntelyyn perustuvan toimintakertomuksen tarkastamiseen liittyen Riistamaa (1999, 223) toteaa, että tulevaisuuden arviot perustuvat johdon ennusteisiin, näkemyksiin ja suunnitelmiin, joiden osalta tilintarkastajalla ei ole mahdollista ottaa sitovasti kantaa. Koivulan (2015) mukaan toimintakertomuksessa tulee esittää tietoja rahoitusriskeistä, kun olennaisia epävarmuustekijöitä esiintyy. Tilintarkastusalan toi-

mintaympäristön muutos Suomessa on näkynyt käytännössä tilintarkastusohjeistuksen kansainvälistymisenä. KHT-yhdistyksen hallitus päätti vuonna 1996 harmonisoida tilintarkastussuosituksensa kansainvälisen tilintarkastajaliiton IFAC:n⁹ laatimien suositusten mukaisiksi. (HE 194/2006.)

Nykyisin tilintarkastukseen ja sen osana toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltamiseen vaikuttavat Suomen Tilintarkastajat ry:n laatimat kansainväliset ISA-standardien¹⁰ soveltamisohjeet sekä ISQC 1 laadunvalvontastandardi¹¹. ISA-standardien soveltamisohjeet on mukautettu Suomen lainsäädäntöön ja olosuhteisiin. Kansalliset soveltamisohjeet perustuvat IAASB:n¹² julkaisemaan tilintarkastusta ja laadunvalvontaa koskevaan ohjeistukseen sekä IFAC:n julkaisemiin soveltamisohjeisiin¹³. (KHT-yhdistys 2010a, 1.) Nämä standardit ja suositukset soveltuvat myös lähteeksi hyvää tilintarkastustapaa tulkittaessa (Halonen & Steiner 2010, 37).

Geigerin (2014, 307) mukaan huomattava määrä nykyisestä paineesta uudelleenarvioida tilintarkastajan vastuuta toiminnan jatkuvuuden näkökulmasta, on peräisin taannoisista globaaleista talouskriiseistä, jotka koskivat pankkeja ja rahoituslaitoksia ympäri maailmaa. Voimaan astuvaa toiminnan jatkuvuuden sääntelyn uudistusta voidaankin pitää merkittävänä tilintarkastuksen kehitysaskeleena. Uudistetun sääntelyn sisältöä kuvataan pääpiirteittäin kansainväliset tilintarkastusstandardit esittelevän alaluvun lopussa.

2.2.1 Kansainväliset tilintarkastusstandardit

ISA 570 mukainen oletus toiminnan jatkuvuudesta tilinpäätöstä laadittaessa on perustavanlaatuisen periaate. Tämä edellyttää toimivan johdolta arviota yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa tilinpäätöstä laadittaessa. Tilintarkastajan tulee tehdä harkintaansa perustuen ratkaisu siitä, onko toimivan johdon oletus asianmukainen sekä onko yhteisössä tapahtumien ja olosuhteiden vuoksi epävarmoja tulevia toteutumia. (KHT-yhdistys 2010a, 567–568; 2010b, 22.) Toimivan johdon tulee ulottaa arvionsa vähintään 12 kuukauden pituiseen ajanjaksoon tilinpäätöspäivästä. Tilintarkastajan velvollisuuksiin kuuluu tiedustella toimivalta johdolta, onko sen tiedossa edellä mainitun ajanjakson jälkeisiä seikkoja, jotka saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. (Halonen & Steiner 2010, 436; KHT-yhdistys 2010a, 570; 2010b, 23; 2014, 145.)

⁹ International Federation of Accountants

¹⁰ International Standards of Auditing (ISAs)

¹¹ International Standards of Quality Control

¹² International Auditing and Assurance Standards Board

¹³ Handbook of International Standards on Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements

Aiempien toimenpiteiden lisäksi tilintarkastajan tulee suorittaa muita tarkastustoimenpiteitä, kun toiminnan jatkuvuutta uhkaavia tapahtumia ja olosuhteita ei ole yrityksessä tunnistettu (KHT-yhdistys 2010a, 570; 2010b, 23).

Jos kaikki hallintoelinten jäsenet eivät osallistu yhteisön toiminnan johtamiseen, niin tilintarkastajan tulee kommunikoida hallintoelinten kanssa tunnistetuista tapahtumista tai olosuhteista, jotka saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa (KHT-yhdistys 2010a, 572; 2010b, 26). Jos tilintarkastaja päätyy tilintarkastuksensa perusteella siihen johtopäätökseen, että tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuus on kyseenalainen, niin ISA 570 mukaisesti epävarmuuden täytyy olla olennainen niissä tapahtumissa tai olosuhteissa, jotka yksin tai yhdessä saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaa. Tällöin epävarmuuden mahdollinen vaikutus on niin laajaa ja sen toteutuminen niin todennäköistä, että tilintarkastajan käsityksen mukaan on tarpeellista esittää tilinpäätöksessä asianmukaiset tiedot epävarmuuden luonteesta ja vaikutuksista. (Halonen & Steiner 2010, 438; KHT-yhdistys 2010a, 571.)

ISA 315 olennaisen virheellisyden tunnistamisen ja arvioimisen riskienarviointitoimenpiteiden mukaisesti tilintarkastajan tulee jo tilintarkastuksen aloitusvaiheessa harkita, onko yhteisössä merkittäviä toiminnan jatkuvuuteen vaikuttavia tapahtumia tai olosuhteita, joiden perusteella on aihetta epäillä toimintakyvyn jatkuvuutta. Näitä seikkoja tulee myös tarkkailla koko tilintarkastuksen ajan. (Halonen & Steiner 2010, 436; KHT-yhdistys 2010a, 569; 2010b, 22.) Toiminnan jatkuvuuden vaarantavia tapahtumia tai olosuhteita tunnistetaan taloutta, toimintaa ja muita seikkoja koskevalla riskienarvioinnilla. Usein esiintyy myös sellaisia seikkoja, jotka saattavat lieventää olennaisen epävarmuuden esiintymistä. Esimerkiksi jos yhteisö ei pysty suorittamaan velanlyhennyksiä, niin johdolla voi olla suunnitelma omaisuuden myynnistä rahavirtojen säilyttämiseksi, lainan takaisinmaksuaikataulun muuttamiseksi tai lisäpääoman hankkimiseksi. (KHT-yhdistys 2010a, 573–575.) Lisäksi tilintarkastajalla on velvollisuus muodostaa käsitys tarkastuskohteen valvontaympäristöstä, joka muodostuu sisäisen valvonnan osaluista (Halonen & Steiner 2010, 64–66). Jos yhtiön toiminnan jatkuvuus on epävarmaa, niin yhtiön johdon velvollisuus on hallituksen valvomana luoda liiketoiminnan järjestämistä, hoitamista ja tavoitteiden saavuttamista tukeva valvontaympäristö (KHT-yhdistys 2010b, 10).

ISA 330 mukaan tilintarkastajan tulee muodostaa kokonaisnäkemys olennaisen virheellisyden riskistä sekä suunnitella ja suorittaa toimenpiteitä vastatakseen niihin. Suositeltuja toimenpiteitä ovat tilintarkastustiimin ammattitillisen skeptisyyden korostaminen, kokeneiden tai erityistaitoja omaavien henkilöiden resursointi, tarkastustyön läpikäyn-

tiin ja valvontaan panostaminen, ennalta arvaamattomuuteen varautuminen ja tarkastustoimenpiteiden luonteen tai laajuuden taikka ajoituksen muuttaminen. Riskien arviointiin vaikuttaa käsitys valvontaympäristöstä. (Halonen & Steiner 2010, 230.)

ISA 240 mukaan virheellisyydet tilinpäätöksessä voivat johtua joko väärinkäytöksestä tai virheestä. Erottava tekijä näiden välillä on se, onko tilinpäätöksen virheellisyyteen johtanut teko tahallinen vai tahaton. Vilpillisestä taloudellisesta raportoinnista johtuvat virheellisyydet sekä varojen väärinkäytöstä johtuvat virheellisyydet ovat tilintarkastajalle relevantteja, jos ne ovat tahallisia. (Halonen & Steiner 2010, 177; KHT-yhdistys 2010a, 169.) Väärinkäytöksiä ja vilpillisen taloudellisen raportoinnin riskitekijöitä ovat yllyke/paine, tilaisuudet sekä asenteet ja kyky perustella teko itselleen (Halonen & Steiner 179, 183.). *ISA 230* mukaan tilintarkastustoimenpiteet tulee olla asianmukaisesti dokumentoitu, koska jälkikäteen on pystyttävä todistamaan, että tarkastustoimenpide on suoritettu. Siksi myös toiminnan jatkuvuuden oletuksen tarkastukseen liittyen tulee varmistua toimenpiteiden asianmukaisesta dokumentoinnista. (Luumi 2009, 76.)

ISA 260 painopiste on tilintarkastajan kommunikoinnissa hallintoelimille, mutta tilintarkastajan tulee myös huomioida kaksisuuntaisen kommunikoinnin tärkeys. Tämän lisäksi useat ISA-standardit edellyttävät kommunikointia tarkastuksen kiinteänä osana. (KHT-yhdistys 2010a, 229–230.) Tilintarkastajan tulee kommunikoida yhteisön toiminnan johtamiseen osallistumattomien hallintoelinten jäsenten kanssa tunnistamistaan tapahtumista ja olosuhteista, jotka voivat merkittävästi vaarantaa kykyä jatkaa yhteisön toimintaa. Toiminnan jatkuvuuden kannalta kommunikoidaan siitä, esiintyykö olennaista epävarmuutta aiheuttavia tapahtumia ja olosuhteita, onko asianmukaista käyttää oletusta toiminnan jatkuvuudesta tilinpäätöksen laadinnassa ja esittämisessä, ja onko epävarmuustekijöistä esitetty riittävät tiedot tilinpäätöksessä. (KHT-yhdistys 2010b, 8.) Tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan perustuen tilintarkastuksessa tehdyistä merkittävistä havainnoista tulee kommunikoida kirjallisesti hallintoelinten kanssa (Halonen & Steiner 2010, 478; KHT-yhdistys 2010a, 233).

ISA 540 mukaan tilintarkastajan tulee hankkia tarpeellinen määrä tarkoituksenmukaista evidenssiä arvionvaraisista eristä ja harkita ovatko tilinpäätökseen merkityt tai liitetiedoista ilmenevät kirjanpidolliset arviot kohtuullisia ja ovatko esitetyt tiedot tilinpäätöksessä riittäviä. Lisäksi tilintarkastajan tulee muodostaa käsitys arviointiepävarmuudesta ja siitä, ovatko toimivan johdon käyttämät oletukset järkeviä, ovatko ne virheellisiä tai onko toimivan johdon suhtautuminen ollut tarkoituksenmukaista. (Halonen & Steiner 2010, 395–397; KHT-yhdistys 2010a, 482.)

ISA 580 määrittelyn mukaan tilintarkastajan tulee pyytää kirjallisia vahvistusilmoituksia toimivalta johdolta siitä, että tilinpäätös on laadittu tilinpäätösnormiston mukaisesti ja se on esitetty oikein (KHT-yhdistys 2010a, 587). Jos tilintarkastaja tunnistaa seikkoja, jotka saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa, niin toimivalta johdolta tai tarvittaessa hallintoelimiltä pyydetään kirjalliset vahvistusilmoitukset tulevia toimenpiteitä koskevista suunnitelmista ja näiden toteuttamiskelpoisuudesta (KHT-yhdistys 2010b, 23–24).

ISA 706 mukaan tilintarkastajan tulee antaa tilinpäätöksestä vakiomuotoinen lausunto ja mukauttaa tilintarkastuskertomusta lisäämällä siihen lisätietokappale, kun esitetään toiminnan jatkuvuutta uhkaavia, yrityksen tapahtumiin ja olosuhteisiin liittyviä tietoja. Tämä on pakollista. (KHT-yhdistys 2014, 146.) Lisätietokappaleessa korostetaan olennaisen epävarmuuden olemassaoloa, joka liittyy merkittävällä tavalla toimintakykyä kyseenalaistaviin seikkoihin (KHT-yhdistys 2010b, 10; 2014, 146). Lisätietokappale riittää silloin, kun merkittävästä epävarmuudesta on esitetty tilinpäätöksessä riittävät tiedot (KHT-yhdistys 2010a, 579). Lisätiedolla kertomuksessa tilintarkastaja haluaa kiinnittää tilinpäätöksen käyttäjien huomion sellaiseen olennaiseen seikkaan, joka on merkittävä tiedon käyttäjän saaman käsityksen kannalta. (KHT-yhdistys 2010a, 737; 2010b, 10.) *ISA 705* mukaan silloin, kun tilinpäätöksessä ei esitetä toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta riittäviä tietoja, tulee tilintarkastajan antaa ehdollinen tai kielteinen lausunto sen mukaan, kumpi näistä on asianmukainen (Halonen & Steiner 2010, 439; KHT-yhdistys 2010b, 25).

ISA 200 mukaan yhteisön toiminnan jatkuvuutta koskevien kannanottojen osalta tilintarkastuksessa esiintyy mahdollisia luontaisia rajoitteita (KHT-yhdistys 2010a, 104). Nämä rajoitteet saattavat vaikuttaa toiminnan jatkuvuuden tarkastelussa tilintarkastajan kykyyn havaita tulevaisuuden seikkoihin liittyvät olennaiset virheellisyydet, koska tilintarkastaja ei pysty ennustamaan tulevaisuuden tapahtumia. Tästä syystä ei voida taata, että yritys pystyy jatkamaan toimintaansa, jos tämä viittaus puuttuu tilintarkastuskertomuksesta. (KHT-yhdistys 2010a, 568; 2014, 145.)

2.2.2 Toiminnan jatkuvuus -standardin uudistus

Uudistetussa *ISA 570* -standardissa on edelleen kysymys johdon toiminnan jatkuvuuden arvioinnin arvioimisesta tilintarkastuksessa. Kun johto on esittänyt toiminnan jatkuvuuden merkittävän epävarmuuden riittävällä tasolla tilinpäätöksessä, niin tilintarkastuskertomukseen tulee sisällyttää erillinen kappale tästä seikasta mukauttamatta kertomusta.

Jos toiminnan jatkuvuuteen kohdistuu epävarmuutta ja tällaista epävarmuutta koskevaa esitystä ei johdon taholta ole annettu, niin tilintarkastaja antaa ammatillisen harkintansa perustuvan lausunnon kertomukseen. (FEE 2015.) Fraktmanin (2016) mukaan Suomessa uudistus kirjataan säännöksenä tilintarkastuslakiin siten, että tilintarkastajan tulee antaa vuodesta 2017 alkaen tilintarkastuskertomuksessa lisätiedot seikoista, mihin hän kiinnittää erityisesti huomiota sisältäen sellaiset olennaiset seikat, jotka antavat aiheita epäillä tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuutta. Eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen (HE 70/2016) lakiehdotuksen 21.6.2016 (Suomen Tilintarkastajat ry 2016b).

Jos toiminnan jatkuvuus ei ole uhattuna ja johdon arvio toiminnan jatkuvuudesta on asianmukainen ja tilintarkastajan harkinnan perusteella jatkuvuuden oletus on niin ikään asianmukainen, niin tilintarkastajan lisää tilintarkastuskertomukseen tätä seikkaa koskevan lausunnon. Tällöin lausunnossa esitetään, ettei toiminnan jatkuvuudessa ole havaittu epävarmuutta. Lisäksi lausutaan, että yrityksen johto tai tilintarkastaja eivät kuitenkaan kykene takaamaan yrityksen toiminnan jatkuvuutta. (IAASB 2015.)

2.2.3 Kansalliset säädökset ja määräykset

Kirjanpitolain (1336/1997) mukaan kirjanpitovelvollisen toiminnan oletetaan jatkuvan ja ulottuvan ajateltavissa olevaan tulevaisuuteen. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että käyttöomaisuuden hankintameno saadaan katetuksi niillä tuloilla, jotka saadaan käyttämällä omaisuutta, ei myymällä tätä omaisuutta. (Riistamaa 1999, 155.) Kirjanpitolain mukaisessa toimintakertomuksessa tulee esittää muun muassa olennaiset tapahtumat tilikaudella ja sen päättymisen jälkeen sekä arvio todennäköisestä tulevasta kehityksestä (KILA 12.9.2006). Yhtiön johdon tulee arvioida toimintakertomuksessa tulevaa kehitystä mahdollisimman realistisesti (Ernst & Young 2008, 87).

Osakeyhtiölain (624/2006) mukaan hallitus huolehtii yhtiön hallinnosta sekä sen toiminnan asianmukaisesta järjestämisestä ja toimitusjohtaja vastaa siitä, että yhtiön kirjanpito on lain mukainen ja varainhoito luotettavalla tavalla järjestetty. Toiminnan jatkuvuutta arvioitaessa tämä merkitsee hallinnon tarkastusta siitä näkökulmasta, kuinka oletusta toiminnan jatkuvuudesta on käytetty tilinpäätöksen laadinnassa (Halonen & Steiner 2010, 435).

Sekä vuoden 2016 alussa voimaan astuneeseen (1141/2015) että aiempaan tilintarkastuslakiin (459/2007) sisältyy vaatimus siitä, että lakisäätteisissä tilintarkastuksissa on noudatettava Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2006/43/EY 26 artiklassa

tarkoitettuja, yhteisössä sovellettaviksi hyväksytyjä tilintarkastusstandardeja. Tilintarkastajan tulee toiminnassaan ja käyttäytymisessään huomioida tilintarkastuslain 4 luvun mukaiset velvoitteet, kuten ammattieettisten periaatteiden, hyvän tilintarkastustavan noudattamista sekä riippumattomuutta. Lisäksi tilintarkastuslain 3 luvussa säädetään, että tilintarkastuskertomuksessa on annettava tarpeelliset tiedot.

2.2.4 Seuraamukset säännösten noudattamatta jättämisestä

Hallituksen jäsenen, hallintoneuvoston jäsenen ja toimitusjohtajan on korvattava vahinko, jonka hän on tehtävässään 1:8 §:ssä säädetyn huolellisuusvelvoitteen vastaisesti tahallaan tai huolimattomuudesta aiheuttanut yhtiölle. Kyseisten toimielimien on korvattava myös vahinko, jonka hän on tehtävässään muuten lakia tai yhtiöjärjestystä rikkomalla tahallaan tai huolimattomuudesta aiheuttanut yhtiölle, osakkeenomistajalle tai muulle henkilölle. (OYL 22:1.)

TILA:n¹⁴ tai TIVA:n¹⁵ tulee antaa tilintarkastajalle varoitus, jos tämä on huolimattomuudesta tai varomattomuudesta menettelyt tilintarkastuslain säännösten vastaisesti. Jos tilintarkastajan menettelyyn liittyy lieventäviä seikkoja, tilintarkastajalle tulee antaa huomautus. (TTL 9:49.) Tilintarkastaja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on tilintarkastuslain tai yhteisöä tai säätiötä koskevan lain tarkoittamaa tehtävää suorittaessaan aiheuttanut tahallisesti tai huolimattomuudesta yhteisölle tai säätiölle, tai yhteisön osakkaalle, yhtiömiehelle tai jäsenelle taikka muulle henkilölle (TTL 9:51).

2.3 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen analysoinnin lähtökohdat

Menneitä kausia koskevien tilinpäätöstietojen lisäksi tilintarkastajan analysointi kohdistuu siis tarkastuskohteen tulevaisuutta koskevaan taloudelliseen informaatioon merkittävän epävarmuuden havaitsemiseksi tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuudessa. Suurehossa yhtiössä tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden analyysin tulisi sisältää ennusteet ja budjetit, lainanotto ja -tarve, velkojen hoitaminen, vastuusitoumukset, tuotteet ja markkinat, taloudellinen riskienhallinta, aikaisempaan kokemukseen perustuvat muut seikat ja rahoituksellinen sopeutuvuus (Blummé 2008, 224–226).

¹⁴ PRH:ssa toimiva tilintarkastuslautakunta

¹⁵ Kauppakamarin tilintarkastusvaliokunta

Koivulan (2015) mukaan toiminnan jatkuvuuteen liittyvien riskien tunnusmerkkien havaitseminen on oleellista tilintarkastajalle. Kun toiminnan jatkuvuuden vaarantavia tapahtumia tai olosuhteita on tunnistettu, niin Halonen ja Steiner (2010, 437–438) ja KHT-yhdistys (2010b, 27) ehdottavat muun muassa alla esitetyn mukaista informaatiota tilintarkastajan analysoinnin kohteiksi:

- rahavirta- ja voittoennusteet sekä muut relevantit ennusteet
- lainasopimusten ehdot ja niiden noudattaminen
- yhtiökokousten ja hallintoelinten kokouspöytäkirjat
- oikeudenkäyntien ja vaateiden olemassaolon tiedustelut
- lähipiiriin ja kolmansien osapuolten vahvistukset
- toimittamattomien asiakastilausten suunnitelmat
- tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat
- luottolimiitit, ehdot ja riittävyys
- sääntelyviranomaisten raportit
- omaisuuserien suunnitellut luovutukset.

Koska toiminnan jatkuvuuden arviointi on usein todettu olevan vaativaa, niin tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden analysointia voisi tukea huomion kiinnittäminen yrityksen rahoitusahdinkoprosessin vaiheeseen. Tällöin rahoitusahdinkoprosessin asteen vaikutus jaetaan kolmeen vaiheeseen (varhainen, myöhäinen, viimeinen) ja verrataan rahoituksen tunnuslukuihin rahoituskriisin ennustemallia lyhyen aikavälin ennustamisessa. Prosessin vaiheet muodostuvat seuraavasti: varhaisessa vaiheessa kannattavuus heikentyy. Tämän lisäksi myöhäisessä vaiheessa velkaantumisaste kasvaa ja näiden lisäksi lopullisessa vaiheessa yrityksen maksuvalmius on jo heikko. Viimeisessä vaiheessa kannattavuudella ja vakavaraisuudella ei ole niin suurta merkitystä kuin sillä, miten tulorahoitus ja rahoitusomaisuus riittävät turvaamaan toiminnan jatkuvuuden. (Sormunen & Laitinen 2012.) On myös todettu, että tilintarkastajien asettama painoarvo johdon ennusteille toiminnan jatkuvuuden päätöksissä ei merkittävästi eroa siitä painoarvosta, mitä se on konkurssin ennustemallia kohtaan. Johdon ennusteita pidetään kuitenkin vähemmän luotettavina kuin konkurssin ennustemallia. (Feng & Li 2014.)

Toiminnan jatkuvuuden päätöksen monitahoisuus on toiminut kiihokkeena kehittää kyseisen päätöksen analysoimiseksi ja ennustamiseksi monia datankäsittelymalleja. Datan louhinnan käyttö on hyvä menetelmä, mutta edellytys toiminnan jatkuvuuden ennustamisessa on, että dataa on paljon saatavilla. Tällaiset tilintarkastajien päätöksentekoa tukevat järjestelmät ovat enemmän kuin tervetulleita, koska toiminnan jatkuvuudesta tehty päätös on monitahoinen tehtävä ja siitä voi olla laajoja seuraamuksia sekä tilintar-

kastetulle yhtiölle että tilintarkastajalle. Lisäksi viimeaikaiset tilintarkastuksen epäönistumiset¹⁶ ovat luoneet paineita tilintarkastuskäytäntöihin, mikä lisää ennustavien datanlouhintamallien merkittävyyttä entuudestaan. (Martens ym. 2008.)

2.4 Tilintarkastajan tehtävän teoreettiset lähtökohdat pk-yrityksessä

Koska tämä tutkielma keskittyy toiminnan jatkuvuuden tilintarkastuksiin pk-yrityksissä, niin on huomionarvoista, että Suomessa pk-yrityksistä suuri joukko (93,4 %) on alle 10 työntekijän yrityksiä eli mikroyrityksiä (Suomen Yrittäjät ry 2016). Suurella osalla mikroyrityksistä ei ole tilintarkastusvelvollisuutta. Tilintarkastuslain (1141/2015) mukaan tilintarkastusvelvollisuutta ei ole yrityksillä, jossa sekä päättyneellä että sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella on täyttynyt enintään yksi seuraavista edellytyksistä: 1) taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa, 2) liikevaihto ylittää 200 000 euroa tai 3) palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä. Useissa tällaisissa yrityksissä suoritetaan kuitenkin vapaaehtoinen tilintarkastus.

Tuoreessa vapaaehtoisen tilintarkastuksen kysyntään kohdistuvassa suomalaistutkimuksessa tutkimustulokset osittivat, että vapaaehtoiselle tilintarkastukselle on kysyntää niissä yrityksissä, joilla ei ole taloudellisia vaikeuksia, johdolla on tarve luotettavaan verotuksen raportointiin, omistus on hajaantunut, yritys kasvaa ja johdolla on tarve varmistaa tavarantoimitukset luotonantajilta. Tutkimuksessa haastateltiin myös pankinjohtajia, joilla oli selkeä näkökanta siihen, että tilintarkastus laskee konkurssi- ja taloudellisen taantumien riskiä pienissä yrityksissä. Tilintarkastajien asiantuntemuksen ja neuvonnan merkitys eteenkin toiminnan jatkuvuuden vaarantavassa tilanteessa korostuu pienissä yrityksissä. (Ojala, Collis, Kinnunen, Niemi & Troberg 2016.)

Tilintarkastusteorian mukaan tilintarkastuksen lähtökohtana on tilintekovelvollisuus. Se voi perustua eri osapuolten väliseen sopimukseen tai normistoon. Tilintarkastaja toimii yrityksen johdosta riippumattomana yrityksestä saatavien tietojen oikeellisuuden, riittävyyden ja luotettavuuden sekä säännösten noudattamisen vahvistajana antamalla lausunnon näiden edellytysten täyttymisestä. (Riistamaa 1999, 26–27.) Kun asettaa tietojen oikeellisuuden, niiden riittävyyden, luotettavuuden sekä noudatettujen säännösten vahvistamisen tulevaisuuteen suuntautuvan toiminnan jatkuvuuden arvioinnin kontekstiin, niin on selvää, että tilintarkastajan kyvyllä havaita olennaiset virheellisyudet on tärkeä merkitys. Langli ja Svanströmin (2015, 150) ovatkin nostaneet olennaisen vir-

¹⁶ Viitataan mm. Enronin ja WorldComin tilintarkastusskandaaleihin Yhdysvalloissa.

heellisyuden havainnoinnin tärkeiksi tekijöiksi tilintarkastajan pätevyyden ja tilintarkastajan panostuksen vaikutuksen tilintarkastuksen laatuun yksityisissä yrityksissä.

Halosen ja Steinerin (2010, 14) mukaan tilintekovelvollisuutta ja tilintarkastuksen tarpeellisuutta voidaan selittää agenttiteorian avulla. Agenttiteorian lähtökohtana on sopimukseen perustuvat suhteet. Agenttisuhte muodostuu sopimuksesta, jossa yksi tai useampi päämies valtuuttaa toisen henkilön eli agentin toimimaan omasta puolestaan ja samalla siirtää valtuuttamalleen henkilölle päätösvaltaa. (Jensen & Meckling 1976, 5.) Agenttisuhteeseen liittyy kuitenkin ongelmia, koska ne aiheuttavat kustannuksia (Jensen & Meckling 1976, 5; Halonen & Steiner 2010, 14), informaatio on epäsymmetristä ja agenttien välillä on mahdollisesti etu- tai tavoiteristiriitoja (Halonen & Steiner 2010, 15). Langlin ja Svanströmin (2014, 148) mukaan yksityisten yritysten tilintarkastuksissa agenttien välisillä konflikteilla on erilainen luonne kuin julkisissa yhtiöissä.

2.4.1 Agenttiteoria tilintarkastuksen lähtökohtana

Tilintarkastuksen kannalta agenttiteoriaan perustuva agenttisuhte voidaan nähdä tässä yksityissektorin pk-yrityksiin keskittyvässä tutkielmassa osakeyhtiölain luonteen mukaisena tarkastuskohteessa, jossa osakkeenomistajien, hallituksen ja toimivan johdon välillä toimii nimenomainen agenttisuhte. Halosen ja Steinerin (2010, 15) mukaan osakkeenomistajana oleva päämies delegoi yhtiökokouksen ulkopuoliset johto- ja valvontatehtävät hallitukselle eli agentille, joka edelleen delegoi johtamiseen ja valvontaan liittyviä tehtäviä toimivalle johdolle eli muulle tai muille agenteille, mutta säilyttää itsellään näiden valvonnan. Koska päämies toimii pääsääntöisesti agenteilta saamansa informaation varassa, niin hänen intresseissään on hankkia tarkastaja, joka tarkastustoimenpiteillä varmentaa, että toimivalta johdolta saatu informaatio on oikein ja riittävää (Jensen & Meckling 1976).

Jensenin ja Mecklingin (1976, 5–6) mukaan agenttiteorian mukaisiin agenttisuhteisiin liittyvät sopimukset aiheuttavat agenttikustannuksia kuten valvontakustannuksia (monitoring costs), vakuuskustannuksia (bonding costs) ja jäännöstappioista koituvia kustannuksia (residual costs). Tilintarkastuksesta aiheutuu valvontakustannuksia, jotka syntyvät siitä, että agentin oman edun tavoittelu saadaan lähemmäksi päämiehen tavoitteita. Tilintarkastuksesta ja johdon toimintaa rajoittavista sopimuksista aiheutuu myös vastuukustannuksia, jotka syntyvät siitä, että sopimukset estävät johtoa toimimasta päämiehen etuja vastaan, mutta samalla rajoittavat johdon toimia hyödyntää tuottoisia mahdollisuuksia. Jäännöstappioista koituvia kustannuksia taas aiheutuu siitä, että valvonta- ja

vakuuskustannuksista huolimatta agentin päätökset poikkeavat päämiehen varallisuuden maksimointiin johtavista päätöksistä. Näitä kustannuksia aiheutuu kaikissa yrityksissä, joissa omistus ja valvonta on eriytetty. (Jensen & Meckling 1976, 26–32.)

Voidaan sanoa, että Suomessa tilintarkastajan tehtävä koko laajuudessaan noudattelee juuri edellä kuvattua agenttiteoriaa. Kun agenttisuhdetta tarkastelee toiminnan jatkuvuuden periaatteen tarkastuksen kannalta, niin on varsin todennäköistä, että tilintarkastaja kohtaa toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin monitahoisen problematiikan yhteydessä omistajien ja johdon etu- tai tavoiteristiriitojen sekä epäsymmetrisen informaation aikaansaaman päämies-agenttiongelman, jolloin jatkuvuusedellytysten tarkastus ja päätöksenteko vaikuttavat agenttikustannuksiin. Tämä on luonnollista, koska Suomen toimintaympäristössä tilintarkastaja mielletään asiakasyrityksen omistajien luottohenkilöksi, joka valvoo heidän etujaan. Tämän lisäksi tilintarkastus on merkittävää myös muihin sidosryhmiin, kuten työntekijöihin, velkojiin, sopimuskumppaneihin ja viranomaisiin nähden. (Halonen & Steiner 2010, 16.)

2.4.2 Agenttisuhte ja sen vaikutukset pk-yrityksissä

Tässä alaluvussa käsitellään agenttiteoriasta nousevia seikkoja yksityisyrittäjissä (jäljempänä pk-yritys), kuten agenttisuhdeelle ominaisia ristiriitoja sekä agenttikustannuksia. Koska suoranaisesti toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden aiheuttamia agenttikustannuksia pk-yrityksissä ei ole tiettävästi tutkittu, niin tarkastelussa keskitytään yleisesti pk-yrityksille tilintarkastuksesta aiheutuviin agenttikustannuksiin aiempien tutkimusten pohjalta. Tässä tutkielmassa pk-yrityksenä pidetään yritystä, jonka palveluksessa on vähemmän kuin 250 työntekijää ja vuosiliikevaihto on enintään 50 miljoonaa euroa tai taseen loppusumma on enintään 43 miljoonaa (EUR-Lex; Tilastokeskus).

Pk-yrityksissä agenttisuhdeesta aiheutuviin ristiriitoihin vaikuttaa keskittynyt omistus, jolloin perheen ja johdon, osakkeenomistajien ja johdon sekä hallituksen jäsenten väliset siteet ovat yleisiä. Näissä olosuhteissa myös tärkeät pääomasijoittajat saattavat päättää vaivatta käsiksi yritystä koskevaan informaatioon. Pk-yritykset toimivat myös vaatimattomassa toimintaympäristössä ja niihin kohdistuu vain heikko pääomamarkkinoilta tuleva paine panostaa korkealaatuiseen tilintarkastajaan. Lisäksi pk-yritysten tilinpäätökset saattavat olla enemmänkin laadittu verotuksellisista, osingonjakoon tai sukupolvenvaihdokseen tähtäävistä lähtökohdista. Tämä tarkoittaa, ettei pk-yrityksillä ole kannustimia laatia julkisten yhtiöiden tasoisia korkealuokkaisia tilinpäätöksiä. Näin ollen pk-yrityksissä esiintyy vähemmän agenttisuhdeista aiheutuvia ristiriitoja osakkeenomis-

tajien ja johdon välillä, mutta potentiaalisesti enemmän ristiriitoja enemmistö- tai vähemmistöomistajien, luotonantajien ja veroviranomaisten kanssa. (Langli & Svanström 2014, 148–149.)

ISA-standardit vaativat tilintarkastajia arvioimaan useita agenttisuhteen aiheuttamia ristiriitoja. Tämä ilmenee muun muassa olennaisen virheellisyyden riskin määrittelyssä. Pk-yrityksiin kohdistuneissa tutkimuksissa on havaittu, että tilintarkastajat sopeuttavat työpanoksensa ennakoiden agenttiteorian lähtökohdat ja ISA-standardit. (Langli & Svanström 2014, 151.) Tutkimustulokset ovat osoittaneet, että perheen omistaessa yrityksestä suurimman osan ja toimitusjohtajalla ollessa perheside, niin omistajien valvonta heikentyy, jolloin tilintarkastajan tarve kasvaa. Tämä aiheuttaa agenttikustannuksia, koska tilanteeseen vastataan usein tekemällä sopimus korkealaatuisen, esimerkiksi Big4 yhtiön tilintarkastajan kanssa. Silloin kun hallituksen jäsenistä pääosa koostuu suurimmista perheomistajista, niin aiheutuu vähemmän ristiriitoja omistajien ja hallituksen välillä, joka vähentää agenttikustannuksia. Toimitusjohtajan pääomistus ja hallituksen jäsenyys taas vaikuttavat tilintarkastajatarvetta heikentävästi ja heijastuvat näin ollen agenttikustannusten muodostumiseen. (Hope, Langli & Thomas 2012.)

Tilintarkastus pk-yrityksissä vaikuttaa positiivisesti rahoittajiin ja tällä tavoin vähentää agenttikustannuksia. Tilintarkastus, varsinkin korkealaatuisten tilintarkastajien suorittama, lisää tilinpäätösten uskottavuutta sekä vähentävät pääomasijoittajien rahoituspäätösten informaatoriskiä. Tutkimustulos perustuu laajaan 68 maata käsittävään pk-yritysten rahoitusta ja sitä rajoittavien tekijöiden tutkimukseen. (Hope, Thomas & Vyas 2011.) Monet pienet yritykset, joille tilintarkastus on vapaaehtoista, teettävät ulkopuolisella tilintarkastajalla tarkastuksen, koska tämä parantaa yrityksen asemaa vieraan pääoman saannissa ja edullisempien korkojen muodossa. Näissä tapauksissa tilintarkastus toimii yrityksen kannalta positiivisesti agenttikustannuksia vähentäen. (Langli & Svanström 2014, 153–154.)

Pienet yritykset, joille tilintarkastus ei ole lakisääteistä, pitävät tilintarkastusta tärkeänä omistajien välisten agenttisuhteiden vuoksi silloin, kun yritys ei ole kokonaan perheomisteinen. Toinen tilintarkastuksen kysyntään vaikuttava tekijä on yrityksen johdon ja rahoittajien välinen agenttisuhte, johtuen siitä, että tilintarkastettu tilinpäätös annetaan pankille tai muulle rahoittajalle. (Collis, Jarvis & Skerratt 2004.) Johtopäätöksenä pk-yritysten tilintarkastukseen liittyvästä tutkimuksesta Langli ja Svanström (2014, 154) toteavat, että pk-yrityksien tilintarkastuksilla on laajempi tehtävä kuin vain valvontaan liittyvä agenttisuhteiden aiheuttama ristiriitojen kontrollointi.

2.5 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen ratkaisevat tekijät

Arviointi yrityksen toiminnan jatkuvuudessa epävarmuudesta on yksi monimutkaisimmista ja haasteellisimmista päätöksistä, jonka eteen tilintarkastaja ammatissaan joutuu (Sviili 2010; Sundgren & Svanström 2014; Latinen 2016). Radinin ja Katowitzin (2013) mukaan toiminnan jatkuvuuden arvioinnista ja raportoinnista esitetyt empiiriset tulokset ovat osoittaneet sen, että on surullisen kuuluisaa, kuinka vaikeaa tilintarkastajien on ennustaa oman pääoman kyvyn säilymistä yhden vuoden ajanjaksolle.

Tässä alaluvussa tuodaan esiin aikaisempiin toiminnan jatkuvuuden tutkimuksiin perustuvia tilintarkastajiin ja heidän päätöksentekoonsa vaikuttavia tekijöitä. Näitä tekijöitä käsitellään Carsonin ym. (2013) tutkimuksen viitekehyksen jaottelun pohjalta: asiakas-, tilintarkastaja-, tilintarkastaja-asiakassuhde- ja ympäristötekijät (kts. kuvio 1). Aiempien tutkimusten tulokset on kategorioitu tutkijan toimesta luonteensa mukaisesti ja alla esiteltäviin ryhmiin noudatellen edellä mainittua jaottelua eri tekijöihin. Vastaavaa jaottelua havainnollistaa tutkijan luoman viitekehyksen keskiöön nostetut toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja raportointiin vaikuttavat avaintekijät kuitenkin siten, että ympäristötekijät käsitellään ensin (kts. kuvio 2). Koska pk-yrityksiin tai ylipäätään yksityiseen sektoriin kohdistuvaa toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja raportointiin liittyvää tilintarkastuksen tutkimusta on saatavilla vain niukasti, niin tätä lähtökohtaa ei voida kaikilta osin huomioida alla esitettävissä tekijöissä.

2.5.1 Ympäristö -tekijät

Koska Suomessa yksityisen osakeyhtiön vähimmäisosakepääoma on 2 500 euroa (OYL 624/2006), niin muun muassa tästä johtuen pk-yritys voi toimia hyvinkin ohuen oman pääoman varassa, jolloin toiminnan heikentyessä käytössä olevat resurssit saattavat muodostua niukoiksi vaikuttaen toiminnan jatkuvuusedellytysten turvaamiseen. ISA 570 -standardissa kiinnitetään erityistä huomiota siihen, että epäedulliset olosuhteet saattavat vaikuttaa pienten yhteisöjen kykyyn pitää toimintojaan yllä. Toisaalta todetaan, että pienillä yhteisöillä voi olla hyvätkin mahdollisuudet reagoida muuttuviin olosuhteisiin nopeasti. Epäedullisissa olosuhteissa pienien yhteisöjen riskeihin kuuluu, että luotonantajat eivät ylläpidä rahoitusta tai toiminnan jatkuvuuteen vaikuttavia menetyksiä saattaa toteutua muihin sidosryhmiin kuten toimittajiin ja asiakkaisiin nähden. (KHT-yhdistys 2010a, 575.)

Uusissa säännöissä muun muassa sisäisen valvonnan tarkastamiseen on kiinnitetty paljon huomiota. Sen sijaan sääntöjen vaikutus tilinpäätöksen tarkastamiseen on jäänyt vähemmälle huomiolle, vaikka tilinpäätöksen tarkastaminen on riippumattoman tilintarkastajan ensisijainen päämäärä. Toiminnan jatkuvuuden uhkien arviointi liittyy osaltaan tilinpäätöksen tarkastamiseen. Teoriassa sisäisen valvonnan olennainen heikkous ei välttämättä vaikuta toiminnan jatkuvuuteen, jos tilintarkastaja pystyy tarkastuksessaan selvittämään sisäisen valvonnan olennaisen heikkouden perusteen. Tutkimustulos kuitenkin osoittaa, että taloudellisesti vaikeuksissa olevien yritysten tilintarkastuksissa sisäisen valvonnan olennainen heikkous lisää toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen liittyvästä seikasta annettavien lausuntojen määrää, mikä tukee myös aikaisempia tutkimustuloksia. (Goh ym. 2013.)

TILA:n laadunvalvonnan vuosina 2009–2014 tekemien tilintarkastusdokumentointiin kohdistuvien laaduntarkastusten perusteella tarkastusevidenssi oli usein riittämätöntä, kun se perustui johdon kanssa käytyihin keskusteluihin, tilintarkastajan tiedusteluihin ja näistä tehtyihin johtopäätöksiin. Kyseisiä seikkoja olivat mm. tarkastuskohteiden oikeudenkäynnit ja vaateet, tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat, lähipiiri ja analyttisen tarkastuksen toimenpiteiden selvittely. Edellisen lisäksi vuoden 2015 tuloksissa oli seuraava kommentti: ”Tilintarkastajan suorittamat tarkastustoimenpiteet toiminnan jatkuvuuden tai tilikauden päättymisen jälkeisten tapahtumien osalta olivat dokumentoimatta.” (Patentti- ja rekisterihallitus 2016.)

2.5.2 Asiakas -tekijät

Pk-yrityksiin liittyviä taustoja

Pk-yritysten suuren lukumäärän vuoksi niiden vaikutus talouteen on huomattava, mutta pk-yrityksillä on kuitenkin suurempia ongelmia rahoituksen saannissa kuin suurilla yrityksillä. Yksi tärkeä syy tähän on se, että ne ovat informatiivisesti suljetumpia kuin suuret yritykset. Sidosryhmät saavat pk-yrityksistä pääasiallisen informaation niiden tilinpäätöksistä. Rahoittajat ovat kiinnostuneita taloudellisesta informaatiosta, joka mahdollistaa luottojen takaisinmaksujen ja korkojen ajoituksen määrittämisen eli virheellisuuden riskin välttämisen. Näin ollen pk-yritysten tilintarkastuskertomuksia pidetään rahoittajille tärkeämpinä kuin julkisten yhtiöiden. (Niemi & Sundgren 2012.)

Tutkimustuloksissa on kuitenkin osoitettu, että toiminnan jatkuvuuden mukautukset tilintarkastuskertomuksissa eivät sanottavasti vaikuttaneet tilinpäätösten käyttäjien pää-

töksiin Suomessa, koska sama tieto oli luettavissa tilinpäätöksestä (Niemi & Sundgren 2012; Niemi & Kuhta 2014). Radinin ja Katowitzin (2013) mukaan tilinpäätöksissä itsessään pitäisikin olla riittävästi lisäinformaatiota, jonka perusteella lukijat voivat itse vetää sopivia johtopäätöksiä oman pääoman jatkuvuudesta, jolloin tulkinta toiminnan jatkuvuuden edellytysten harkinnasta olisi tilinpäätöksen käyttäjällä.

Asiakkaan taloudellinen asema

Yleisimmin tilintarkastajat ovat antaneet mukautuksia toiminnan jatkuvuudesta yrityksille, jotka ovat heikosti kannattavia, joilla on korkeampi vipuvaikutus¹⁷, joiden likviditeetti on matalampi, jotka ovat pienempiä ja ovat laiminlyöneet velan takaisinmaksuvelvoitteita. Myös harkinnanvaraisten erien on todettu olevan usein syynä toiminnan jatkuvuudesta annetuissa mukautuksissa. (Geiger 2014, 302.) Toiminnan jatkuvuuden epävarmuustilanteessa yrityksen hallintoelinten velvollisuus on valvoa toimivaa johtoa. Näin varmistutaan siitä, että sisäinen valvonta on riittävää raportoinnin luotettavuuden, toimintojen tehokuuden ja taloudellisuuden sekä säännösten soveltamisen kannalta. (Suontausta & Pirinen 2015.)

Toiminnan jatkuvuutta koskien yritysten taloudelliset suhdeluvut ovat tilintarkastajien päätöksenteossa tärkeitä (Mutchler 1984; LaSalle & Anandarajan 1996). Tappiollisen toiminnan aiheuttama oman pääoman negatiivisuus tai lyhytaikaisten velkojen huono suhde lyhytaikaisiin varoihin nähden voi heikentää yrityksen lisärahoituksen saantia, joten nämä seikat saattavat aiheuttaa toiminnan jatkuvuuden kyseenalaistamisen (Koiluvula 2015). Vaikka yritys kertoisi toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta riittävässä laajuudessa tilinpäätöksessä, niin siitä huolimatta tilintarkastajalla on velvollisuus huomauttaa muun muassa osakepääoman menettämistä koskevan kaupparekisterimerkinnän laiminlyönnistä. Jos tilintarkastaja arvioi epävarmuuden laajuuden sellaiseksi, että yrityksellä ei ole edellytyksiä jatkaa toimintaansa, tulisi tilintarkastajan antaa tilinpäätöksestä kielteinen lausunto. (Suontausta & Pirinen 2015.)

Kun yrityksen taloudellinen ahdinko on ajanut sen oma-aloitteisiin terveystämistoimenpiteisiin, niin tilintarkastajan päätös toiminnan jatkuvuuden lausunnon antamisesta riippuu näistä toimenpiteistä. Operatiiviset toimenpiteet, joiden fokuksena on sisäiset ongelmat, esimerkiksi kustannusten leikkaus, on nähty lisäävän toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta annettuja lausuntoja. Jos fokuksena on ulkoiset ongelmat ja lyhyellä aikavälillä syntyy kassavirtoja, esimerkiksi tehtyjen sopimusten ansiosta, niin nämä

¹⁷ Omalle pääomalle vieraalla pääomalla saatava lisätuotto.

strategiset toimenpiteet vähentävät toiminnan jatkuvuuden lausuntoja taloudellisen ahdingon olosuhteissa. (Bruynseels & Willekens 2012.)

Terveyttämisteorialla on alun perin tarkoitettu yrityksen suoriutumiskykyä alasmenvaihetta seuraavaan elpymisvaiheeseen, jossa huomioitiin kaksi terveyttämisuuntausta: strategiset ja operatiiviset toiminnot. Teoriaa on tämän jälkeen kehitetty pidemmälle käsittäen kaksi selkeää vaihetta, jotka ovat menojen supistaminen tarkoittaen positiivisen kassavirran ja rahallisten varojen luomista sekä elpyminen tarkoittaen vankan perustan kehittämistä liiketoiminnan jatkumiseksi. (Sweet 2004, 3.) Kokeellinen tutkimus onkin osoittanut, että suoraa yhteyttä operatiivisten tai strategisten toimenpiteiden ja tilintarkastajien toiminnan jatkuvuuden harkinnasta ei esiinny, vaan operatiiviset terveyttämistoimenpiteet tukevat suhteellisesti heikommin yrityksen positiivisen taloudellisen tuloksen palautumista. Tämän vuoksi operatiivisiin toimenpiteisiin perustuvien toiminnan jatkuvuuden lausuntojen määrä on suurempi. (Bruynseels, Knechel & Willekens 2013.)

2.5.3 Tilintarkastaja -tekijät

Tilintarkastusyhteisöihin liittyviä taustoja

Tilintarkastusyhteisön koon ja toiminnan jatkuvuuden lausuntojen välisestä yhteydestä on tehty useita tutkimuksia pitkällä aikavälillä. Aiemmin paikallisten ja ei-Big6 yhtiöiden tilintarkastajat olivat vähemmän halukkaita lausumaan toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöistä tilintarkastuskertomuksessa kuin Big6¹⁸ yhtiöiden tilintarkastajat. Tämän nähdään johtuvan siitä, että Big6 yhtiöitä lukuun ottamatta pelättiin seurauksena olevan asiakkaan menetyks. Big6 yhtiöissä asiakkaan menetyksellä ei nähty olevan niin suurta merkitystä. (O'Clock & Devine 1995.) Myös Euroopassa aiemmin tehdyt tutkimustulokset osoittavat, että Big4 yhtiöiden tilintarkastuksissa yritykset saivat todennäköisemmin toiminnan jatkuvuuteen liittyvän mukautuksen. Tämän nähdään johtuvan siitä, että suuret tilintarkastusyhteisöt suojelevat itseään seuraamuksista koituvilta riskeiltä. (Ireland 2003; Ajona, Dallo & Alegría 2008.)

Viimeisimmät tutkimukset kuitenkin osoittavat, että nykyisin Big4 yhtiöiden tilintarkastajat antavat vähemmän toiminnan jatkuvuuden lausuntoja kuin aiemmin (Geiger 2014, 303). Tämä johtuu siitä, että isot tilintarkastusyhtiöt, kuten Big4 yhtiöt, ovat vuosien

¹⁸ Andersen Worldwide, Ernst & Young, KPMG, Coopers & Lybrand, Deloitte & Touche, Price Waterhouse

saatossa olleet halukkaita tekemään tarkastuksia pienemmän riskin omaavissa yrityksissä, jonka seurauksena kansallisten ja paikallisten ei-Big4 yhtiöiden tilintarkastajien antamien lausuntojen määrä toiminnan jatkuvuudesta on kasvanut. Tutkimuksessa tutkittiin edellä mainittua suhdetta vuosilta 1989–2010. (Kaplan & Williams 2012.) Xun, Carsonin, Fargherin ja Jiangin (2013) mukaan Australiassa Big4 yhtiöiden tilintarkastajat ovat kuitenkin reagoineen nopeammin globaaliin talouskriisiin antamalla toiminnan jatkuvuuden lausuntoja aiemmin kuin ei-Big4 yhtiöt.

Tilintarkastajan ammattiura ja ammattitaito

Vanhemmalle tilintarkastajalle on vähemmän luontevaa antaa kertomuksessa lausunto toiminnan jatkuvuudesta kuin nuoremmalle tilintarkastajalle. Tämä nähdään johtuvan siitä, että vanhemmat tilintarkastajat eivät mahdollisesti panosta tilintarkastusstandardien kunnolliseen ymmärtämiseen ja soveltamiseen tai vanhemmat tilintarkastajat tunnistavat kyllä epävarmuuksia tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuudessa, mutta jostain syystä luopuvat lausunnoista. (Sundgren & Svanström 2014.) Lópezin ja Petersin (2012) tilintarkastuksen laatuun kohdistuvassa tutkimuksessa korostui laadun kontrolloinnin mittauksen tärkeys siitä näkökulmasta, että tilintarkastusyhteisöillä on riittävät resurssit toimeksiantojen suorittamiseksi ja varmistaa, että tilintarkastukset hoidetaan riittävän ammattitaitoisesti.

Trotmanin (2014, 200) mukaan koko tilintarkastusprosessi on ammatillisen harkinnan käyttöä, mutta tutkimus tämän osalta on riittämätöntä siihen nähden, että ymmärrettäisiin miten harkintaa ja päätöksentekoa käytetään. Nelson ja Tan (2005) ovat koonneet 25 viimeisimmän vuoden ajalta tilintarkastusalan tieteellisistä lehdistä tutkimukset, jotka käsittelevät tilintarkastajan tehtävää, henkilöä ja vuorovaikutusta kartoittaakseen, miten ammattimaista harkintaa ja päätöksentekoa käytetään. Tutkimuksessa yksi osuus kattoi harkinnan käytön toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa ja raportoinnissa. Tutkijoiden mukaan Kidan (1980) jo taannoin tekemä tutkimus nostikin esiin edelleen askarruttavan kysymyksen: koska tilintarkastajat voivat nähdä eron heikkojen yritysten ja kannattavien yritysten välillä, niin miksei tämä käsitys näy heidän lausunnoissaan, ja mikä ulottuvuus on toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa kognitiivisella näkökulmalla (harkinta/valinta) verrattuna motivoiva/kannustava -näkökulmaan? Tutkimukset viittaavat siihen, että prosessissa esiintyy erilaista vaihtelua, kun identifioidaan yritysten toiminnan jatkuvuuden ongelmia ja annetaan tai jätetään antamatta lausunto jatkuvuusedellytyksistä (Kida 1980; Mutchler 1984).

Tilintarkastajat eivät todellisuudessa hallitse toiminnan jatkuvuuden arviointiin vaadittavaa asiantuntemusta, koska tilintarkastajilla on historiansa menneiden kausien tapahtumien tarkastuksesta, ei tulevien kausien ennustamisesta. Tilintarkastajilla ei ole koulutusta arvioidakseen oman pääoman kyvyn jatkumista toiminnan jatkuvuuden kannalta, koska arviointi ei perustu tilintarkastajien normaalisti käyttämään harkintaan. (Radin & Katowitz 2013.) Toisaalta johdon tuottoennusteiden ja tilintarkastajien toiminnan jatkuvuuden lausunnoilla sekä myöhemmin tapahtuneilla konkurssilla on nähty olevan negatiivinen yhteys (Feng & Li 2014). Tämän lisäksi toiminnan jatkuvuudesta annetut lausunnot ovat lisänneet merkittävästi sitä tosiseikkaa, että asiakkaiden todennäköiset konkurssit ovat tulevaisuudessa konkretisoituneet (Vanstraelen 2003).

Tilintarkastajan asennoituminen

Viimeaikaisessa kokeellisessa tutkimuksessa toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa käytettävään harkintaan liittyy esimerkki siitä, että yrityksen velan takaisinmaksukyvyttömyys aiheuttaa kyllä lausunnon tilintarkastuskertomukseen, mutta se ei saa aikaan vaikutusta, että yritys todennäköisesti on menossa konkurssiin ja näin ollen toiminnan jatkuvuus on vaarantunut. Tilintarkastajat ovat strategisia, koska he hyödyntävät mukautuksia vähentääkseen itselleen lisääntyvää riskiä mahdollisesta oikeudenkäynnistä, mikä herättäisi kiinnostusta lehdistössä. Toinen vaihtoehto voisi olla se, että minkäänlaista lausuntoa ei jatkuvuutta koskien anneta ja tilintarkastaja altistuu näin virheellisyyden riskille. Näiden kahden vaihtoehdon välillä on tilintarkastajan kannalta huomattava ero. (Joe 2003.) Toisaalta tilintarkastajan tiettyyn seikkaan kohdistuvaa lausuntoa puoltaa se, että IAASB uskoo, että ammatillinen skeptisyys lisääntyy, kun tilintarkastaja kiinnittää raportoinnissa huomionsa sääntelyssä esiintyviin tiettyihin seikkoihin (Gullkvist 2013).

Ammatillisen skeptisyyden käyttöön liittyy kolme tärkeää seikkaa arvioitaessa toiminnan jatkuvuutta vaarantavia epävarmuustekijöitä. Ensinäkin tilintarkastajan tulee arvioida toimivan johdon tuottaman tulevaisuutta koskevan taloudellisen informaation luotettavuus. Toiseksi taloudellisesti heikossa tilassa olevilla yrityksillä on taipumus tehdä liian optimistisia ennusteita, joiden arviointi vaatii erityisesti ammatillisen skeptisyyden käyttöä. Kolmanneksi tilintarkastajat voivat keskustella henkilökohtaisesti johdon tuottoennusteista johdon kanssa. Näissä seikoissa esiintyvät ristiriidat tai epä johdonmukaisuudet herättävät tilintarkastajassa huolen ennusteiden luotettavuutta kohtaan ja vähentävät näin tilintarkastajan riippuvuutta johdon tuottamasta informaatiosta. Tutkimustulokset osoittivatkin, että tilintarkastajat toimivat skeptisesti ja raportoivat konservatiivisesti, jos he eivät pysty objektiivisesti todentamaan johdon tuottoennusteiden paikkansapitävyyttä varsinkin silloin, jos arviointi lisää tilintarkastusriskiä. (Feng & Li 2014.)

2.5.4 Tilintarkastaja-asiakassuhde -tekijät

Yhteistyösuhteeseen liittyvien riskien taustoja

Tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja sitä seuraavaan päätöksentekoon voi vaikuttaa tarkastuskohteessa muunneltu informaatio. Vähiten muunnellun informaation vaikutuksen alttiutta kokivat Big6 yhtiön tilintarkastajat verrattuna pieniin paikallisiin/alueellisiin ja suuriin ei-Big6 yhtiöihin. Tämä johtui siitä, että Big6 yhtiöiden tilintarkastajia on varoitettu mahdollisesti muunnellusta informaatiosta heidän trainee-ohjelmissaan. (O’Clock & Devine 1995.) Jos tilintarkastaja on jättänyt antamatta toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta lisätiedon tai se on annettu virheellisesti, niin tämä saattaa aiheuttaa luotonantajille tai yhtiölle suurta vahinkoa. Tilintarkastaja saattaa menettää auktorisointinsa tai joutua korvausvastuuseen aiheuttamansa vahingon seurauksena. (Sviili 2010.)

Asiakkaat voivat painostaa tilintarkastajaa joko poistamaan toiminnan jatkuvuudesta annetun lisätiedon tai viivästyttää tilinpäätöksen julkaisemista siihen asti kunnes toimiva johto on pystynyt korjaamaan asian. Mutta jos yritys myöhemmin epäonnistuu, niin tilintarkastaja saatetaan haastaa oikeuteen maksukyvyttömyyden syventämisestä. Tällöin väitetään, että ongelmayrityksen toimintaa on keinotekoisesti pitkitetty lisärahoituksella, joka on johtanut yhtiön velkojen ja omistajien lisääntyviin menetyksiin. Asianomistaja voi väittää, että yhtiön oikea taloudellinen tila oli esitetty väärin, koska jos tilintarkastaja olisi osoittanut toiminnan jatkuvuutta koskevan seikan aiemmin, niin lisärahoitus ei olisi pitkittänyt tilannetta ja menetykset olisi voitu minimoida. (FERENCE 2015.)

Tilintarkastajan työpanos ja laatu

Tilintarkastuksen toimeksiantojen määrän ja toiminnan jatkuvuusnäkemysten välillä on negatiivinen yhteys. Kun liian monelle asiakkaalle annetaan negatiivinen tarkastuslausunto, niin se vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun. Tästä johtuen tilintarkastajakohittaiset toimeksiannot tulisi sääntelyn keinoin mitoittaa kohtuullisiksi ja näin pystyttäisiin vaikuttamaan tilintarkastuksen laatuun. (Sundgren & Svanström 2014.) Australialaisten listattujen yhtiöiden tilintarkastajien työmäärällä ei ollut niin merkittävää yhteyttä tilintarkastuksen laatuun kuin Sundgren ja Svanström (2014) esittävät (Goodwin & Wu 2014).

Harkinnanvaraisten kertymien ja työkuorman välillä on positiivinen yhteys koskien erityisesti Big4 yhteisöjä ja suuria tilintarkastuksen kohteena olevia yhtiöitä Suomessa (Karjalainen 2011). Harkinnanvaraisten erien yhteyttä toiminnan jatkuvuuden laukaisevaan epävarmuuteen ei kuitenkaan tutkimustuloksiin ollut sisällytetty. Espanjassa Ajonan ym. (2008) tutkimustulos osoittaa, että harkinnanvaraiset erät eivät aiheuta toiminnan jatkuvuudesta annettavaa lausuntoa, vaan niistä annettujen mukautettujen lausuntojen perustelut aiheutuvat muista syistä kuin toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta. Francisin (2014) mukaan sijoittajien kohdalla voidaan ajatella, että jos tilintarkastus on korkealaatuista, niin toiminnan jatkuvuuden lausunto välittää heille käyttökelpoista informaatiota, mutta jos laatu on heikkoa, niin informaatio on arvotonta tai lähes arvotonta sijoittajille.

Tilintarkastuskertomusten virheettömyyttä on usein pidetty signaalina tilintarkastuksen laadusta. Tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan perustuva toiminnan jatkuvuuden lausuntojen yhteys laatuun on kuitenkin todistettavasti vaikeaa. Carsonin ym. (2013) mukaan 40–50 prosenttia konkurssiin ajautuvista yrityksistä on saanut toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta lausunnon ja 80–90 prosenttia yrityksistä, jotka saavat tämän lausunnon, eivät päädy konkurssiin seuraavana vuonna tai myöhemmin. Tutkimusten mukaan tilintarkastuskertomusten käyttäjät mieltävät toiminnan jatkuvuuden lausunnot informatiivisiksi, mikä signaloi korkeampaa tilintarkastuksen laatua (Knechel, Krishnan, Pevzner, Shefchik & Velury 2013).

Asiakassuhteen sitovuus

Sundgrenin ja Svanströmin (2014) mukaan epäsuotuisasti asiakkaille raportoiminen on todettu olevan vanhempien tilintarkastajien keskuudessa vastahakoisempaa kuin nuorempien keskuudessa eteenkin silloin, kun on kyseessä pk-yritysten kanssa pitkään jatkuneet asiakassuhteet. Belgiassa ei yksityisyrityksille tehdyssä tutkimuksessa löydetty todisteita siitä, että tilintarkastaja-asiakassuhteen pitkäaikaisuus olisi vaikuttanut negatiivisesti tilintarkastuksen laatuun, vaikka se saattoikin edistää tilintarkastajan riippuvuutta. Pitkäaikainen asiakassuhde sen sijaan vähensi sitä mahdollisuutta, että tilintarkastaja tulkitsisi väärin toiminnan jatkuvuutta uhkaavan signaalin. (Knechel & Vanstraelen 2007.) On mahdollista, että tilintarkastajan ja asiakkaan suhde ajan kuluessa muodostuu niin läheiseksi, että tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu, mutta koska tutkimustulokset asiakassuhteen vaikutuksesta toiminnan jatkuvuuden raportointiin liittyen poikkeavat eri tutkimuksissa, niin tarvitaan lisää tutkimusta asiakassuhteen pituuden vaikutuksesta toiminnan jatkuvuutta koskevaan arviointiin (Niemi & Kuhta 2014).

Belgiassa yritykset tuli tilintarkastaa säädösten mukaisesti kolmen vuoden välein. Asiakkaan päätös vaihtaa tilintarkastajaa toiminnan jatkuvuuden lausunnon vuoksi kolmantena vuotena oli neljä kertaa suurempi kuin periodin kahtena ensimmäisenä vuonna (Vanstraelen 2003). Espanjassa on todettu, että tilintarkastusyhteisöllä on toisaalta riski menettää asiakas toiminnan jatkuvuuden lausunnon vuoksi, toisaalta lausunnon antamatta jättämisen vuoksi tilintarkastusyhteisö altistuu tilintarkastajan oikeudenkäynnille ja menettää näin maineensa (Ruiz-Barbadillo, Gómez-Aguilar, De Fuentes-Barberá & Garcí-Benau 2004).

Lopuksi todettakoon, että verrattaessa 2000-luvun tutkimustuloksia aikaisempien vuosien tuloksiin, kun toiminnan jatkuvuuden sääntelyä oli vain niukasti, niin tilintarkastajien toiminnan jatkuvuutta koskevilla päätöksillä ei juuri ole todettu olevan yllä esitettyjen tuoreimpien tutkimusten mukaista vaikutusta. Louwersin (1998) mukaan vuosina 1984–1991 ei havaittu, että tilintarkastaja, joka antoi lausunnon toiminnan jatkuvuuden vaarantavasta tekijästä, olisi menettänyt tehtävänsä ja palkkionsa, eikä tilintarkastajan asiakassuhteen pituus vaikuttanut lausunnon antamiseen, tai että tilintarkastajien oikeudenkäyntejä olisi ilmennyt kyseisen seikan vuoksi taikka asiakkaita olisi menetetty annetun lausunnon vuoksi.

2.5.5 Toiminnan jatkuvuus -periaatteen merkittävyys

Aiemmissä tutkimuksissa on tutkimustulosten perusteella todettu tilintarkastuksen yhteydessä suoritettava toiminnan jatkuvuuden arviointi ja raportointi vaikeimmaksi tilintarkastajan tehtävien osa-alueista (esim. Sundgren & Svanström 2014). Myös alan ammattilaisten näkevät tämän tehtävän yhtenä tilinpäätösraportoinnin ja tilintarkastuksen haasteellisempänä osuutena (esim. Sviili 2010). Lisäksi tilintarkastusstandardien säätäjät ympäri maailmaa ovat uudelleenarvioineet toiminnan jatkuvuuden standardia tuoden tilintarkastajille yhä enemmän raportointivelvoitteita (esim. Geiger 2014, 300).

Tutkimusaiheen merkitys onkin huomattava, kun aiheeseen peilaa tilintarkastajan nykyisiä ja yhä lisääntyviä velvollisuuksia sekä tilintarkastajan roolia tilinpäätösten varmentajana pk-yrityksissä. Aiheen merkittävyyttä lisää sen peilaaminen tutkimustuloksina saatuihin vaihtoehtoihin tuloksiin. Aiemmissä tutkimuksissa ei ole selkeästi osoitettu, mitä tilinpäätösstandardeissa korostettu toiminnan jatkuvuuden periaatteen keskeisin käsite ”merkittävä epävarmuus” tarkoittaa tilintarkastajan tulkinnassa, arvioinnissa ja analysoinnissa. Tutkimuksissa on verrattain vähän saanut huomiota myös ne syyt, milloin tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuus on tilintarkastajan ammatillisen harkinnan

perusteella niin merkittävää, että siitä on syytä raportoida tilintarkastuskertomuksessa. Tämä puoltaakin sitä, että kyseistä aihetta tulee tutkia syvällisemmin tilintarkastajien keskuudessa.

2.6 Teoreettisen viitekehyksen muodostaminen

2.6.1 Viitekehyksen lähtökohdat

Tutkielman aiheen taustalla on Sundgrenin ja Svanströmin (2014) kvantitatiivinen tutkimus, jonka perusteella on saatu tuloksia toiminnan jatkuvuuden raportoinnin vaikutuksesta tilintarkastukseen sekä tilintarkastajien erityispiirteiden vaikutuksesta raportointiin. Tutkimuskohteina ovat olleet tilintarkastustoimeksiannosta vastuussa olevat ruotsalaistilintarkastajat¹⁹, jotka suorittivat tilintarkastuksia yksityissektorin pk-yrityksissä ja työskentelivät tilintarkastusyhteisöjen palveluksessa tai itsenäisinä tilintarkastajina. Tutkimustulosten yhteenvetona esitetään, että tilintarkastajan erityispiirteillä on yhteys raportointikäyttäytymiseen ja tilintarkastuksen laatuun.

Hoquen (2006, 381–382) määrittelyjen perusteella on tulkittavissa, että Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimus on kvantitatiivista valtavirtatutkimusta²⁰, kun tämä tutkielma on tulkitsevaa tutkimusta²¹. Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimuksessa on Malmin (2005) positivistinen suuntaus, joka pyrkii todentamaan erilaisten teoriasta johdettujen väitteiden paikkansapitävyyden. Malmin (2005) mukaan tulkitsevassa tutkimuksessa tutkija pyrkii ymmärtämään ihmisten subjektiivisia käsityksiä omasta tilanteesta, toimintaympäristöstä sekä ymmärtämään heidän toimintaa ja päätöksiä.

2.6.2 Viitekehyksen rakentaminen

Toiminnan jatkuvuudesta tehtävää päätöstä on kuvattu kaksitasoiseksi prosessiksi. Ensin on identifioitava yritys, jolla on potentiaalinen toiminnan jatkuvuuden ongelma tai uhka. Tämä tunnistaminen riippuu kahdesta tosiasiasta: rahoituksellinen tilanteen muodostama riski ja tilintarkastajan kyky huomata se. Toiseksi on määriteltävä pitääkö yrityksen toiminnan jatkuvuuden ongelmasta lausua tilintarkastuskertomuksessa. Tämä

¹⁹ Auditor-in-Charge

²⁰ Mainstream accounting research

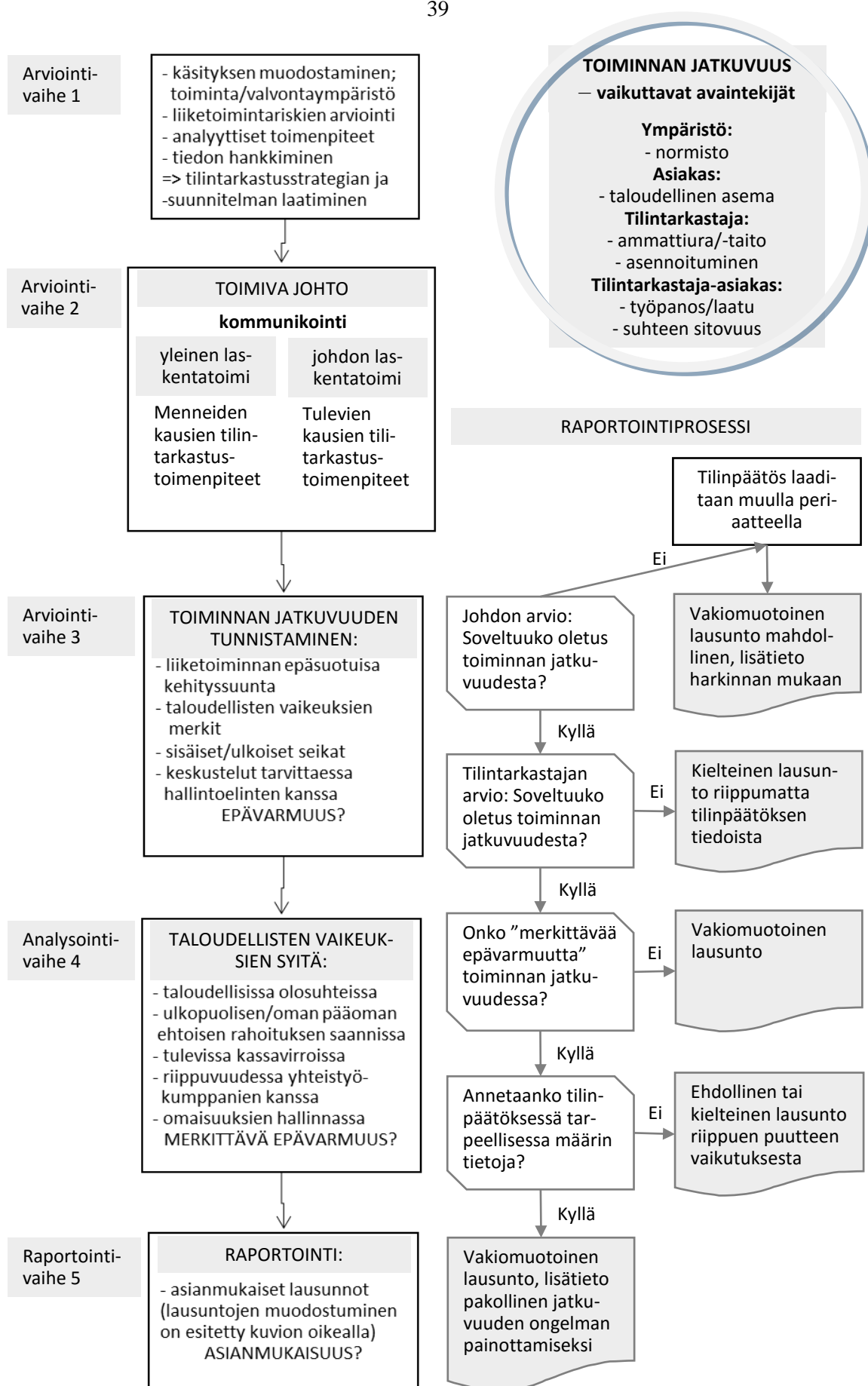
²¹ Interpretive research

päätös riippuu tilintarkastajan riippumattomuudesta, mikä tarkoittaa hänen arviointia taloudellisista valinnoista. (Ruiz-Barbadillo ym. 2004.)

Edellä mainittujen kahden vaiheen välille jää varteenotettava ja tämän tutkielman viitekehyksessä esiin nostettava osa tilintarkastajakohtaista harkinnan ja skeptisyyden käyttöä sekä päätöksen tekemistä toiminnan jatkuvuuden vaarantavan merkittävän epävarmuuden määrittämiseksi. Lisäksi epävarmuuden tunnistaminen, sitä seuraava analysointi, mahdollinen arviointiepävarmuus sekä näitä seuraava merkittävästä epävarmuudesta johtuva raportointi johtavat väistämättä työpanoksen lisäämiseen, jonka merkitystä ratkaisun teossa tässä viitekehyksessä niin ikään kartoitetaan.

Viitekehyksen rakentamisessa on peruslähtökohtana huomioitu toiminnan jatkuvuuden sääntely sekä säädösten soveltaminen jaoteltuna kolmeen eri vaiheeseen: arviointi, analysointi ja raportointi. Näihin vaiheisiin yhdistellään Carsonin ym. (2013) toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin ratkaisevat tekijät (kts. kuvio 1) sisältäen seuraavat avaintekijät: normisto (ympäristö), taloudellinen asema (asiakas), ammattiura/-taito ja asennoituminen (tilintarkastaja) sekä työpanos/laatu ja asiakassuhteen sitovuus (asiakas-tilintarkastaja). Edellä mainitut tekijät vaikuttavat myös Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimuksen tuloksiin, vaikka tuloksia ei ole tällä perusteella jäsenneilty. Tässä tutkielmassa Carsonin ym. (2013) tutkimuksen lähestymistapa on tarkoituksenmukaista. Sen avulla on selkeämpää tuoda esiin toiminnan jatkuvuuden monitahoista tehtävää.

Tilintarkastuksen arviointivaiheeseen on sijoitettu toiminnan jatkuvuuden olettaamaan liittyvät seikat tarkastuksen suunnittelussa (1). Menneitä ja tulevia kausia koskevan tilintarkastuksen yhteyteen on sijoitettu kommunikointi toimivan johdon kanssa (2), jonka tarkoituksena on kuvata tilintarkastajan kykyä havaita, onko aihetta epäillä yrityksen jatkuvuusedellytyksiä. Seuraavassa vaiheessa nostetaan esiin toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden tunnistamiseen liittyviä tapahtumia tai olosuhteita (3). Analysointivaiheeseen on nostettu esiin tarkastuskohteille tyypillisiä taloudellisten vaikeuksien syitä, jotka saattavat aiheuttaa merkittävän epävarmuuden (4). Raportointivaihe on esitetty prosessina (5), jonka tarkoituksena on kuvata johdon ja tilintarkastajan arvioiden sekä epävarmuuden merkittävyyden perusteella annettavia vaihtoehtoiset lausuntoja tilintarkastuskertomuksissa. Näitä vaiheita sekä niihin vaikuttavien avaintekijöiden teoreettista viitekehystä havainnollistaa alla kuvio 2. Kyseisessä kuviossa muodostettu synteesi on pääosin rakennettu arviointi-, analysointi- ja raportointivaiheiden osalta KHT-yhdistyksen (2010b) teosta hyödyntäen, raportointiprosessi KHT-yhdistyksen (2014) teoksen toiminnan jatkuvuudesta annettavia lausuntoja mukaillen ja toiminnan jatkuvuuteen vaikuttavat avaintekijät on jäsenneilty Carsonin ym. (2013) jaottelun pohjalta.

Kuvio 2. Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin viitekehys.

2.6.3 Viitekehyksen avaintekijät

Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin, analysoinnin ja raportoinnin keskiöön (kts. kuvio 2) on nostettu ympäristötekijänä normisto, koska se toimii koko toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden olettaamaan liittyvän prosessin peruspilarina. Asiakastekijänä on otettu esiin tarkastuskohteen taloudellinen asema, koska sillä on yleisen käsityksen mukaan yhteys jatkuvuusedellytyksiin tilintarkastuksen eri vaiheissa. Avaintekijöihin vaikuttavilla tilintarkastaja- sekä tilintarkastaja-asiakastekijöillä on keskeinen rooli arviointi- ja analysointiprosessissa. Tilintarkastajan ammattuuralla/-taidolla tarkoitetaan tilintarkastajan ikää, pätevyyttä ja kokemusta, riskien tunnistamiskykyä sekä arvioinnissa ja analysoinnissa tarvittavaa osaamista ja menetelmien hallintaa. Asennoitumisella tarkoitetaan ammatillista harkintaa ja eteenkin skeptisyyttä, jota hyödyntämällä tilintarkastaja pystyy vaadittaessa kyseenalaistamaa tarkastuskohteen jatkuvuuden.

Tilintarkastaja-asiakastekijöillä tarkoitetaan sellaisia pk-yrityksiä johtuvia tapahtumia ja olosuhteita, jotka antavat aiheita epäillä toiminnan jatkuvuuden edellytyksiä, toimivan johdon suunnitelmien arviointia, merkittävästä epävarmuudesta aiheutuvaa kommunikaatiota ja tätä seuraavaa tilintarkastajan päätöksentekoa. Asiakas- sekä tilintarkastaja-asiakastekijöiden rooli korostuu raportointiprosessissa, joten työpanoksella/laadulla tarkoitetaan tilintarkastajan panostusta tarkastustoimenpiteisiin ja niiden riittävyyttä käsityksen muodostamiseksi jatkuvuuden epävarmuuden asteesta, jonka perusteella ratkeaa lausunnon asianmukaisuus ja näin varmistettava työn laatu. Suhteen sitovuudella tarkoitetaan asiakassuhteen pitkäaikaisuuden ja tärkeyden sekä mahdollisen asiakkaan menettämisen uhan aiheuttamaa vaikutusta tarkastuksen lopputulokseen.

3 TUTKIELMAN EMPIIRINEN OSA

Empiirisessä osassa käsitellään ensin tutkimuksen menetelmät kuten haastattelujen toteutusta sekä analysointia. Seuraavaksi käsitellään aineiston reliabiliteettia ja validiteettia. Lopuksi käsitellään tutkittujen vastauksia ja analysoidaan tutkielmassa saavutettuja tuloksia.

Tässä luvussa saatuja tuloksia tulkittaessa on hyvä huomioida, että tämän tutkimuksen tuloksena tilintarkastuskertomuksiin annettujen toiminnan jatkuvuuteen liittyvien lausuntojen suhteellinen osuus on melko vähäinen. Alla esitetyn mukaan vuodessa noin 1350 suoritettua haastateltujen tilintarkastuksia kohden toiminnan jatkuvuuden oletta- maan viittaava lausunto on annettu noin 27 yritykselle (kts. taulukko 4), joka on keski- määrin 2 %:a haastateltujen suorittamien tilintarkastusten määrästä vuositasolla.

3.1 Tutkimuksen toteutus

3.1.1 Haastattelujen toteutus ja analysointi

Empiirinen aineisto koostuu kahdeksalle tilintarkastajalle kohdistetuista haastatteluista. Haastateltavien tilintarkastajien valinta toteutettiin kolmivaiheisena siten, että ensin hyödynnettiin Patentti- ja rekisterihallituksen (2016) tilintarkastajayhteisöjen hakua Tampereen, Hämeenlinnan ja Hyvinkään talousalueilla. Sen jälkeen hyödynnettiin yhteisöjen kotisivuilta saatavaa informaatiota ja lopuksi yhteisöistä valittiin sellaiset tilintarkastajat, joiden koettiin tutkijan havainnointiin ja päättelyyn perustuen suorittavan pk-yritysten tilintarkastuksia, ja joiden ammattipätevyudessa (HT-/KHT-tilintarkastaja), kokemuksessa (nuorempi/vanhempi tilintarkastaja) ja työnantajayhteisöissä (Big4/ei-Big4 yhteisö) oli eroavaisuuksia. Seuraavassa vaiheessa valintaa testattiin tekemällä näille tilintarkastajille alustava tiedustelu puhelimitse tarkoituksena kartoittaa tilintarkastajien kiinnostusta toiminnan jatkuvuuden periaatteen tutkimukseen ja heidän suostumustaan haastatteluun. Viimeisenä vaiheena sovittiin puhelimitse tutkimukseen suostuneiden tilintarkastajien haastatteluajat sekä lähetettiin heille haastattelulomake ennakotutustumista varten.

Hirsjärvi ym. (2013, 181) toteavat, että tutkimus alkaa usein siitä, että tutkija pyrkii kartoittamaan toimintakentän, joka tässä tutkimuksessa toteutettiin edellä kuvatusti. Lisäksi Hirsjärven ym. (2013, 184) mukaan tutkimusongelma ja menetelmät ovat tiiviissä yh-

teydessä toisiinsa ja valittua menettelyä ohjaa ne seikat, millaista tietoa etsitään, keneltä ja mistä tätä tietoa etsitään. Edellä esitetyn monivaiheisen menetelmän tarkoituksena oli myös aikaansaada tutkimukselle tarkoituksenmukaiset lähtökohdat ja tutkimusongelman edellyttämä monipuolinen haastateltavien tilintarkastajien joukko. Menetelmä osoittautui onnistuneeksi, johon vaikutti myös se, että useat tilintarkastajat kokivat tutkielman aiheen ajankohtaiseksi. Alla on esitelty haastatellut tilintarkastajat koodeilla A–H huomioiden toiminnan jatkuvuuteen liittyvä näkökulma.

Tilintarkastaja	Sukupuoli n/m	Ikä, vuotta	Ammatti pätevyys	Tilintarkastajakokemus, vuosina	Työntantaja-yhteisö	Tilintarkastuksia 2014-2015 (2 vuotta)	Toiminnan jatkuvuus -lausunnot 2011-2015 (5 vuotta)	Haastattelun kesto, min
A	m	51	HT	10-15	ei-Big4	700	maks 50	54
B	m	35	KHT	10-15	ei-Big4	200	noin 5	58
C	m	30	HT	4-6	Big4	100	noin 5	56
D	m	31	HT	4-6	ei-Big4	200	maks 5	53
E	m	49	HT	16-20	ei-Big4	450	alle 10	56
F	n	40	KHT	10-15	Big4	120	0	57
G	m	60	KHT	yli 25	Big4	400	yli 50	60
H	n	54	KHT	21-25	ei-Big4	520	noin 10	50

Taulukko 4 Haastatteluun osallistuneiden tilintarkastajien erityispiirteet ja toiminnan jatkuvuuteen liittyvät lausunnot tilintarkastuksissa.

Haastateltujen tilintarkastajien ikäjakauma on 30–60 vuoden välillä ja tilintarkastuskokemus kuudesta vuodesta yli 25 vuoteen. Näistä vastuunalaisina tilintarkastajina toimivat kaikki paitsi tilintarkastajaa C. Vuosittaisissa tilintarkastusten määrissä on suuria tilintarkastajakohtaisia eroja vaihdellen 50 ja 350 toimeksiannon välillä. Lukumääräisesti tilintarkastusten pienimmät määrät johtuvat siitä, että tilintarkastaminen on joko osa-aikaista tai on kyse pk-yritystasolla suurempien konsernien tai suurempien pk-yritysten tilintarkastustoimeksiannoista. Tarkastusten suurimmat määrät johtuvat siitä, että tilintarkastajakohtaiset asiakkuudet keskittyvät puoliksi pieniin yrityksiin ja puoliksi asunto-osakeyhtiöihin tai pääsääntöisesti mikroluokan yrityksiin, jolloin tarkastukseen käytettävä ajallinen ja määrällinen resurssi on vähäisempi. Haastateltujen tilintarkastajien asiakaskunnassa suurten yritysten osuus oli nolla tai korkeintaan pieni.

Tilintarkastajien haastattelut toteutettiin touko-kesäkuussa 2016. Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 66) mukaan teemahaastattelun suunnitteluvaihetta seuraa haastatteluvaihe, joka sisältää teema-alueet, joihin haastattelukysymykset kohdistuvat. Tässä tutkimuksessa teema-alueet jakautuivat seuraavasti: normiston soveltaminen, toiminnan jatkuvuuden

arviointi ja analysointi, toiminnan jatkuvuuden raportointi ja toiminnan jatkuvuuden raportoinnin vaikutukset. Brymanin ja Bellin (2015, 481) mukaan laadullisella haastattelulla on taipumus olla joustavaa reagoiden siihen suuntaan, mihin haastateltava haastattelua vie painottaen tutkimuksen tuloksen kannalta merkittäviä seikkoja, jotka ilmaantuvat haastattelun aikana. Lisäksi Hirsjärvi ja Hurme (2008, 66) esittävät teema-haastattelusta, että se on luonteeltaan sellainen, jossa tutkittava toimii tutkijan lisäksi tarkentajana.

Haastattelutilaisuudet noudattelivat edellä kuvatun mukaista laadullisen haastattelun ja teemahaastattelun luonnetta. Tilintarkastajia kannustettiin kertomaan konkreettisia esimerkkejä erilaisista pk-yritysten toiminnan jatkuvuuteen liittyvistä tekijöistä ja tilanteista sekä niiden vaikutuksista. Näin edeten haastateltaville esitettiin myös heidän vastauksiinsa perustuvia syventäviä kysymyksiä ja lisäkysymyksiä sekä tuotiin esiin haastattelukysymyksiin liittyviä aiempia keskeisiä tutkimustuloksia. Tutkijan näkökannalta haastattelut olivat hyvin antoisia ja sisälsivät aiempaa tutkimusta selventävää tietoa sekä uutta tutkimatonta tietoa aihealueesta. Haastatteluissa nousi esiin tilintarkastajakohtaisia näkemyksiä ja varsin paljon erilaisia kokemuksia. Näitä esitetään alla joko ryhmiteltyinä tai tilintarkastajakohtaisina siteerauksina. Haastattelurunko on esitetty liitteessä 2.

Haastattelut suoritettiin yksilöllisesti henkilökohtaisina tapaamisina ja haastattelut nauhoitettiin litterointia varten. Tutkimuksen luotettavuuden vuoksi litterointi suoritettiin mahdollisimman sanatarkasti, mutta kuitenkin puhekielessä toistuvia samoja täytesanoja karsittiin siteerauksista tekstien luettavuuden vuoksi. Tekstit tarkistettiin kuuntelemalla nauhoitteet kahdesti. Tämän jälkeen tilintarkastajakohtaiset vastaukset luettiin useaan kertaan, kuten Koskisen, Alasuutarin ja Peltosen (2005, 231) mukaan tulee aina menetellä, kun aineiston analysointi aloitetaan. Tilintarkastajan litteroitu tekstimuotoinen haastattelu lähetettiin myös asianomaiselle tarkistettavaksi. Niille tilintarkastajille, jotka toivoivat mahdollisuutta tarkistaa haastatteluista käytettävät siteeraukset, lähetettiin vielä sitaatteina käytettävät lauseet hyväksyttäväksi ennen niiden lopullista muotoa.

Koskisen ym. (2005, 232) mukaan toinen alkuvaiheen tavoite on luoda aineistolle fyysinen rakenne eli hierarkisoida aineistoa sen käsittelyä varten. Näin ollen litteroidut vastaukset koodattiin numeroin ja osittain myös värein analyttistä vaihetta varten sekä luokiteltiin teemojen alle siten, että jokaiselle kysymykselle annettiin teoreettisen viitekehyksen (kts. kuvio 2) mukaista tutkittavaa kohdetta ilmaiseva koodi avaintekijöittäin. Hierarkisoimalla litteroiduista tilintarkastajakohtaisista vastauksista saatiin koottua myös koodatut kysymyskohtaiset syventävät vastaukset omiksi tiedostoiksi, jolloin osittain pitkienkin vastausten analysoinnissa oli mahdollista keskittyä oleelliseen tietoon,

vastausten samankaltaisuuteen, niiden ryhmittelyyn, esiintyneisiin erityis- ja ominaispiirteisiin sekä niihin seikkoihin, jotka on syytä nostaa esiin tässä tutkielmassa toiminnan jatkuvuuden tutkimusta tukevana merkittävänä tai uutena tietona. Näin menetellen pystyttiin muodostamaan eri vastauksista järkeviä kokonaisuuksia, analysoimaan aineistoja objektiivisesti sekä tekemään luotettavia johtopäätöksiä.

Trotmanin (2014, 200) on todennut, että koko tilintarkastusprosessi on ammatillisen harkinnan käyttöä, mutta tutkimus tämän osalta on riittämätöntä siihen nähden, että ymmärrettäisiin miten harkintaa ja päätöksentekoa käytetään. Jotta lukijalle muodostuisi konkreettinen käsitys myös ammatillisen harkinnan käytöstä, niin tutkittujen vastauksia on pyritty tuomaan esiin runsaasti siteerattuina, koska nimenomaan toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöiden edessä harkintaa tarvitaan. Tätä menetelmää on käytetty eteenkin sellaisten aihealueiden kohdalla, joiden on aiemmissa tutkimuksissa todettu olevan puutteellisesti tutkittuja tai mielenkiinnon vuoksi. Tästä näkökulmasta katsottuna tutkittujen vastauksista nouseekin esiin uutta tietoa toiminnan jatkuvuuden oletettaman huomioinnista tilintarkastuksessa. Toisaalta runsas siteeraaminen perustuu myös siihen, että varsinkin uutta tietoa sisältävien tulosten luotettavuutta pystytään perustelemaan.

3.1.2 Tutkimuksen reliabiliteetti ja validiteetti

Brymanin ja Bellin (2015, 49) mukaan reliabiliteetilla tarkoitetaan sitä, että tutkimuksen tulokset ovat toistettavissa. Koskisen ym. (2005, 255) mukaan reliabiliteetti tarkoittaa havaintojen ristiriidattomuutta. Haastattelujen tuloksin ei tullut esiin ristiriitaisuuksia vastauksissa. Hirsjärvi ja Hurme (2008, 186) ilmaisevat yhden reliabiliteetin määrittelytavan siten, että kun samaa henkilöä tutkitaan kahdella eri tutkimuskerralla, niin tulee saavuttaa sama tulos, mutta tästä tutkimustuloksiin kohdistuvasta määritelmästä on kuitenkin luovuttava varsinkin silloin, jos ominaisuudet muuttuvat. Lähtökohtaisesti edellä esitetty määrittely on sovellettavissa tähän tutkimukseen ja tutkimuksen tulokset voivat olla toistettavissa. On kuitenkin huomioitava se varteenotettava seikka, että toiminnan jatkuvuuden periaatteen sääntelyyn tulee muutoksia lähitulevaisuudessa, joten se saattaa aiheuttaa myös ominaisuuksien muuttumista tulevaisuudessa.

Tutkimuksen tärkein kriteeri on sen validius, koska validius vaikuttaa tutkimuksen palasista luotujen johtopäätösten rehellisyyteen. Validius koostuu laadullisen tutkimuksen uskottavuuden, siirrettävyyden, refleksiivisyyden ja vahvistettavuuden arvioinnista. (Bryman & Bell 2015, 50–52.) Validiteetin lajeja ovat sisäinen ja ulkoinen validiteetti. Sisäisellä validiteetilla tarkoitetaan tutkimuksen sisäistä loogisuutta sekä ristiriidatto-

muutta ja ulkoisella sitä, onko tulkinta yleistettävissä muihinkin kuin tutkimuksen kohteisiin. (Koskinen ym. 2005, 254.)

Koska haastatteluissa eikä vastausten tulkinnassa esiintynyt varsinaisia ristiriitaisuuksia, niin vastausten pohjalta tapahtunut tutkimusten palasten yhdistely ja päättely oli mahdollista suorittaa loogisesti. Arvioinnin tuloksena johtopäätöksillä pystyttiin pääsääntöisesti vahvistamaan aiempia tutkimustuloksia, joka merkitsee tulosten toistettavuutta, niiden siirrettävyyttä ja uskottavuutta. Yleistäminen on kuitenkin laadullisessa tutkimuksessa kahdella tavalla kritisoitua. Kritiikki perustuu ensinäkin siihen, että pienestä määrästä havaintoja ei voi tehdä luotettavia yleistyksiä. Toiseksi yleinen tieto koetaan informatiivisemmaksi kuin yksittäistapauksia koskeva tieto. (Koskinen ym. 2005, 263.)

Koskisen ym. (2005, 255) mukaan reliabiliteetin ja validiteetin käsitteet eivät monelta osin kuitenkaan sovellu laadulliseen tutkimukseen. Laadullisessa tutkimuksessa on tärkeää pitää kiinni siitä vakiintuneesta käytännöstä, että tutkija antaa lukijalle tietoa niin riittävästi, että hän kykenee arvioimaan, miten havainnot on toteutettu ja sen jälkeen muokattu tulkinnaksi. Tutkimuksessa pitäisi selittää minimissään kolme asiaa: 1) systemaattinen selostus, miten tutkimus tehtiin, 2) selostus siitä, miten tuotettu materiaali on tarkistettu, 3) antaa arvio tutkijan viitekehuksesta ja eri organisatoristen seikkojen vaikutuksesta tutkimustuloksiin. (Koskinen ym. 2005, 258–259.) Selostus tutkimuksen toteutuksesta, tuottamisesta ja materiaalin tarkistuksesta on esitetty alaluvussa 3.1.1. Tutkijan Turnaround Management (TMA Finland ry 2016) -koulutustaustan ja sen jälkeisten käytännössä suoritettujen kriisiyrityskonsultointien vuoksi tutkijalla on kokemusperäistä tietoa toiminnan jatkuvuuden vaarantavista riskeistä ja niiden aiheuttamasta problematiikasta pienissä yrityksissä, mikä edesauttoi niin haastattelukysymysten asetelua että haastattelutilanteessa syventävien kysymysten ja lisäkysymysten esittämistä sekä tulosten tulkintaa. Organisatoriset seikat eivät vaikuttaneet tähän tutkimukseen.

3.2 Toiminnan jatkuvuus tilintarkastuksen osana

Tässä alaluvussa pyritään avaamaan tilintarkastusprosessin toiminnan jatkuvuuden arviointi-, analysointi- ja raportointivaiheita siten, että tilintarkastajien ammatillisen harkinnan käyttö tulee myös esiin. Eteneminen tapahtuu esitetyn viitekehysten (kts. kuvio 2) mukaisesti niin, että ensin esitetään arviointivaiheisiin sekä analysointivaiheeseen liittyviä ryhmiteltyjä ja/tai tilintarkastajakohtaisia vastauksia. Sen jälkeen raportointivaiheen vastauksia. Lopuksi esitetään vastauksia siitä, millaisia vaikutuksia asiakkaille koituu silloin, kun tilintarkastuskertomus sisältää lausunnon toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä

seikasta. Jokaisessa vaiheessa tuodaan esiin myös se, millä viitekehyksen avaintekijällä on pääpaino haastateltujen tilintarkastajien vastausten käsittelyssä.

KHT-yhdistyksen (2010a, 567–568; 2010b, 22) mukaan ISA 570 edellyttää toimivalta johdolta arviota yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa tilinpäätöstä laadittaessa ja tilintarkastajan tulee ratkaista, onko toimivan johdon arvio asianmukainen ja onko yhteisössä epävarmoja tulevia toteutumia. Lisäksi KHT-yhdistyksen (2010a, 571) mukaan silloin, jos tilintarkastusasiakkaan toiminnan jatkuvuudessa esiintyy merkittävää epävarmuutta, niin tilintarkastajan tulee esittää tilintarkastuskertomuksessa asianmukaiset tiedot epävarmuuden luonteesta ja vaikutuksista.

3.2.1 Toiminnan jatkuvuus -standardin merkittävyys

Standardin merkittävyyden pääpaino keskittyy viitekehyksen *ympäristötekijään* eli normistoon, joka vaikuttaa tilintarkastusprosessin kaikkiin vaiheisiin aina viitekehyksen arviointivaiheesta raportointivaiheeseen (1–5) ja näin ollen tilintarkastuksen lopputulokseen. Viitekehyksen mukaisesti merkittävä epävarmuus tulee arvioitavaksi analysointivaiheessa (4), mutta se esitetään tässä ympäristötekijänä, koska merkittävän epävarmuuden käsite nousee esiin jo arviointivaiheissa. Tilintarkastajille tehdyt haastattelut eivät käsittäneet kansallista sääntelyä, koska toiminnan jatkuvuuden soveltaminen nojaa vahvasti ISA-standardeihin.

Toiminnan jatkuvuus -standardin painoarvo

ISA 570:n merkitystä tilintarkastuksen osana tutkittiin siten, että tilintarkastajien pyydettiin asettamaan painoarvo viidelle keskeiselle standardille, joista yksi oli toiminnan jatkuvuus. Olennaisen virheellisyyden riskien tunnistaminen ja arviointi valittiin tutkijan toimesta siksi, että se tapahtuu aivan tarkastusprosessin alussa. Analyttiset toimenpiteet, lähipiiri ja tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat siksi, koska TILA:n laadunvalvonnan mukaan vuosina 2009–2014 johdon kanssa käytyihin keskusteluihin liittyvä tarkastusevidenssin dokumentointi oli usein puutteellista näiden osalta. (Patentti- ja rekisterihallitus 2016.) Kaikki edellä mainitut standardit ovat myös keskeisiä toiminnan jatkuvuuden olettaessa arvioinnissa. Vertailussa mukana olleet standardit on lueteltu liitteesä 2 (kysymys 5).

Painoarvoja koskevat vastaukset on jäsennelty ryhmitellen saman tyyppiset vastaukset. A:n vastaus ei ole mukana ryhmittelyssä, koska hänen mukaan on kyse kokonaisharkin-

nasta, eikä yksittäiselle standardille voi oikein antaa painoarvoa, vaan se riippuu tilanteesta. B, C ja E asettivat olennaisen virheellisuuden riskien (315) painoarvon tärkeimmäksi. C:n mukaan muiden standardien painoarvo on tilanneriippuvainen. Sen sijaan E asetti toiselle sijalle tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat (560), sitten toiminnan jatkuvuuden (570) ja viimeiseksi analytyttiset toimenpiteet (520), koska hän suorittaa pk-puolella analytyttisiä toimenpiteitä melko vähän. Lähipiiri (550) on koko ajan läsnä, joten sitä käsitellään muiden standardien kanssa rinnakkain johtuen siitä, että pk-puolella on vain vähän asiakkaita, joissa omistus ja toimiva johto ovat eriytyneet (E).

Myös B:n mukaan olennaisten virheellisyyksien riskit (315) ovat perusta koko tarkastukselle. E:stä poiketen B korosti analytyttisten toimenpiteiden (520) tärkeyttä ja asetti sen toiseksi. Lähipiiri (550) ja tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat (560) ovat läsnä koko tarkastuksen ajan. Toiminnan jatkuvuuden (570) painoarvo on heikoin siinä tapauksessa, jos toiminnan jatkuvuudessa ei ole ongelmaa, mutta jos ongelmia on, niin silloin toiminnan jatkuvuus (570) nousee kärkeen. (B.) D asetti toiminnan jatkuvuuden (570) painoarvon tärkeimmäksi ja perusteli näkökantaansa standardin soveltamisohjeiden kautta. Toisena on olennaisen virheellisuuden riskit (315), sitten analytyttiset toimenpiteet (520), joiden painotus on jossain määrin myös ensimmäisenä. Tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat (560) menee lähipiiriin (550) edelle. (D.)

Tilintarkastajat F, G ja H painottivat standardeja melko lailla saman tyyppisesti. F painotti siten, että muut standardit ajavat toiminnan jatkuvuuden edelle silloin, kun siinä ei ole ongelmaa korostaen kuitenkin lähipiiriin (550) painoarvoa tarkastuksessa, mutta jos toiminnan jatkuvuudessa on ongelmia, niin silloin nousee ensimmäiseksi tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat (560) ja heti tämän jälkeen toiminnan jatkuvuus (570). Muu työ tehdään tavanomaisesti (F). H:n mukaan toiminnan jatkuvuus on kaiken lähtökohta ja hän painotti tilinpäätöksen jälkeisiä tapahtumia (560) analytyttisiin toimenpiteisiin (520) perustuen, joiden perusteella selviää toiminnan jatkuvuuden (570) oletamat. Myös lähipiiriin (550) merkitys nousi esiin tapauksesta riippuen (H). G piti tilinpäätöksen jälkeisiä tapahtumia (560) ehdottomasti tärkeimpinä korostaen myös lähipiiritapahtumia (550) sekä analytyttisiä toimenpiteitä (520). Toiminnan jatkuvuuden (570) standardi nousee korkealle, jos asiakkaalla esiintyy siihen liittyvää ongelmaa (G).

Koska tilintarkastajille esitettiin standardien valintaan johtaneet perusteet laadunvalvonnan tuloksista käsin, niin myös laadunvalvonnan esittämät tulokset tilintarkastusevidenssin dokumentoinnista herättivät mielenkiintoa. Lisäksi laadunvalvonnan tuoreimman tiedon mukaan vuoden 2015 tuloksissa oli todettu tilintarkastusevidenssiin liittyviä puutteita olennaisen virheellisuuden riskien tunnistamisen ja arvioinnin osalta sekä toi-

minnan jatkuvuuden osalta (Patentti- ja rekisterihallitus 2016). Tilintarkastaja D, jonka auktorisointi oli tapahtunut vajaa vuosi sitten, oli heti auktorisoinnin jälkeen ollut kahdessa laaduntarkastuksessa. D ilmaisi dokumentoinnin tärkeyden laaduntarkastuksen tarpeisiin nähden seuraavasti:

— näistä asioista [analyttiset toimenpiteet, lähipiiri, tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat] siellä kanssa keskusteltiin kyllä ihan reilusti. — dokumentointi on niin kun isossa kuvassa ja siihen on nytte kiinnitetty vielä enemmän huomiotaakin meillä, ja sitten toisaalta toi oli just toi toiminnan jatkuvuus. Ett sen arviointia pitäs dokumentoida paremmin, vaikka ei ollut minkäänlaisia viitteitä [jatkuvuuden epävarmuudesta]. Toisessakin yhtiössä oli varmaan lähemmäs puoli miljoonaa oma pääoma, eikä mitään ulkopuolisia velkoja, niin se tuntuu jotenkin vähän niin kun hassulta sen dokumentointi.

Merkittävä epävarmuus

KHT-yhdistyksen (2010a, 571) mukaan epävarmuuden mahdollinen vaikutus tulee olla niin laajaa ja sen toteutuminen niin todennäköistä, että tilintarkastajan käsityksen mukaan on tarpeellista esittää tilintarkastuskertomuksessa asianmukaiset tiedot epävarmuuden luonteesta ja vaikutuksista. Edellä esitetyn vaatimuksesta sanamuodosta voi päätellä, että rajan vetäminen epävarmuuden ja merkittävän epävarmuuden on käytännön tilanteissa vaativaa. Sääntelyn tulkinnan näkökulmasta merkittävä epävarmuus on oleellinen osa myös viitekehyksen *tilintarkastajatekijää*, kuten alla olevista tilintarkastajien näkökannoista voi päätellä.

Merkittävän epävarmuuden tilanteessa on pohjimmiltaan kysymys kannattavuuden kehityksestä (A; B; C; D; E; F; G; H). A kuvaakin tilannetta siten, että ei ole näköpiirissä, että yrityksen toiminta pystytään kääntämään kannattavaksi sen ollessa tappiollista. Lisäksi A:n mukaan riskin asiakkaalla pitää olla suuri, jonka jälkeen asiaa aletaan pohtia. G:n mukaan ei ole olemassa mitään kiinteää rajaa merkittävälle epävarmuudelle. F:n mukaan merkittävä epävarmuus on vaikea määritellä, mutta hän kuitenkin tulkitsee merkittävää epävarmuutta seikkaperäisesti:

Merkittävä tulee ehkä siitä, jos tulos on ollut negatiivinen jo vuosia, että on se tappiopainoarvo taikka tappiota on kertynyt sinne taseelle jo paljon ja aletaan miettiä oman pääoman riittävyttä, ellei se ole jo negatiivinen. — Siis, kyl se tulee oikeestaan vasta siinä kohtaa, kun se [yrityksen toiminta] näyttää ihan oikeesti jo epätoivoselta.

B, F ja G nostivat esiin kannattavuuden lisäksi muun muassa oman pääoman ja maksukyvyn. G mukaan merkittävä epävarmuus tulee esiin ainakin silloin, jos vapaa pääoma ollaan jakamassa omistajille, vaikka oma pääoma on kriittinen. D:n ja E:n näkökulmasta merkittävän epävarmuus tarkoittaa, että heikko kannattavuus on johtamassa maksukyvyttömyyteen tai maksukyvyttömyys on jo käsillä. D:n mukaan on kyse saneeraukseen hakeutumisesta, mutta lopputulosta ei vielä tiedetä. E:n määrittelee asian seuraavasti:

Sanotaan, että yhtiön toiminta loppuu kokonaan joko sitten konkurssiin, yrityssaneeraukseen tai vastaavaan. Että sitä luokkaa se melkein sitten täytyy olla. — jos omistajat sinne verran rahaa laittaa, että yhtiö hengissä säilyy, niin onko se välttämättä vielä semmoinen merkittävä epävarmuus.

Tilintarkastaja H sen sijaan määrittelee merkittävän epävarmuuden johdon toimintaperiaatteista johtuviksi:

— väärinkäytökset tietysti – sanotaanko tämmönen johdon epämääräinen toiminta ja tämmöset oudot liiketoimet — ei ihan selviä se liiketaloudellinen peruste tai tämmöset oudot kauppakumppanit niin kun tavallaan murentaa sitä kuvaa siitä tilinpäätöstietojenkin luotettavuudesta.

Kuten edeltä voi havaita, niin tilintarkastajien näkemykset osoittavat, että merkittävän epävarmuuden määrittely ei ole yksiselitteistä. Tilintarkastajien välistä erilaisuutta esiintyykin siinä, mistä näkökulmasta kukin asiaa katsoo. B täsmentää vielä sitä, minkä kaltaisen prosessi edeltää merkittävää epävarmuutta:

— koko ajan liikevaihto tulee alaspäin, kannattavuus tulee alaspäin, pikkuhiljaa maksuvalmiuden tunnusluvut ja niin kun ylipäätänsä se, kun lyhytaikaiset velat suhteessa lyhytaikaisiin varoihin kasvaa. — vielä näihin ehkä yhdistettynä, jos oma pääoma on menetetty. Ja varsinkin se, että jos sinne on jouduttu tavalla tai toisella niin kun pumppaamaan lisää rahaa.

Edellä esitetty vaiheittainen kuvaus tukee Sormusen ja Laitisen (2012) rahoitusahdinkoprosessin asteen vaikutusta, joka jaetaan kolmeen vaiheeseen: varhaisessa vaiheessa kannattavuus heikentyy, myöhäisessä vaiheessa velkaantumisaste kasvaa ja lopullisessa vaiheessa yrityksen maksuvalmius on jo heikko.

3.2.2 Toiminnan jatkuvuus pk-yritysympäristössä

Alla esitettävät vastaukset kuvaavat arviointivaiheessa (2) tapahtuvaa tarkastusta menneiden ja tulevien kausien tilintarkastustoimenpiteistä, joita yhdistää kommunikointi johdon kanssa havaituista toiminnan jatkuvuuteen mahdollisesti vaikuttavista tekijöistä. Johdon tulee ulottaa arvionsa vähintään 12 kuukauden pituiseen ajanjaksoon tilinpäätöspäivästä. Tilintarkastajan velvollisuuksiin kuuluu tiedustella toimivalta johdolta, onko sen tiedossa edellä mainitun ajanjakson jälkeisiä seikkoja, jotka saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. (KHT-yhdistys 2010a, 570.)

Sääntelyn rinnalle on nostettu viitekehyksen *asiakastekijän* vaikutus toiminnan jatkuvuuden soveltamisessa. Langlin ja Svanströmin (2014, 151) mukaan pk-yrityksiin kohdistuneissa tutkimuksissa on havaittu, että tilintarkastajat sopeuttavat työpanoksensa ennakoiden agenttiteorian lähtökohdat ja ISA-standardit. Tällä on merkitystä eteenkin silloin, kun on kyseessä pienet yritykset, mikä on toiminnan jatkuvuuden näkökulmasta heikosti tutkittu tai jopa tutkimaton alue. Tästä syystä realistisen käsityksen saamiseksi alle on tuotu useamman tilintarkastajan näkökanta siteerattuna.

Toiminnan jatkuvuuden arviointi liiketoimintatasolla

Pienissä yrityksissä toimivan johdon arvioiden asianmukaisuuden arviointi perustuu ensisijaisesti tilinpäätöksestä saatavan informaation analysointiin ja sitä seuraavaan tilintarkastajan päättelyyn jatkuvuudessa mahdollisesti esiintyvistä epävarmuustekijöistä sekä näistä syistä kumpuaviin johdolle esitettäviin kysymyksiin (A; B; C; D; E; F; G; H). A kuvaa johdon arvioiden arviointitilannetta:

— onko tilauksia ja onko pankkitilillä rahaa. Siis jos karrikoidaan. Monella pienyrittäjällä on näin. Ja sitten sitä täytyy vaan ruveta kyselemään, että no, mikä on tilauskanta, miten on mennyt tilikauden jälkeen ja muuta sellaista.

G kuvaa arvioinnin prosessina seuraavasti:

Käytännössä se menee tässä perheyritysmaailmassa siihen, että tuloslaskelma, tase, rahoitustilanteen kehittyminen on sen tyyppiset asiat, jotka käyn läpi. Jos siellä nousee jotakin ongelmia esille elikkä nää on kaikki ongelmallisia, oman pääoman tilanne on kriittinen, sitten se tulostilanne muuten on kriittinen, saamisissa on epäkuranttia, niin se vaatii sitten niin kun asioiden selvittämistä laajemmin. — jos tälläisiä kriittisiä asioita on, niin

muodossa tai toisessa sitä keskustelua täytyy syventää. — minkälaisia prosesseja siellä mahdollisesti on kesken, minkälaisia keskusteluja esimerkiksi rahoittajan kanssa käydään.

Kun taas H esitti arviointiin liittyen seuraavan näkökannan:

— että haastatteleamalla tietysti johtoo ja heidän näkemyksiään, mutta että kun yleensä näissä pienissä ei edes haastatella ketään. Että kyllä se aika paljon painottuu sen tilinpäätöksen [analysointiin] ja mitä nyt on muuta tämmöstä tietoo sitten yhtiöstä saatavilla. Asiakastiedon rekisterit ja onko maksuongelmia ja tämmöstä, niin tämmöseen yleiskuvaan. — mitä tiedetään nykytilanteesta kautta jos on tiedossa tulevaisuuden visioita jollakin.

B toi analytiikan lisäksi esiin johdon arvioihin liittyvän problematiikan:

— aika paljon se perustuu ensinnäkin niin kun siihen aineistoanalysointiin. Ja sitten ikään kun on ne havainnot valmiina, niin sitten käydään johdon kanssa ne läpi ja pyydetään vähän kommentteja. — mutta eniten se keskittyy kuitenkin siihen myyntiin. Minkälaiset niin kun odotukset ja arviot siitä on ja totta kai se on sitten eri juttu, miten todenmukaisuutta voi arvioida, mutta ainakin ehkä enemmänkin se, että on ainakin tiedusteltu sitä.

Blummé (2008, 224) ei ota suoranaisesti kantaa pienten yritysten toiminnan jatkuvuuden analysointiin, mutta määrittää liiketoimintatasolla huomioitavia seikkoja siten, että tilintarkastajan tulee taloudellisen informaation lisäksi huomioida yrityksen liiketoiminnan strategiat ja suunnitelmat sekä riskit ja tarve ulkopuolisen avun käyttöön tilintarkastuksessa. Tämä ei ole pienissä yrityksissä täysin yksiselitteistä kuten A kuvaa:

Eiväthän pienyritykset yleensä tee mitään [suunnitelmia]. Hyvin harvalla on sellainen hallituksen vuosikello tai järjestäytynyt hallituksen toiminta, jossa käydään sitä toimintaympäristöä läpi. Ne ovat erittäin isoja poikkeuksia.

Tilanne perheyrityksissä on myös saman kaltainen. Kirjallisia suunnitelmia ei yleensä ole saatavilla. Perheyritykset keskimäärin eivät ole niin valveutuneita, että pitkän tähtäyksen strategioista keskusteleminen olisi heidän kanssaan tarkoituksenmukaista. Tulevaisuuteen suuntautuva keskustelu käydään hyvinkin konkreettisella tasolla. ”Lähtökohta on ihan se, että millä asteella minä oletan ja käytännössä tämä yrittäjä todellisuudessa on näiden asioiden suhteen”. (G.) F tarkastaa paljon pieniä konserniyrityksiä ja hänen näkemyksensä on seuraava:

— johdon kuva siitä taikka omistajan siitä, että miten seuraava vuosi jatkuu. Tulee se [strategia] siinä, onko liiketoiminta muuttamassa johonkin suuntaan, ollaanko selvästi menossa uusille alueille, pysytäänkö samasta, ollaanko supistumassa. Ja sit tietenkä se, että miten, minkälainen on tilauskanta. Siis tuleva vuosi, tavallaan tilauskanta suoraan, että jos pystyy sanoo. Nää oli siis sen tilinpäätöksen lisäksi. Tietenkä siellä lisäksi katotaan se, miltä tuloslaskelma näyttää, miltä oma pääoma näyttää, miltä rahatilanne, velkatilanne. Se on kokonaisuus.

Edellisten lisäksi C toi esiin lähipiiriasiat ja toiminnassa havaittavat epämääräisyydet. Myös F korosti arvioita lähipiiriasioista. D nosti esiin liiketoimintasolla yritystoiminnan kannattavuuden pitkällä aikavälillä käsityksen muodostamisen perusteella sekä keskustelut johdon kanssa tulevaisuuden näkymistä ja E pienten palveluyritysten sopimukset ja niiden jatkuvuuden.

Johdon arvioiden luotettavuus

Kuten edeltä käy ilmi, niin tilintarkastajat keskustelevat johdon kanssa epävarmuuteen liittyvistä tekijöistä, joten heidän näkökantaansa selvitettiin myös siitä, kuinka luotettavasti johto selvittää näihin ongelmiin liittyviä seikkoja. A näkee, että johto kertoo asiat aika avoimesti. B ja C taas kokevat, että luotettavuudessa esiintyy vaihtelua ja C lisää, että johto ei ehkä itsekään ole tunnistanut epävarmuuteen viittaavaa ongelmaa. D arvioi luotettavuutta siten, että keskustelun jälkeen hän itse arvioi ulkopuolisten velkojien osuutta tällaisessa tilanteessa eli että ”kenelle siinä voisi aiheutua vahinkoa”. E ja H eivät välttämättä pidä johdon arvioita luotettavina riippuen kuitenkin tapauksesta. Feng ja Li (2014) esittävät, että taloudellisesti heikossa tilassa olevilla yrityksillä on taipumus arvioida ennusteet liian optimistisina. A, B, C, F ja H toivatkin esiin, että johdon arvioissa on usein ”toiveajattelua” tai ”kaunistelua” taloudellisen tilan ollessa heikko. G vastauksesta ilmenee lähtökohdat harkinnan käytölle johdon arvioita arvioitaessa:

Meitä koskevat standardit jo lähtökohtana sanovat sen, että tälläseen suulliseen informaatioon ei ole syytä luottaa. — se [keskustelu] antaa suuntaa, minkä tyyppistä kirjallista dokumentaatiota, vahvistusta näihin asioihin pyrin sitten hankkimaan, pyytämään heiltä. Kyllä se aina edellyttää sitten ulkopuolista informaatiota jostain asioista, jotka tulee tässä esille ja liittyy [johdon arvioihin].

Johdon esittämät tulevaisuuden suunnitelmat

Tulevaisuutta koskeva taloudellinen informaatio voi olla suunnitelma, ennuste, skenaario, strategia tai näistä koostuva yhdistelmä (KHT-yhdistys 2010a, 36). Näistä strategia käsiteltiin jo aiemmin, mutta tässä esitetään muita tulevaisuuden mahdollisia suunnitelmia, joita toimiva johto esittää tilintarkastajille jatkuvuuden arvioinnin tueksi. Fengin ja Lin (2014) mukaan tilintarkastajan tulee arvioida toimivan johdon tuottaman tulevaisuutta koskevan taloudellisen informaation luotettavuus. Tulevaisuutta kuvaavia kirjallisia suunnitelmia esimerkiksi budjetteja ei lähtökohtaisesti löydy pienistä yrityksistä tai ne ovat ainakin harvinaisia (A; B; C; D; E; F; G; H). Muun muassa E, F ja G tähdentävät, että budjetti on johdon päässä.

A:n, B:n, ja E:n mukaan jonkin verran isoimmilta yrityksiltä saattaa löytyä budjetti. E ottaa esiin, että jos yritys ”saa yhteiskunnalta rahaa”, niin sen hakeminen vaatii budjettia. H:n mukaan budjetti löytyy silloin, jos yritys hakee tai on hakenut tuotekehityshankkeeseen Tekesin myöntämää rahaa. Lisäksi E mainitsee likviditeettibudjettia käytettävän jossain tapauksissa osingonjakoon liittyvän maksukyvyn arvioimisessa ja otti esiin myös kokemuksensa tuotekehityksen aktivointiin liittyneestä budjetista, joka osoitautui jälkepäin epärealistiseksi. A ja F nostavat esiin kansainväliset konsernit, jolloin tulevaisuuteen suuntautuneita suunnitelmia laaditaan budjettien muodossa, eivätkä he kyseenalaistaneet näiden reaalisuutta. Usein muutoin, jos budjetti on laadittu, niin niiden reaalisuus nähdään siten, että ne saattavat olla viitteellisiä tai sisältävät toivekuvia, joten budjettien perusteista on johdolta yleensä kysyttävä erikseen (A; B; C; D; E; F; G; H.). Feng ja Li (2014) ovat todenneet johdon ennusteista, että jos niitä verrataan konkurssien ennustemalleihin, niin johdon ennusteita pidetään näistä vähemmän luotettavina. Tuotekehityshankkeita varten tehtävät budjetit ovat harvoin realistisia. ”Budjetti tehdään näyttämään siltä, kun sen pitää näyttää ja se todellisuuspohja saattaa sitten olla toisenlainen”. (H.)

3.2.3 Toiminnan jatkuvuuden kyseenalaistaminen

KHT-yhdistyksen (2010a, 567–571) mukaan tilintarkastajan tulee tehdä johtopäätös siitä, onko yhteisön kyvyssä jatkaa toimintaansa olennaista epävarmuutta tai onko merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Toiminnan jatkuvuuden merkittävän epävarmuutta on kuvattu jo toiminnan jatkuvuus -standardin merkityksen yhteydessä. Sen omaksuminen on keskeistä alla esiteltävissä arviointi- ja analysointivaiheessa (3–4).

ISA 570-standardissa kiinnitetään erityistä huomiota siihen, että epäedulliset olosuhteet saattavat vaikuttaa pienten yhteisöjen kykyyn pitää toimintojaan yllä, jolloin luotonantajien rahoituksen ylläpitäminen voi häiriintyä tai jatkuvuuteen vaikuttavia menetyksiä saattaa toteutua muihin sidosryhmiin nähden (KHT-yhdistys 2010a, 575). Alla esitetyt vastaukset viittaavat pääsääntöisesti viitekehyksen *asiakastekijään* ja asiakkaasta johtuviin liiketoimintariskeihin tai taloudellisiin vaikeuksiin, joita esitetään epävarmuutta aiheuttavien syiden muodossa.

Epävarmuutta aiheuttavat syyt

Geiger (2014, 302) on todennut, että yleisimmin tilintarkastajat ovat antaneet mukautuksia toiminnan jatkuvuudesta yrityksille, jotka ovat heikosti kannattavia, joilla on korkeampi vipuvaikutus, joiden likviditeetti on matalampi, jotka ovat pienempiä ja ovat laiminlyöneet velan takaisinmaksuvelvoitteita. Useimmat tilintarkastajat toivat esiin toiminnan jatkuvuutta uhkaavaksi liiketoimintariskiksi sisäiseen päätöksentekoon pohjautuvan ulkoisen seikan. Tämä on yhden päämiehen riski tai tarkastuskohteen liiketoiminnan keskittyminen pariin–kolmeen suureen asiakkaaseen, joka tai jotka muodostavat suuren osuuden tilintarkastuskohteen liikevaihdosta ja näin ollen koko toiminnasta. Tällöin asiakkaan menetyksen riski voi olla läsnä jopa vuodesta toiseen ja saattaa aiheuttaa epävarmuuden, joka toteutuessaan voi muodostua merkittäväksi. (A; B; C; E; G.) E:n kokemus antaa konkreettisen kuvauksen palvelualalta:

— esimerkiksi joku yhden ison sopimuksen varassa koko toiminta ja jos se sopimus ei jatku. Joku tämmöinen vaikka julkiselle puolelle tehdään jotain palvelua, eikä oikein mitään muuta liikevaihtoo ole kuin se kyseinen. Jos sopimus päättyy, niin sitten yhtiön toiminnot on aika vähissä.

Lisäksi sisäisestä päätöksenteosta johtuvana ulkoisena syynä voidaan pitää liian kallista vuokrasopimusta. Yritys tekee liian pitkän vuokrasopimuksen tai vuokrasopimukseen perustuva hinta on liian korkea liiketoimintaan nähden (A; E). Kaikki tilintarkastajat nostivat esiin sellaisia ulkopuolisia tahoja, joille pienen yrityksen riskit voivat helposti konkretisoitua. Keskeisin taho on rahoittaja (A; B; C; D; E; F; G; H). Rahoittajan toiminta voikin olla sellainen ulkoinen syy, josta aiheutuu epävarmuutta, joka saattaa muuttua merkittäväksi. Kuten Koivula (2015) toteaa, niin tappiollisen toiminnan aiheuttama oman pääoman negatiivisuus tai lyhytaikaisten velkojen huono suhde lyhytaikaisiin varoihin nähden voi heikentää yrityksen lisärahoituksen saantia. D antoi esimerkin siitä, että kun yrityksen kalusto on vanhentunut ja yrityksen oman pääoman rakenne on muodostunut sellaiseksi, että rahoittaja katsoo investoinnin liian suureksi, niin tämä

vaikuttaa yrityksen kilpailukyvyn kautta sen kannattavuuden heikkenemiseen. C toi epävarmuustekijöitä aiheuttavana syynä esiin puhtaasi sisäisen seikan eli pienten yritysten sisäisen laskennan puutteen:

— kuitenkin kaikki projektit heidän oman käsityksensä mukaan on aina niin kun voitollisia. — syy on usein siinä, että siellä ei ole minkään näköstä laskentaa, että kuitenkin johonkin se raha hukkuu. Ja sitten kuitenkin joka vuosi tulee tappioo. — Ja sit myös se — nämä työvälineet niin kun siihen kustannusseurantaan tai edes jälkiseurantaan, on puutteelliset toiminnan kokoon nähden.

Useat tilintarkastajat näkivät liiketoiminnan epäsuotuisaan kehityssuuntaan eli toimialaan liittyvät riskit epävarmuutta aiheuttavina syinä. C, D ja E pitivät kuljetusalaa riskialttiina. Kuten E mainitsi, niin ”kuljetuksen tarve ei ole mihinkään kadonnut, mutta tiettyjen suurien päämiehien markkina-asema sen ongelman aiheuttaa”. E otti esiin vielä perinteiset ravintola- ja rakennusalat, joissa riskit kuitenkin muodostuvat eri perusteiden kuin kuljetusalalla. Toimialasta riippumatta ja puhtaasti sisäisistä syistä saattaa pienyrityksen kasvu johtaa virheelliseen toimintatapaan, jota tukee C:n esimerkki pienen yrityksen kehittymisessä, jossa yrityksen kasvaessa pienyrityksen omistaja siirtyy suorittavista tehtävistä toimitusjohtajan hallinnollisiin tehtäviin, joihin hänellä ei ole ammattitaitoa ja ongelmakenttä alkaa muodostua:

Useinmiten yrityksillä menee huonosti, jos siellä olevat henkilöt tekee sitä, mitä ne ei osaa. Koska hyvin harvoin yrityksissä on tai hyvin pieni prosentti yrityksistä on sellasia, jolla olis jotenkin ylivertanen se tuote tai palvelu, mitä ne tarjoaa elikkä toisin sanoen sulla on aina niin kun vastaava tuote tai vastaava palvelu hyvinkin maantieteellisesti lähellä eli — joko sun pitää olla niin kun ekana tarjoomassa sitä tai sun pitää välttää se kilpailutus tai sit sun pitää ottaa se hinnalla. Elikkä puhutaan siitä, että silloin sulla ei saa olla ammattitaidotonta väkeä missään positiossa. — Eli jos näistä [yrityksen työntekijöistä] yks tekee huonosti, niin se yritys menee kuralle. — Jos se työmies ei osaa, jos se työnjohtaja ei osaa tai jos se hallintohenkilö ei osaa. Ja sit usein siinä kohtaa, kun se yritys kasvaa, niin siinä kohtaa sekottuu ne roolit tai yks rooli puuttuu.

Riskialtis ryhmä on myös tuotekehitysyhtiöt, joissa tuotekehitysvaihe sitoo aluksi paljon pääomia ja tulos tulee myöhemmin. Pitkäaikaista epävarmuutta aiheuttava riski on siinä, kuinka kehitystyö onnistuu, tuleeko tulosta ja jos ei tule kohtuudella, niin kuinka kauan rahoittajat ovat valmiit rahoittamaan kehitystyötä. (E; F.) Lisäksi F mainitsee epävarmuutta aiheuttaviksi tekijöiksi ulkoisia seikkoja kuten suuret kausivaihtelut ja lupasiat, jotka saavat vaikuttaa toiminnan jatkuvuuteen. G nostaa esille muun muassa

taloudellisiin vaikeuksiin liittyviä merkkejä kuten verotarkastuksissa eteen tulleet vero-ongelmat sekä oikeudenkäynnit, joita ei ole osattu ennakoida. H sen sijaan näkee tällaisina merkkeinä johdon toimintaan liittyvien riskien aiheuttamien epävarmuustekijöiden lisäksi avainhenkilön poistumisen esimerkiksi siten, että hän lähtee kilpailijalle ja vie bisneksen mukanaan tai jopa avainhenkilön kuoleman.

B kuvasi myös lähtökohtaisesti sisäisistä seikoista aiheutuvan epävarmuustekijän. Suomalainen emoyhtiö on jossain vaiheessa tehnyt virheinvestoinnin, kun se on hankkinut ulkomaisen tytäryrityksen, joka on sitten ollut vuosikausia tappiollinen ja sen oma pääomakin oli menetetty. Tämä syö kotimaisen emon varoja ja lisäksi aiheuttaa emoyhtiössä epävarmuustekijöitä, jotka konkretisoituvat sen kautta, että jossain vaiheessa taseessa oleva liikearvo ja tytäryhtiöosakkeet pitää kirjata alas. Kyse on tietenkin johdon arvioista, mutta tilintarkastajallakin on joka tapauksessa vastuu, jolloin ”joskus voi olla aika tiukkojakin keskusteluja”. (B.) F puolestaan otti esiin sisäisiin seikkoihin liittyvän päinvastaisen tapauksen. Emoyhtiö on ulkomailla ja kotimaassa toimii jatkuvasti tappiota tuottava tytär, jonka toiminnassa oli jo merkittävääkin epävarmuutta, jolloin toiminnan jatkuvuusedellytykset ratkaistiin siten, että emolta saadaan niin sanottu ”comfort letter” rahoituksen ylläpitämisestä (F).

Toisaalta KHT-yhdistys (2010a, 575) toteaa, että pienillä yhteisöillä voi olla hyvätkin mahdollisuudet reagoida muuttuviin olosuhteisiin nopeasti. F toikin esiin sisäisiin seikkoihin liittyvän positiivisen kokemuksensa tapauksesta, kun pieni alihankintayritys menetti tärkeän asiakkaan, joka oli tuonut 80–90 %:a tarkastuskohteen liikevaihdosta:

— tässä mikä oli mun esimerkki, niin he vaan kursivat sen [toiminnan] kasaan jollain muulla tavalla. — siis tulos oli huonompi, liikevaihto oli huonompi, mut mun mielestä se pysy jopa positiivisena sinäkin vuonna, vaikka oli pieni yhtiö vielä. He vain juoksi sen kasaan sitten. Se mun mielestä on monta kertaa siis erona, ett onko kyseessä nimenomaan se pk- tai jopa p-yritys verrattuna sitten suureen yritykseen. Eli suurella floppaa enemmän, mut niissä pienissä ne yrittäjät sitten vaan juoksee enemmän.

Tilintarkastajilta tiedusteltiin myös sitä, kuinka ongelmallista on arvioida ja tulkita merkittävää epävarmuutta sisältävän yrityksen taloutta taloudellisiin vaikeuksiin johtavien merkkien vakavuusasteen kartoittamiseksi. Tähän otettiin vertauskuvaksi äärimmäinen tilanne siten, että ovatko he joutuneet tilanteeseen, jossa tilintarkastuskertomus olisi kokonaan jätetty antamatta. Vain tilintarkastajan D on joutunut pohtimaan tällaista tilannetta käytännössä kollegansa toimeksiannon yhteydessä:

— jos tota se aineisto on niin sekasin, ett siitä ei vain kerta kaikkiaan niin kun saada selvyttä, ett mikä on se tilanne. Usein se liittyy tämmöseen huonossa taloudellisessa tilanteessa olevaan [yritykseen], ei välttämättä aina. Mutta oli tos nyt yks tapaus, jossa muistaakseni päädyttiin siihen, että ei annettu lausuntoo. — jos siinä olis antanut ehdollisen lausunnon, niin siinä olis melkein kaikki erät saanu laittaa sitten [kertomukseen], ett ei voitu.

Viitekehyksen arviointivaihe (3) sisältää myös KHT-yhdistyksen (2010a, 572) mukaisen vaatimuksen siitä, että tilintarkastajan tulee kommunikoida hallintoelinten kanssa tunnistetuista tapahtumista tai olosuhteista, jotka saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Hallintoelin kuitenkin rajoittuu hyvin usein omistajayrittäjään tai perheenjäseniin ainakin pienyrityksissä (A; B; C; D; E; F; G; H). Suontaustan ja Pirisen (2015) mukaan toiminnan jatkuvuuden epävarmuustilanteessa yrityksen hallintoelinten velvollisuus on valvoa toimivaa johtoa. B:n mukaan varsinkin silloin kun hallituksessa on ulkopuolisia jäseniä, niin he kokevat vastuunsa tärkeänä ja näissä yhtiöissä epävarmuustekijöitä käydään aika perusteellisesti läpi. B kuvaa hyvin hallintoelinten rakenteen ja sen laajuuden asiakaskuntansa kautta:

— pääosa on semmosia ihan joko yhdenmiehen yhtiöitä, jossa niin kun toimitusjohtaja on käytännössä omistaja ja siellä voi ehkä olla perhepiiristä joku toinen tai voi olla niin, että se koko operatiivinen puoli saattaa olla [hallituksessa]. Ehkä tommonen perheyritys, jossa on useita perheenjäseniä hallituksessa ja yks on toimitusjohtaja ja yks hallituksen puheenjohtaja. — kyllä ne vähemmässä määrin on niitä, jossa on niin kun tämmönen vähän laaja-alampi hallitus.

Viitekehyksen analysointivaiheessa mainittuja omaisuuden hallintaan liittyviä syitä, jotka KHT-yhdistys (2010b, 15) mainitsee taloudellisten vaikeuksien yhteydessä, ei kukaan tilintarkastaja ottanut esiin esittämissään esimerkeissä. E kuitenkin mainitsee, että yleensä, kun yritys on merkittävän epävarmuuden tilanteen vaiheessa, niin sillä ei sanottavasti ole enää varallisuutta.

Epävarmuustekijöitä sisältävän yrityksen sisäinen valvonta

Halonen ja Steiner (2010, 64–66) toteavat, että tilintarkastajalla on velvollisuus muodostaa käsitys tarkastuskohteen valvontaympäristöstä, joka muodostuu sisäisen valvonnan osa-alueista. Goh ym. (2013) mukaan taloudellisesti vaikeuksissa olevien yritysten tilintarkastuksissa sisäisen valvonnan olennainen heikkous lisää toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen viittaavien lausuntojen määrää. Pienten yritysten ollessa kyseessä on

sisäinen valvonta vähäistä riippumatta siitä, mikä on yrityksen taloudellinen tilanne (A; B; C; D; E; F; G; H). Sisäinen valvonta on yleensä omistaja, jota E kuvaa yksiselitteisesti: ”vastaa, valvoo, tekee kaiken”. D:n mukaan vielä muutaman kymmenenkin työntekijän kokoisissa yrityksissä sisäinen valvonta on yleensä omistaja. F:n mukaan emoyhtiö asettaa usein tavoitteita tyttärelle ja ohjaa liiketoiminnan kuntoon saamista. Näin ollen pienissä yrityksissä tilintarkastajan on pääsääntöisesti kohdistettava arvionsa omistajaan. H:n mukaan omistaja ei kuitenkaan aina ymmärrä valvoa:

Että tyypillisin [sisäisen valvonnan puutteen] tilanne kai on se, että siellä pienessä yrityksessä saattaa olla joku toimistoihminen, joka laskuttaa, maksaa laskuja ja sen kirjanpidon tekee se ulkopuolinen tilitoimisto. Ja sitten yrittäjä tai yrityksen omistajat ei niin kun lainkaan kyseenalaista sen toimistohenkilön tekemisiä esimerkiksi siellä, että hänhän on ollu meillä 25 vuotta eikä mitään ole tapahtunu koskaan ja kukaan ei silti tiedä, onko tapahtunu jotain vai ei. — Että ei ole kyllä sisäistä valvontaa.

3.2.4 Toiminnan jatkuvuuden analysointi

Taloudellisten vaikeuksien johtaneet syyt ja merkittävän epävarmuuden olemus on esitetty jo edellä, joten tässä esitettävät vastaukset keskittyvät analysointivaiheessa (4) tehtäviin tarkastustoimenpiteisiin ja analysoinnin luonteeseen siinä tapauksessa, kun jatkuvuusedellytyksissä vaarantavia epävarmuustekijöitä on tunnistettu sekä havainnollistetaan mitä menetelmiä ja evidenssiä käytetään analysoinnin tukena. Alla esitettyjä vastauksia käsitellään ainoastaan toiminnan jatkuvuuden oletaman näkökulmasta, jotka viittaavat pääsääntöisesti viitekehyksen *tilintarkastajatekijään* eli seikkoihin, mitkä kukin tilintarkastaja näkee tästä näkökulmasta katsottuna relevanteiksi, joten esiin nousee myös tilintarkastajan asennoituminen.

Analysoinnin luonne

Kuten aiemmin esitetyistä standardien painoarvoa kuvaavista vastauksista käy ilmi, niin olennaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen sekä tilinpäätöksen jälkeisten tapahtumien tarkastaminen ovat keskeisiä. Langlin ja Svanströmin (2015, 150) mukaan olennaisen virheellisuuden havainnointi on tärkeä tekijä tilintarkastukseen laatua ajatellen pk-yrityksissä. Käytännössä tämä tarkoittaa tilinpäätöksestä saatavan käsityksen muodostamista ja tilinpäätöstietojen peilaamista tarkastushetkellä käynnissä olevan tilikauden tapahtumiin ja olennaisiin eriin. Sormusen ja Laitisen (2012) mukaan yrityksen toiminnan ollessa ahdingossa on merkitystä sillä, miten tulorahoitus ja rahoitusomaisuus

riittävät turvaamaan toiminnan jatkuvuuden. A:n kuvauksesta saa hyvin käsityksen analysoinnin luonteesta toiminnan jatkuvuuden ahdingon näkökulmasta:

— ruvetaan arvioiman maksukykyä ja sitten mietitään, tai me mietitään aina muulloinkin taseen vastaavien kuranttiutta — Ja sitten velkoja; kuinka nopeasti sieltä lankeaa mak-suun mitään. Yritetään arvioida sitä, että riittääkö rahat, onko kassavirta plussalla vai miinuksella ja vastaavia asioita ja usein ennen kaikkea sitä, onko siellä mahdollisuuksia saneerata jollain lailla.

Tilintarkastaja B piti myynnin ja sen kehityksen tarkastamista keskeisenä. C nosti esiin sopimusasioiden, vastuuasioden ja lainojen lyhytaikaisuuden tarkastamisen, koska toiminnan jatkuvuus usein kumuloituu tämän tyyppisiin asioihin. Myös E korosti merkittävien sopimusten jatkuvuuden tarkastusta. F ja H korostivat olennaisten erien kuten myyntisaamisten tarkastamista silloin, kun ne alkavat kumuloitua ja ylipäättään edellisiin kausiin liittyvien lukujen vertailun ja muutosten kautta nousevia tarkastustoimenpiteitä. Tämän lisäksi F nosti esiin katetasojen muuttumisen, rahoituskulujen ja velkojen kasvun ja H oman pääoman riittävyyden. G:n tarkastustoimenpiteet kohdistuvat pääsääntöisesti tulevaisuutta ennakoiviin tietoihin, koska hän käyttää muussa tarkastuksessa apulaisia. Koska D jo aiemmin nosti esiin yrityssaneeraukseen, niin hän pitää tärkeinä tarkastustoimenpiteinä saneerausohjelman toteutumisen arviointia tai sitä, onko käynnissä olevan ohjelman puitteissa toimittu. Keskustelut, haastattelut, kyselyt tai tiedustelut johdolle yhdistetään analysoinnin osaksi, kun on tullut ilmi seikkoja, jotka saattavat antaa aihetta epäillä jatkuvuutta (A; B; C; D; E; F; G; H).

Analysoinnin menetelmät ja evidenssi

Jo kauan sitten Mutchler (1984) sekä LaSalle ja Anandarajan (1996) ovat todenneet, että toiminnan jatkuvuutta koskien yritysten taloudelliset suhdeluvut ovat tilintarkastajien päätöksenteossa tärkeitä. Kaikilla tilintarkastajilla onkin analysointiohjelma käytössä, joista HTM-yhdistyksen työkirja eri versioineen ja jalostusmuotoineen on ylivoimaisesti useamman työvälineenä. Tunnuslukuvertailuja käytetään jossain määrin, mutta pienissä yrityksissä niiden koetaan olevan kuitenkin lähinnä suuntaa antavia (A; B; C; D; E; F; G; H). B korostaa myös oman tulkinnan ja osaamisen merkitystä lukujen tulkinnassa. A kuvaa tunnuslukujen käyttöä ja käytettävyyttä seuraavasti:

Me otetaan automaattisesti tiettyjä tunnuslukuja, me seurataan kiertonopeuksia, me seurataan katteita (...), mutta eihän niihin parane pelkästään tuijottaa. Niiden kanssa mennään

helposti metsään kokonaan. — Ne on enemmän eräänlaisia signaaleja, jotka saavat kysymään, minkä takia. Tarkastuksessa lähdetään sitten niiden taakse.

H seuraa niin ikään kiertonopeuksia ja pitää suhteellisia kannattavuuden lukuja tärkeimpinä, seuraa omavaraisuusasteen kehitystä ja jonkin verran oman pääoma tuotto prosenttiakin. G:lle yksi tunnusluku on ylitse muiden:

— yks oleellinen tunnusluku, joka ei tuo esiin tässä näin [tunnuslukuanalyysissä], mutta lasken sieltä, niin on tää lyhytaikaiset varat suhteessa lyhytaikaisiin velkoihin. Mutta nimenomaan siinä, että mä puhun euromääräisistä varoista, euromääräisistä veloista. Tietyllä tavalla en usko niin kun tunnuslukuihin pelkästään, vaan se on sellanen pelisilmä. — Pelaako nää luvut yhteen, että onko siinä jotain epäloogisuutta, että myynti kasvaa, mutta kassa ei kasva ollenkaan —

Tilintarkastusevidenssinä käytetään tilinpäätöstietojen ja seuraavan tilikauden aineiston lisäksi asiakkaasta ja tilanteesta riippuen muun muassa ulkopuolisia ja johdon vahvistuskirjeitä, kirjallisia sopimuksia, Asiakastiedosta saatavia maksukäyttätymistietoja sekä työpapereihin dokumentoituja keskusteluja (A; B; C; D; E; F; G; H). E mainitsee vielä, että dokumentoinnin määrää lisätään kriittisissä tapauksissa.

Tilintarkastajan asennoituminen

Koska toiminnan jatkuvuuden uhan tunnistaminen ja sen esiin tuonti ovat tilintarkastajalle vaativia tehtäviä, niin tilintarkastajatekijään liittyy oleellisesti myös ammatillinen skeptisyys, mihin KHT-yhdistyksen (2010a, 16) mukaan sisältyy kyseenalaistava näkemys, kun on aihetta epäillä virheistä tai väärinkäytöksestä johtuvia mahdollisia virheellisyyksiä. Alla esitetään ensin kaikkien tilintarkastajien näkökanta skeptisyyteen johtavaan kyseenalaistamiseen ja lopuksi ammatillisen skeptisyyden käytön määrittelyä toiminnan jatkuvuuden kontekstissa.

Fengin ja Lin (2014) mukaan tilintarkastajat toimivat skeptisesti ja raportoivat konservatiivisesti, jos he eivät pysty objektiivisesti todentamaan johdon tuottoennusteiden paikkansapitävyyttä varsinkin silloin, jos arviointi lisää tilintarkastusriskiä. Kyseenalaistaminen kohdistuu pääasiallisesti johdon esittämiin joko suullisiin tai kirjallisiin arvioihin (A; B; C; D; E; F; G; H). A näkee asian niin, että kyseenalaistaminen on asiapohjalta tapahtuvaa suoraa puhetta ainakin jossain tapauksissa, joissa toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta on keskusteltu jo vuosikautia. B kokee, että joutuu tarkoin miettimään, mitä asioita uskoa, vaikka muuten pitäisi johtoa luotettavana. C:n mukaan kyseenalais-

tamiseen liittyy ihmistuntemus, mutta asiakas tulee tuntea, että ”osaa vetää oikeasta narusta”. D:n mukaan kriittisyys suunnitelmia kohtaan korostuu. E:n mukaan se tarkoittaa sitä, että jos yrittäjä on kovin optimistinen, niin siihen ei pidä tyytyä, vaan itsellä täytyy olla ”hieman pessimistinen näkemys asiaan”. F sen sijaan käsittelee asiaa laajemminkin:

Se vaatii sitä, ett kyseenalaistaa ihan kaikki. No, ei nyt ihan kaikkee, mut melkein kaikki. Siinä kyseenalaistaan sitten oikeesti se, että mitä on siellä myyntisaamisissa ja siinä koh-
taa kyseenalaistetaan myös oikeesti se, ett mitä on siellä varastossa, ja sit kyseenalaiste-
taan myös niin kun, ett onks jaksotukset kaikki ok —

Koska G:llä on insolvenssitausta, niin hän näkee, että ”kyseenalaistaminen ei vaadi minkäänlaista asennoitumista, vaan pikemminkin niin päin, että välillä mietin sitä, että kyseenalaistanko liian helposti näitä asioita”. H mukaan tilanne ”vaatii ammatillista otetta” ja määrittelee skeptisyyden ja siihen sisältyvän epäilyn seuraavasti:

Että se [skeptisyys] on niin kun semmonen sisäänrakennettu ominaisuus. Se on aina läsnä, että sitä epäilee kaikkia poikkeavia kehityssuuntia ja kaikkia epätavallisia tapahtumia epäilee. — siis useinhan siihen [epäilyyn] löytyy ihan oikee selitys, ett eihän se sitä tarko-
ta, että se epäilevä tilintarkastaja olis aina oikeessa, ja että siinä on jotain hämärää tai muuten semmosta tuomittavaa, mitä selvitetään, vaan useinhan sieltä löytyy ihanärkevä selitys. Mutta että kysyä pitää.

Lähtökohtaisesti epäily on sidoksissa ammatilliseen skeptisyyteen (A; B; C; D; E; F; G; H) ja kuten Feng ja Li (2014) ovat todenneet, niin tilintarkastajat ovat ammatillisesti skeptisiä, kun he tekevät toiminnan jatkuvuutta koskevia päätöksiä.

3.2.5 Toiminnan jatkuvuuden vaikutus tilintarkastuksen laatuun

Alla esitettävät vastaukset kuvaavat raportointivaiheetta (5). Raportoinnissa näyttelee suurta roolia asiakkaan taloudellinen asema ja siitä aiheutuvat oletamat sekä tilintarkastajan näistä tekemät johtopäätökset eli toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltaminen. Siksi pääpaino keskittyy viitekehyksen *asiakas-tilintarkastajatekijään* huomioiden sääntelyn vaikutuksen raportointiin. Tämä kulminoituu tilintarkastuksen lopputuloksessa, tilintarkastuskertomuksen sisällössä. Knechelin ym. (2013) mukaan tilintarkastuskertomusten käyttäjät mieltävät toiminnan jatkuvuuden lausunnot informatiivisiksi, mikä signaloi korkeampaa tilintarkastuksen laatua.

Vaadittava työmäärän ja työajan riittävyys

Toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja raportointiin käytettävään aikaan ja työpanoksen määrään liittyvät vastaukset jakautuvat kolmeen eri ryhmään. Tilintarkastajien antamat aika- ja työmääräarviot ovat kuitenkin karkeita keskimääräisiä arvioita, koska ne ovat hyvinkin tapauskohtaisia. Silloin kun toiminnan jatkuvuudessa ilmenee merkittävää epävarmuutta, niin A:n, D:n ja G:n kokemuksen perusteella panostus on moninkertainen, kun taas C:n ja F:n mukaan kaksinkertainen ja B:n, E:n ja H:n mukaan puolitoistakertainen. Vertailukohtana käytettiin pienen yrityksen normaalia tilintarkastusta ilman toiminnan jatkuvuusedellytysten problematiikkaa. E:n mukaan jatkuvuusedellytysten epävarmuudessa tarkastuksen aikaa lisätään, koska tilintarkastusriskiä ei haluta kasvattaa ajan kustannuksella. Jos on kyseessä kannattavan yrityksen normaalitarkastus, niin F:n mukaan toiminnan jatkuvuuden tarkastukseen käytetään aikaa viisi minuuttia. A ei mieti tällöin asiaa ollenkaan. Jatkuvuuden ongelmaa omaavan yrityksen tilintarkastuksen vaatimaa työtä perustelevat A, B, D, E, F, G ja H melko saman tyyppisesti kuin C:

— siinä missä ei ole toiminnan jatkuvuuden ongelmaa ja muutenkin asiat kunnossa, niin se menee siinä päivässä, mut se toinen ei mene. Ett se [aika] voi olla vaikka kaksinkertainen, mutta sitten se toinen päivä, se pilkkoutuu vaikka kuukauden ajalle. Joudutaan palaan ja selvittää ja soittaa ja sähköpostia, tapaamaan. Tapauskohtasta, siin on niin sanotusti piikki auki. Vois sanoo, ett selvitetään ne asiat, eikä siinä enää katota [että] tää pitäis saada päivässä tehtyä. Pitäis saada oikein. Meni siihen mikä aika siihen sit menee.

Lisäksi kiinnitetään huomiota omaan kirjalliseen työhön eli raportointiin ja dokumentointiin menevään aikaan (A; B; D; E; F; G; H). E:n mukaan osa menee sanamuodon pohdintaan, mitä kirjoittaa lausuntoon sekä siihen, että pöytäkirja täytyy myös kirjoittaa.

Tilintarkastusyhteisöissä on oma ohjeistus menettelytavoista laadunvalvonnan näkökulmasta (A; B; C; D; E; F; G; H). Ainakin joissain yhteisössä ennen mukautetun lausunnon antamista asiakkaalle lausunto käy läpi toisen tilintarkastajan kommentoinnin sisäisen laadunvalvonnan vuoksi (F; H).

Työmäärän vaikutus laatuun

Francisin (2011) mukaan tilintarkastuksen laadussa on ensisijaisesti kyse tilintarkastajan pätevyydestä ja riippumattomuudesta, mutta tilintarkastuksen laatua ei ole kuitenkaan pystytty suoranaisesti arvioimaan, vaan laatu näkyy välillisesti eri elementeissä, tilintarkastuksen vaiheissa ja lopputuloksessa. Voidaan nähdä, että toiminnan jatkuvuuden

ollessa uhattuna ovat ajankäyttökysymykset yhteydessä laatuun. Toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijät aiheuttavat haasteita toimeksiannolle suunnitellun ajankäytön kanssa, mutta aikaa on näissä tapauksissa vain lisättävä (A; B; C; D; E; F; G; H). A, F, E ja H perustelevat niin, että aika riittää, kun sitä lisätään tarpeen vaatiessa. F ja H myös tuovat esiin, että tarkastukseen suunniteltu normiaika ei riitä. B perustelee niin, että pääsääntöisesti aika riittää, mutta ei silloin, jos tarkastus tehdään oikein huolella. C, D ja G perustelevat niin, että tarkastuksen normiaika ei riittää, mutta koska työkuormia voidaan pääsääntöisesti yhteisössä jakaa, niin aika ei rajoita. Toiminnan jatkuvuuden problematiikka edellyttää joka tapauksessa itseltä joustoa työajan ja -määrän suhteen (A; B; C; D; E; F; G; H). F:n mukaan konserneissa on tiukat aikataulut, joten varsinkin niiden tarkastuksissa työajan joustoa vaaditaan tiettyinä ajankohtina.

Osa tilintarkastajista katsoi toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden vuoksi lisääntyneen työmäärän aiheuttavan jonkin asteista heikkenemistä laadussa. A kokee, että jos on runsas määrä tämän tyyppisiä ongelma-asiakkaita, niin sillä on välillistä vaikutusta laatuun, koska jos kyseiseen asiakkaaseen joutuu keskittymään enemmän, niin muihin asiakkaisiin ehtii keskittyä vähemmän. B näkee asian niin, että tästä syystä aiheutuvalla työmäärällä on välitöntä vaikutusta tarkastuksen laatuun siten, että kyseisen asiakkaan muusta tarkastuksesta joudutaan väkisinkin nipistämään johtuen siitä, että toiminnan jatkuvusedellytyksiin satsataan enemmän. Muihin asiakkaisiin ajankäytöllä ei ole vaikutusta (B). E ja F kokevat niin, että laatutaso jopa nousee toiminnan jatkuvuuden epävarmuutta omaavan asiakkaan tarkastuksessa, koska tehdään tarkempi työ ja dokumentaatio. E lisää, että näissä tapauksissa tilintarkastajalla alkaa olla oikeudenkäynti- ja muuta riskiä. G ja H ovat ehdottomia siitä, että laatu ei kärsi. H:n mukaan ammattitarkastaja huolehtii siitä, että raportointi on asianmukainen ja hankkii sen perusteeksi riittävän evidenssin ja lisää, että ”jos aikoo alalla toimia, niin ei sitä ihan kauheasti voi lipsua”.

Työnjako tiimissä

Lópezin ja Petersin (2012) tilintarkastuksen laatuun kohdistuvassa tutkimuksessa korostui laadun kontrolloinnissa se, että tilintarkastusyhteisöillä on riittävät resurssit ja ne varmistavat, että tilintarkastukset hoidetaan riittävän ammattitaitoisesti. Kaikissa tilintarkastusyhteisöissä toimii tiimit, joissa on lähinnä asiakkaan koosta riippuen päävastuullinen tilintarkastaja tai partner, joissain yhteisöissä manager ja kaikissa assistentti tai kaksi. E ja H mainitsivat, että hoitavat joissain pienten yritysten tapauksissa vastuunalaisena koko tilintarkastuksen. Kun toiminnan jatkuvuudessa havaitaan epävarmuutta tilintarkastuksessa, niin silloin vastuunalaisen rooli korostuu ja hän antaa ohjeet, kuinka menetellään. Yhteisöissä asia siirtyy vastuunalaisen tiukempaan käsittelyyn. (A; B; C;

D; E; F; G; H.) A:n mukaan tällainen asia käydään aina tiimin kanssa yhdessä läpi ja käsitys tilanteesta muodostuu yhteisesti, vaikka rajatapauksia saattaa olla, mutta yleensä nämä seikat ovat selviä. B toimii sekä päävastuullisena että managerina. Hänen kuvauksesta käy ilmi prosessin kulku pienessä yrityksessä kahden hengen tiimissä toiminnan jatkuvuuden noustessa esiin:

— jos on niin kun kaks, niin totta kai se, joka suorittaa itse sitä aineistotarkastusta, niin kokoa sitä tietoo vähän tän tueks – enemmän ajatellaan niin, että se partneri on se, joka yleensä tekee sen päätöksen, että nostetaanko me tää toiminnan jatkuvuus tässä nyt ikään kun kysymysmerkiks. Ja jos näin tehdään, niin silloin se yleensä on, ett se partneri ohjaa sitä työtä, että kiinnitetään erityisesti huomiota näihin, näihin ja näihin asioihin. Ja ne siten niin kun nostetaan siihen pöydälle valmiiks ja se partneri sitten yleensä käy sen johdon kanssa niitä asioita läpi. Ett se on ehkä pääsääntöisesti se työnjako.

Toiminnan jatkuvuusongelmat tulevat tarkastuksessa melko nopeasti esiin, jolloin vastuunalainen astuu jo tarkastuksen varhaisessa vaiheessa voimakkaammin kuvaan, vähintäänkin keskustelelee managerin kanssa, antaa ohjeita ja keskustelelee asiakkaan kanssa. Toisin sanoen kokeneemmat tilintarkastajat astuvat kuvaan. (F.) D ja H näkevät prosessin saman kaltaisena, mutta heidän kuvauksessaan managerin roolia ei mainita. E:n tiimin koko on maksimissaan kaksi henkilöä, koska yhteisössä on ”ekonominen näkökulma” siihen, että yhteen asiakkaaseen paneutuu maksimissaan kaksi ihmistä, jos ei ole kyse poikkeuksellisesta ongelma-asiakkaasta. G:n tiimin kokoonpano riippuu yleensä siitä hoitaako asiakkaan kirjanpidon tilitoimisto vai hoidetaanko se itse asiakkaalla:

— jos yhtiö hoitaa itse kirjanpitonsa. Siellä on esimerkiksi kaks avustajaa mukana. Työnjako sovitaan sillä tavalla, että puhutaan seurusteluosiosta. Se on hyvin pitkälle meikäläisen elikkä mä käyn sellasia suuria linjoja. Silloin saattaa löytyä yhtiöstä jopa yllättäen näitä strategioita ja muuta, niin se työ painottuu sille puolelle. Ja tällänen fyysinen tarkastus on sitten näitten avustajien työ. Mut sitten jos mietitään tällästä tilitoimistokäyntiä, jossa perusidea on se, että kullakin tarkastajalla on oma yhtiönsä, jota he tarkastaa, jolloin meikäläisen työ painottuu siihen tasekirjan – tähän analyttiseen läpikäyntiin ja sitten näitten tulevien aikojen selvittelyyn tähän toiminnan jatkuvuuteen liittyen.

Kaikkien tilintarkastajien mukaan päävastuullinen tekee päätöksen siitä, annetaanko lausunto toiminnan jatkuvuuteen viittaavasta uhasta ja missä muodossa se annetaan. C ei toimi muista tutkimuksen tilintarkastajista poiketen vastuunalaisena. Hänen näkemysensä prosessista ja päätöksenteosta on seuraava:

Se menee käytännössä niin, että jos on tällänen tiimi kyseessä, että on useampi henkilö, niin se ketä on siellä se, joka laittaa nimensä paperiin, niin hän saa useimmiten sen taustadokumentation ja ne tavallaan niin kun tiedot siltä tiimiltä, että minkä perusteella hän sitten tekee sen päätöksen. Se on hänen henkilökohtainen asiansa.

3.2.6 Toiminnan jatkuvuuden aiheuttama raportointi

Toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen viittaavien lausuntojen osuus on tuotu esiin jo tämän alaluvun johdantokappaleessa, joten tässä käsitellään raportointivaiheen (5) lausuntojen sisältöä, joka liittyy pääosin viitekehyksen *tilintarkastajatekijään* huomioiden sääntely ja muotovaatimukset. KHT-yhdistyksen (2010b, 25) mukaan ISA 705 määritellään, että jos tilinpäätöksessä ei esitetä toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta riittäviä tietoja, tulee tilintarkastajan antaa ehdollinen tai kielteinen lausunto sen mukaan, kumpi näistä on asianmukainen. KHT-yhdistys (2010a, 579) määrittää vielä, että jos ISA 706 mukaisesti olennaisesta epävarmuudesta on esitetty tilinpäätöksessä riittävät tiedot, niin lisätietokappale riittää.

Laitinen ja Laitinen (2014, 73) ovat kategorioineet toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen johtaneet maksukyvyttömyyden syyt, aiheuttamisperiaatteet, jotka ovat lopulta johtaneet yritystoiminnan päättymisen konkurssiin Suomessa (kts. taulukko 1). Koska tutkimus perustui suomalaisyritysten tilintarkastuskertomuksista saatuihin tietoihin, niin kategoriapohjaista mallia hyödynnettiin tässä tutkimuksessa raportoinnin yhteydessä, kun tutkittiin sitä, mistä toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden syy yleisimmin saa alkunsa tai johtuu tilintarkastajien näkökulmasta katsottuna. Laitisen ja Laitisen (2014, 74) tutkimuksessa 92 konkurssiin menneistä yrityksistä oli yli 54 %:a saanut konkurssivuotta edeltäneen vuoden tilintarkastuskertomuksessa toiminnan jatkuvuuteen viittaavan mukautuksen, jota voi pitää muuhun tutkimukseen nähden korkeana määränä.

Epävarmuuteen viittaavien lausuntojen sisältö

Gullkvistin (2013) mukaan IAASB uskoo, että ammatillinen skeptisyys lisääntyy, kun tilintarkastaja kiinnittää raportoinnissa huomionsa sääntelyssä esiintyviin tiettyihin seikkoihin. Pääsääntöisesti lausunnot ovat toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen liittyen ”tiettyä seikkaa painottavia” lisätietoja, jotka edellyttävät sitä, että tilinpäätöksen liitetiedoissa on maininta tästä seikasta eli johdon arvio asiasta (A; B; C; D; E; F; G; H). G:n mukaan annetaan lähtökohtaisesti ensin lisätieto, jossa kehoitetaan kiinnittämään

erityisesti huomiota tilinpäätöksen liitetietojen tiettyyn kohtaan. A kuvaa lausunnon muotoa yleisellä tasolla ja sitä, milloin annetaan huomautus:

Että esimerkiksi toiminta on ollut pitkään tappiollista tai oma pääoma on syöty tai liikevaihto on pudonnut näin paljon, ja näistä syistä toiminnan jatkuvuuteen kohdistuu merkittävää epävarmuutta. Jos tästä on annettu riittävästi selvitystä liitetiedoissa, sekin mainitaan. Tai sitten jos ei ole [tietoja liitetiedoissa], niin sittenhän se menee huomautukseksi: ”Ei ole laadittu oikein tältä osin” ja sitten lausunnon perusteluissa on vielä sama uudelleen.

F kuvaa esimerkin pohjalta lausuntoa, jota hän on kommentoinut sisäisen laadunvalvonnan näkökulmasta yhteisössään:

Esimerkiksi tuotekehityskustannukset saattaa olla tälläisiä. Nimenomaan tuotekehityskulujen aktivointi on tällainen – ei välttämättä siis mukautettu lausunto, mutta huomautus taikka lisätieto. Painotamme tiettyä seikkaa elikkä – kehoitetaan kiinnittämään huomiota liitetietoon siihen ja siihen, jossa kerrotaan näin ja näin. Eli tavallaan viitataan tähän niin kun tuotekehitykseen, mikäli se ei johdakaan siihen myytävään tuotteeseen lopulta taikka jos ei löydykään markkinaa, mikä on ajateltu, niin se voi vaarantaa yhtiön tulevaisuuden.

B taas kuvaa esimerkin pohjalta konserniyrityksen lausuntoa seuraavasti:

— tytäryhtiön toiminta on tappiollista ja sitä osakkeiden arvostukseen liittyvää epävarmuutta. — että ei ole lausuntoa mukautettu, mut on haluttu niin kun kiinnittää huomiota nimenomaan liittyen tää toiminnan tappiollisuus ja sitten se, että velat ylittää varojen määrän, niin tavallaan tälläiset asiat on, missä kiinnitetään huomiota siinä kertomuksessa.

Tilintarkastajat pyrkivät vaikuttamaan siihen, että kyseinen epävarmuuteen viittaava seikka esitetään liitetiedoissa, jos sitä ei ole sinne aiemmin ennen tarkastusta kirjoitettu (A; B; C; D; E; F; G; H). E ilmaisee asian seuraavasti:

— kyllä ne nyt aika useassa tapauksessa tekee [liitetietoon riittävät tiedot], koska sitten se toinen vaihtoehto, että sitten se on siellä tilintarkastuskertomuksessa se asia. Siinä saa asiakas sitten tietenkin valita. Mä ilmoitan selkeesti, että vaihtoehdot on siinä, että sinne kirjoitellaan jotakin asiasta tai sitten minä kirjoitan sinne kertomukseen siitä asiasta.

Joen (2003) mukaan yrityksen velan takaisinmaksukyvyttömyys aiheuttaa kyllä lausunnon tilintarkastuskertomukseen, mutta se ei saa aikaan vaikutusta, että yritys todennä-

köisesti on menossa konkurssiin ja näin ollen toiminnan jatkuvuus on vaarantunut. Annettavan lausunnon sisällön muoto ja siihen kirjoitettavan tiedon aste aiheuttaakin pohdintaa vastuunalaisille tilintarkastajille (A; B; D; E; F; G; H). Tämä tulee eteen silloin, kun ”tilintarkastajalla on hyvä syy epäillä yhtiön jatkuvuutta” kuten E ilmaisi. C, joka ei toimi vastuunalaisena, esitti näkökantansa annettavasta lausunnosta verrattuna tiimin tuomaan informaatioon vastuunalaiselle tilintarkastajalle:

— raportointi on keskimäärin lievempää, kun mitä tiimin tuoma informaatio. Vois sanoa, että lausunto ei ole ikinä niin kun liian ruma. — mieluummin ainakin oman kokemuksen mukaan, niin se on vähän varovaisen jyrkkä se lausunto, kun että sanottais liikaa. Että jos tilintarkastaja lausuu toiminnan jatkuvuudesta, niin ei ole mitään epäselvää, etteikö siellä olis niin kun toiminnan jatkuvuuden ongelmaa.

H:n mukaan joissain pahimmissakin tapauksissa lausunnon sisältö on kirjoitettu vähän lievemmin niin, ”että saattaa olla uhattuna”. Tällaiseen käytössä olevaan lievempään muotoon löytyy varsin perusteltu selitys, koska liian jyrkkä lausunto voi johtaa jopa tilintarkastajalle annettavaan varoitukseen, josta G:llä on omakohtainen kokemus insolvenssitapauksen yhteydessä:

— mutta tällänen ehdottomuus – niin kun sain TILA:lta tän varoituksen, niin se johtui siitä, että kannanottoni oikeudenkäynnissä, että myös raportissa, oli se, että yhtiö on ollut maksukyvytön silloin ja silloin, piste. Ja sen jälkeen meidän talossa, kun näitä on tehty, niin myös meikäläinen, niin se [lausunto] on tullut muotoiluun: tässä kappaleessa esitettyjen faktojen mukaan saattaa olla mahdollista, että yhtiö on jne.

Koska toiminnan jatkuvuusedellytykset liittyvät taloudellisiin vaikeuksiin kuten lisääntyviin tappioihin ja tämän kautta oman pääoman menetykseen, niin useille tilintarkastajille esitettiin lisäkysymys siitä, mitä negatiivinen oma pääoma tarkoittaa toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden kannalta. Tilintarkastajat, joilta tätä tiedusteltiin, totesivat, että negatiivinen oma pääoma ei tarkoita välttämättä ongelmia toiminnan jatkuvuudessa. Toiminnan jatkuvuuden ja negatiivisen oman pääoman välillä on aste-ero. Negatiivisen oman pääoman omaavia asiakkaita nähtiin olevan paljon tai jonkin verran, mutta niiden jatkuvuus ei silti ole välttämättä uhattuna. (A; C; D; E; F; H.) D:n mukaan merkitystä on sillä, onko negatiivisen oman pääoman omaavalla yrityksellä ulkopuolisia velkojia. A:n mukaan konkurssiin ajautuminen saattaa kestää kahdeksankin vuotta. Osa yrityksistä on voinut toimia vuosikaudet negatiivisella omalla pääomalla ilman suurempia ongelmia (E; H). F:n mukaan kuitenkin on niin, että oman pääoman ei tarvitse olla edes negatiivinen, vaan se voi olla negatiivisuutta lähentelevä, jolloin se laukaisee epäilyjä ja pohdin-

taa asiasta. Edellä tuodut seikat saattavat selkeyttää Kidaa (1980) askarruttanutta kysymystä: koska tilintarkastajat voivat nähdä eron heikkojen yritysten ja kannattavien yritysten välillä, niin miksei tämä käsitys näy heidän lausunnoissaan.

Kategorioidut aiheuttamisperusteet

Laitisen ja Laitisen (2014, 73) tutkimuksessa syyt, minkä vuoksi yritykset ovat menneet konkurssiin, on otettu konkurssipesänselvittäjien asiakirjoista, joten tutkimuksen tuloksia selvittäessä kiinnitetään huomiota siihen, että pesänselvittäjillä on voinut olla korkea kynnyksesi esittää johtoa syylliseksi. Tämän vuoksi tilintarkastajien näkemystä testattiin hyödyntämällä vastaavia kategorioita tavoitteena saada esiin suurin ja pienin aiheuttamisperuste. Selitteet kategorioille on esitetty liitteessä 2 (kysymys 21).

C, E, F, G ja H pitivät yrityksen johtoa suurimpana syynä siihen, mistä toiminnan jatkuvuuden ongelmat aiheutuvat. F:n tulkinta kuvasi valintaa näin: ”kun vertailee juurikin näitä pieniä ketteriä, kuitenkin hyvin innokkaita ja intohimoisia yrityksiä, niin siellä vaan juostaan kiinni se – se tulee johdosta”. C piti myös yrityksen toimintapolitiikkaa suurimpana, koska ”yrityksen toimintapolitiikka, niin sekin on se johto”. D piti välitöntä ympäristöä suurimpana, koska ”välitön yritys ympäristö on se, mistä ne ongelmat sitten tavallaan lähtee muodostumaan”. B piti suurimpana syynä sekä yleistä ympäristöä että välitöntä ympäristöä ja A sekä yleistä ympäristöä että yrityksen toimintapolitiikkaa ja toiseksi suurimpana välitöntä ympäristöä, koska syyt ovat markkinoissa ja yrityksen hoitamisessa. Myös E, F ja G nimesivät toiseksi suurimman aiheuttajan, joka on välitön ympäristö (E; G) ja yrityksen ominaisuudet (F). Näin ollen ehdottamasi suurimpana yrityksen toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden aiheuttamisperusteena pidettiin yrityksen johtoa. Muut kategoriat olivat suurimman syyn näkökulmasta samanarvoisia, paitsi yrityksen ominaisuuksia ei kukaan pitänyt suurimpana aiheuttamisperusteena.

Neljä tilintarkastajaa B, C, E ja H pitivät pienimpänä syynä yrityksen ominaisuuksia toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöiden aiheuttajista. D, F ja G pitivät pienimpänä syynä yleistä ympäristöä. F piti myös välitöntä ympäristöä pienimpänä syynä. A ei nimenmyy pienintä syytä. Näin ollen pienimpänä yrityksen toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden aiheuttamisperusteena pidettiin yrityksen ominaisuuksia. Kukaan ei pitänyt yrityksen johtoa eikä yrityksen toimintapolitiikkaa pienimpänä aiheuttajana. Kukaan tilintarkastaja vastasi kysymykseen peilaten aiheuttamisperusteita omiin kokemuksiinsa ja asiakaskuntaansa.

3.2.7 Toiminnan jatkuvuuden raportoinnin vaikutukset

Raportoinnin vaikutusten pääpaino keskittyy viitekehyksen *tilintarkastaja-asiakastekijään*, joka vaikuttaa ennen muuta raportointivaiheessa (5), mutta kun asiaa arvioi agenttiteorian kautta, niin vaikutuksia näkyy jo varhaisimmissa vaiheissa. Halonen ja Steiner (2010, 16) toteavat, että kun agenttisuhdetta tarkastelee toiminnan jatkuvuuden periaatteen tarkastuksen kannalta, niin on varsin todennäköistä, että tilintarkastaja kohtaa toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin problematiikan yhteydessä omistajien ja johdon etu- tai tavoiteristiriitojen sekä epäsymmetrisen informaation aikaansaaman päämies-agenttiongelman.

Langlin ja Svanströmin (2014, 151) mukaan ISA-standardit vaativat tilintarkastajia arvioimaan useita agenttisuhteen aiheuttamia ristiriitoja. Näitä saattaa aiheutua muun muassa toiminnan jatkuvuutta kuvaavan epävarmuuden lausunnosta asiakkaalle itselleen ja ulkopuolisiin sidosryhmiin nähden. Lausunnon antamista saattaa vaikeuttaa muun muassa pitkäaikainen asiakassuhde ja siitä saattaa seurata myös asiakkaan menetys.

Vaikutukset asiakkaalle

Kun lausuu tilintarkastuskertomuksessa toiminnan jatkuvuuteen viittaavasta epävarmuudesta, niin asiakas ymmärtää sen, mutta täytyy perustella oikein, minkä vuoksi näin menetellään (A; B; E; D; F; H). D:n mukaan asiakas ei ole kovin iloinen, jos tästä syystä lausutaan. G antaa kymmenkunta toiminnan jatkuvuuteen liittyvää lisätietoa tai huomautusta vuosittain ja puolet näistä asiakkaista ymmärtää asian, mutta toinen puoli suhtautuu asiaan kriittisesti. G:n mukaan he ”ovat odottaneet, että tässä on kaikki hyvin”. Myös C:n kokemuksen perusteella asiakkaat ymmärtävät asian huonosti.

Tilintarkastajat näkevät toiminnan jatkuvuuden epävarmuutta kuvaavan lausunnon vaikutuksista asiakkaalle eri tavalla. A:n ja E:n mukaan tästä on seurannut yllättävän vähän mitään vaikutuksia asiakkaalle ja rahoittajat tietävät tilanteen jo siinä vaiheessa, kun asia tulee tilintarkastuskertomuksesta tietoon. B:llä ei ole tiedossa mitään vaikutuksia lausunnoista. Kun taas C:n mukaan lausunto on käytännössä ”kuolinisku” yritykselle. Lausunnolla saattaa olla ikäviäkin vaikutuksia (D; F; G; H). D kokee tilanteen yleisellä tasolla seuraavasti:

— mitä sillä voi olla vaikutuksia, niin tosiaan entistä hankalampi saada sitä rahoitusta, päästä mahdollisiin saneerausohjelmiin, pitää kiinni sitten toimittajista ja tota mahdollisesti myös jostain sopimuksista eli esimerkiksi, jos se ois vakiasiakas tai sit jos se on

vaikka kuljetusala, jossa nyt varmaan sitten ehkä suhteellisesti eniten on näitä toiminnan jatkuvuuden ongelmia, niin siellä saattaa nää ajosopimukset olla sitten vaakalaudalla.

G nostaa edellisten lisäksi esiin vaikutuksista julkiseen rahoitukseen:

Jos aattelee julkista rahoitusta, niin julkisessa rahoituksessa, muun muassa Tekes, on sen tyyppinen, että saattais jopa pysäyttää koko rahoitusprosessin, jos sellanen asia tulee eteen, jolloin mun täytyy hyvinkin tarkkaan punnita se, että miten me tässä luovitaan.

Myös F:n näkemyksen mukaan vaikutuksia on monelle taholle ja hän perustelee lausumista seuraavasti:

— [vaikutuksia on] rahottajien suuntaan, asiakkaiden suuntaan, toimittajien suuntaan, hyvin moneen paikkaan. Senpä takia se onkin hyvin pitkän harkinnan tulosta, ett sinne laetaan mitään – kertomukselle. — lähtökohta on se, että kertomus pitää saada tavalla tai toisella puhtaaksi. Eli meidän pitää vaan sitten tehdä lisää työtä, että me saadaan puhtaaksi tai rajattua se johonkin tiettyyn seikkaan. Sinne ei vaan roiskasta niitä mukautuksia.

Myös tilintarkastajan ennuste eli tilintarkastuskertomuksen lausunto toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta voi toteuttaa itse itseään ja yrityksen ongelmat voivat kasvaa tästä syystä (A; E). Niemen ja Sundgrenin (2012) mukaan rahoittajat ovat kiinnostuneita taloudellisesta informaatiosta, joten pk-yritysten tilintarkastuskertomuksia pidetään rahoittajille tärkeämpinä kuin julkisten yhtiöiden. H:lla on konkreettinen omakohtainen kokemus siitä, mitä hänen antamansa huomautus, joka oli kylläkin osakeyhtiölain vas-
taisesta lainasta vailla liiketaloudellisia perusteita, merkitsi asiakkaalle:

— tuli vastaan sellanen tapaus, että yllättävänkin iso merkitys oli tämmösessä, kun yritys oli kasvamassa ja hakemassa lisärahotusta ja sitten kun siellä oli tilintarkastuskertomuksessa huomautus – se pudotti sitä luottoluokitusta niin kun sen pykälän — mutta kun sitä tilintarkastuskertomustakaan ei voi peruuttaa, vaikka se asia olis kuinka korjaantunut sen jälkeen — tässä [tilanteessa] suoraan sanottuna vähän hermo meni, kun asiasta oli vuosikaudet puhuttu, että tää pitää saada kuntoon ja sitten kun sille ei edelleenkään tapahtunut mitään, niin laitoin sitten huomautuksen.

Asiakkaan maksuhalukkuus

Kuten edellä on tullut esiin, niin toiminnan jatkuvuuteen liittyy työpanoksen lisääminen, jolloin asiakkaalta perittävät maksut yleensä lisääntyvät. D:n mukaan asiakkaalle anne-

taan lasku työmäärästä ja lasku on poikkeuksetta suurempi silloin, kun toiminnan jatkuvuutta joudutaan arvioimaan kriittisesti ja lausumaan siitä. A ei yleensä laskuta inhimillisyyden vuoksi lisäajasta, vaikka asiakas voisi ehkä maksaakin lisätyöstä. Yleensä kun lisäaikaa joudutaan käyttämään, niin kaikkea ei pysty täysimääräisesti laskuttamaan (B; C; E; F; G; H). C täsmentää, että laskua voidaan inhimillistää. E toteaa, että tilintarkastusriskiä ei aleta lisätä huomioiden sekin riski, että ihan kaikkea ei pystytä laskuttamaan. F:n mukaan ongelmana tällaisissa tapauksissa on, että lisäajan käyttö jää tilintarkastajan ”omaan piikkiin”. G:n mukaan asiakas ei ole valmis maksamaan tarkastukseen käytetystä lisäajasta. H:n mukaan kaikkea ei aina yritetäkään laskuttaa asiakkaalta sellaisessa tapauksessa, jos oman osaamisen tueksi täytyy hankkia lisäselvityksiä, mutta jos asiakkaan oma toiminta aiheuttaa tilintarkastajalle lisätyötä ja -raportointia, niin kustannukset kuuluvat silloin asiakkaalle.

Pitkäaikaisen asiakassuhteen vaikutus

Francisin (2011) mukaan tilintarkastajan objektiivisuus saattaa heikentyä pitkäaikaisen asiakassuhteen vuoksi, jolloin tilintarkastajien on vaikeaa säilyttää skeptisyyttään. Pitkällä asiakassuhteella ei ole vaikutusta toiminnan jatkuvuuden uhan raportoinnissa (A; D; G). Kun tuntee yrityksen ja yrittäjän tai johdon pitkältä ajalta, niin se vaikeuttaa raportointia, mutta ei vaikuta siihen (B; C; E; F). Vaikka kuinka ammatillisesti asiaa katsoo, niin väistämättä pitkällä asiakassuhteella on vaikutusta. Se ei vaaranna riippumattomuutta, mutta vaikeuttaa asian käsittelyä. (H.) E:n mukaan vaikeusaste on eri uuden ja vanhan asiakkaan välillä:

Kyllä se ehkä hivenen rimaa nostaa ja vaikeuttaa, että siis uudelle asiakkaalle voi olla henkisesti helpompi antaa ei-puhtaita kertomuksia kuin jollekin vanhalle. Varsinkin jos se historia on pitkä ja [yhtiö] ollu joskus ihan hyväkin, ja se että yhtiö on syystä tai toisesta aika äkkinäisesti mennyt huonoon tilanteeseen.

Asiakkaan menettäminen

Ruiz-Barbadillon ym. (2004) mukaan tilintarkastusyhteisöllä on riski menettää asiakas toiminnan jatkuvuuden lausunnon vuoksi. On todennäköistä, että asiakas menetetään toiminnan jatkuvuudesta annetun lausunnon vuoksi tai siihen on ainakin suuri riski olemassa (A; C; D; F). A täsmentää kantaansa kuitenkin siten, että tilintarkastajan vaihtaminen on asiakkaan kannalta työlästä tällaisessa tilanteessa. Myös C kyseenalaistaa sen, että onko asiakkaalla tässä tilanteessa mahdollisuutta tilintarkastajan vaihtoon. D:n mukaan tässä tilanteessa on kaksi asiakkaaseen vaikuttavaa tekijää: pettymys tilintarkastajan

antamaan lausuntoon ja työmäärästä aiheutuva suurempi lasku asiakkaalle. F korostaa, että varsinkin pienimmissä yrityksissä toiminnan jatkuvuuden ongelmiin liittyvä lausunto voi johtaa tilintarkastajan vaihtamiseen.

B:n mukaan asiakasta ei välttämättä menetetä. E:n mukaan ehdollisten lausuntojen jälkeen tilintarkastaja on vaihtunut, mutta niissä lausunnoissa, missä toiminnan jatkuvuus on tullut eteen, ongelman ratkaisu on ollut ”luonnollinen poistuma” eli toiminnan jatkuvuuden ongelmat ovat johtaneet konkurssiin. G:n mukaan vain yksi asiakas kymmenestä tapauksesta menetetään. H:lle ei ole kertaakaan tullut eteen tapausta, että toiminnan jatkuvuudesta annettu lausunto olisi johtanut asiakkaan menetykseen.

Jotkut tilintarkastajat toivat esiin myös sen näkökannan, että miten tilintarkastajan irtisanonut yrittäjä tai yrityksen johto menettelee irtisanomisen jälkeen. E:n mukaan tällaisia tilintarkastajaa vaihtavia ongelma-asiakkaita riittää. F:n mukaan jostain saattaa löytyä tilintarkastaja, joka antaa puhtaan kertomuksen. C:n mukaan on useita keinoja, miten välttää tällaisen ongelma-asiakkaan ottaminen, esimerkiksi korkea hinnoittelu. A tulkitsee tilanteen niin, että voi ottaa asiakkaaksi, jos ei epäile yrittäjän rehellisyyttä ja kuvasi tilanteen kulkua seuraavasti:

Se pitää kysyä aina, että miksi [yritys vaihtaa tilintarkastajaa]. Ja sitten pitää pyytää ne edellisen tilintarkastajan lausunnot siltä [yrittäjältä]. Voi kysyä vielä senkin, että saanko minä soittaa sille [irtisanotulle tilintarkastajalle]. — sitten otetaan ne paperit ja katsotaan vähäsen sitä touhua. Että voihan se olla semmoista shoppailua joskus. Ei kaikkia toimeksiantoja ole pakko ottaa.

Raportoinnin vaikutukset tilintarkastajalle

Ruiz-Barbadillon ym. (2004) mukaan lausunnon antamatta jättämisen vuoksi tilintarkastusyhteisö altistuu tilintarkastajan oikeudenkäynnille ja menettää näin maineensa. Useimmat tilintarkastaja ottivat esiin myös tilintarkastajalle koituvat riskit. Jos tilintarkastusta ei tehdä huolella ja kertomukseen ei laita asianmukaisia tietoja toiminnan jatkuvuuden uhkaan viittavasta seikasta, niin tilintarkastajan omat riskit kasvavat (B; D; E; H). E kertoi esimerkin tilintarkastajalle koituvista varjopuolista, jossa oli kylläkin kyse osakaslainojen takia annetusta mukautuksesta kertomuksessa:

Ei ole tarvinnut oikeuteen mennä, koska siitä on se lausunto annettu ja sitä on sit siellä oikeudessa tyydytty pelkästään siihen lausuntoon. – Että se [tilintarkastuskertomus] nyt on aika vahva todiste siellä oikeudessa sitten siitä velallisen rikoksesta.

C mukaan varjopuolena on se, että ongelmallisten asiakkaiden vuoksi dokumentointia pitää laajentaa ja jos jotakin jää dokumentoimatta, niin siitä saattaa aiheutua huomautus tai voi ”menettää kirjaimet”. Vaikka asiakas vaihtaisi tilintarkastajaa, niin ei se ole helppotus, koska tilintarkastajalla on vastuu, joka ei pääty siihen. Jos kuitenkin on antanut asianmukaisen lausunnon, tehnyt oikeat havainnot, oikeat johtopäätökset ja antanut oikean muotoisen lausunnon, niin vastuukysymyksiä ei pitäisi nousta esiin. (D.)

Tilintarkastajat kokivat itselleen aiheutuvia muita vaikutuksia liike-elämään kuuluviina inhimillisinä vaikutuksina, kuten A toteaa, niin asiakkaan kohtalo harmittaa. Toiminnan jatkuvuudesta raportoimisen tilanne koetaan ikäväksi tai epämukavaksi (B; C; D; F; H). H ottaa esiin esimerkin asiakkaista, jotka eivät ole saaneet epäpuhdasta kertomusta:

Mutta kyllä sitten on tosiaan sellaisia tapauksia niissäkin, joita nyt on konkurssiin menneitä asiakkaita ja on tullut se puhdas kertomus annettua silloin aikasemmin, niin sitten miettii, että olisihan siitä nyt varmaan pitänyt jotakin jo raportoida. — jälkepäin näkee sen tilanteen ja löytää sieltä niin kun ne asiat, mitkä ehkä olis pitänyt nostaa esiin jo silloin.

E ja G eivät koe itselleen aiheutuvan erityisiä vaikutuksia raportoinnista. E perustelee tätä niin, että monessa tapauksessa on kyse ”hankalasta asiakkaasta” ja siinä mielessä asiakkaan menettäminen on helpotus, koska riskit pienenevät.

3.3 Yhteenveto ja tulosten analysointi

Tutkimuksen tulokset analysoidaan viitekehyksen avaintekijöittäin. Avaintekijäkohtaisessa käsittelyssä huomioidaan tutkimuksen aiheen taustalla olevat Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimustulokset, joiden mukaan tilintarkastajan erityispiirteillä on vaikutusta tilintarkastuksen laatuun. Tämän jälkeen täydennetään viitekehystä avaintekijöihin keskeisesti vaikuttavilla ominaisuuksilla, jotka tulosten analysoinnin perusteella nousevat tärkeiksi seikoiksi toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden kontekstissa.

Tulosten analysoinnissa on kiinnitettävä huomiota siihen, että Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimus toteutettiin kvantitatiivisena ja tutkimus oli muutoinkin menetelmällisesti tästä tutkimuksesta poikkeava. Heidän tutkimus pohjautui konkurssiin menneiden yritysten tilintarkastuskertomuksiin (1145 kertomusta, joissa 172 toiminnan jatkuvuuteen viittaavaa lausuntoa) ja niiden perusteella kerättyihin tilintarkastajakohtaisiin erityispiirteisiin kuten ikään, pätevyyteen, uran pituuteen, työnantajayhteisöön, toimek-

siantojen määrään sekä toimeksiantojen keston. Toimeksiantojen kestoja lukuun ottamatta nämä erityispiirteet on esitetty myös edellä taulukossa 4, josta ilmenee myös toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta annettujen lausuntojen määrä tilintarkastajakohdaisesti. Tätä tietoa Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimuksesta ei ollut saatavilla.

3.3.1 Teorian avaintekijöiden analysointi

Toiminnan jatkuvuus -standardi oli läsnä kaikkia tekijöitä käsitellessä. Eri standardien hallinta vaikuttaa koko tilintarkastusprosessissa, joten ISA 570 arvostamista mitattiin vertaamalla sen painoarvoa muihin toiminnan jatkuvuuden kontekstissa huomioon otaviin standardeihin. ISA 570 -standardin painoarvo vaihtelee. Kaksi tilintarkastajaa piti toiminnan jatkuvuutta kaiken lähtökohdana ja standardin painoarvoa tärkeimpänä. Usealle sen tärkeys on tilannesidonnaista siten, että standardin painoarvo nousee korkealle, jos toiminnan jatkuvuudessa on epävarmuustekijöitä. Toiset tilintarkastajat pitivät olennaisen virheellisyysriskien tunnistamista ja arviointia tärkeimpänä ja vastaavasti toiset tilinpäätöksen jälkeisiä tapahtumia. Myös lähipiiri oli läsnä edellä mainittujen standardien rinnalla vahvasti. Sen sijaan analyttävien toimenpiteiden tärkeyttä korosti vain osa tilintarkastajista. Varsinkin kaksi lyhyemmän kokemuksen omaavaa tilintarkastajaa nosti esiin standardien dokumentointivaatimukset.

Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimuksen eroavaisuuksia erityispiirteissä voidaan nähdä siten, että uran pituudella saattaa olla jonkinlaista vaikutusta standardin painoarvon suhteen. Tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat asettivat tärkeäksi neljä tilintarkastajaa, joiden kokemus on 15 vuodesta ylöspäin sillä erotuksella, että näistä kolmen KHT-tilintarkastajan osalta kyseinen standardi oli tärkein toiminnan jatkuvuuden ongelmien tilanteessa ja yhden HT-tilintarkastajan osalta toiseksi tärkein. Nuorempien alle 40-vuotiaiden tilintarkastajien osalta oli nähtävissä se yhtäläisyys, että olennaisen virheellisyysriskien tunnistaminen ja arviointi olivat joko ensimmäisellä tai toisella sijalla.

Asiakkaiden jatkuvusedellytyksiin liittyvien liiketoimintariskien osalta nousi selkeästi esiin tietyt syyt, jotka voivat aiheuttaa jatkuvuuden epävarmuuden. Kärjessä oli tarkastuskohteen alihankkijana toimiminen tai vain suppea toimeksiantajien määrä. Oma lunksa on yhden päämiehen varassa toimivat pienet kuljetusyritykset ja muun muassa hoiva-alan yritykset, joilla sopimuskaudet saattavat olla lyhyitä. Virheelliset investoinnit tai liian kalliit investoinnit sekä luvanvaraisuus, joihin liittyy asiakaskohtaiset syyt, saattavat laukaista yrityksen jatkuvuusongelmat. Myös vuokrasopimuksen epäonnistuminen voi aiheuttaa lähinnä pienen palvelualan yrityksen jatkuvuusongelman.

Yksi tilintarkastaja piti asiakkaiden sisäisen laskennan puutetta keskeisenä syynä. Lähi-piirin lain vastainen toiminta tai väärinkäytökset voivat myös aiheuttaa uhan jatkuvuudelle muun muassa rahoituksen saannin näkökulmasta. Tuotekehitysyritysten toiminta on usein joko tulevaisuuden uhka tai mahdollisuus, koska tavoiteltu tulos selviää vasta aikojen saatossa. Rahoittajan reaktiot suhteessa taloudellisissa vaikeuksissa olevaan asiakkaaseen on keskeisin ulkopuolinen riski. Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimus ei käsitellyt tilintarkastajien asiakkaiden liiketoimintariskejä. Tässä tutkimuksessa erityispiirteiden osalta vuokrasopimusten epävarmuuteen liittyvät huomiot tulivat vain tilintarkastajilta, joilla on saman tyyppinen asiakaskunta, ikärakenne noin 50 vuotta, HT-pätevyys, ei-Big4 yhteisö ja lukumääräisesti eniten tilintarkastuksia.

Tilintarkastajien kokemus pk-yrityksistä ja varsinkin pienistä yrityksistä tilintarkastuskohteina on varsin yhtenäinen. Toiminnan jatkuvuuden arviointi pohjautuu ensisijaisesti menneiden kausien arviointiin, tilinpäätöksen jälkeisiin tapahtumiin ja johdon haastatteluun ja näistä tehtäviin johtopäätöksiin. Tulevasta kaudesta on pk-yrityksissä yleensä saatavilla niukasti taloudellista faktaa, tietoja sen pohjaksi, soveltuuko taloudellisissa vaikeuksissa olevan yrityksen tilanteeseen merkittävä epävarmuus vai ei. Kaikkien mukaan myös sisäinen valvonta on pienissä yrityksissä vähäistä ja keskittyy omistajaan.

Myös analysointimenetelmät ovat saman tyyppisiä. Kaikki hyödyntävät analysointiohjelmaa sekä tunnuslukuanalyysiä suuntaa antavana. Analysoinnin luonne kuitenkin vaihteli siltä osin, että osa tilintarkastajista kiinnitti erityisesti huomiota myynnin ja myyntisaamisten kehitykseen ja osa sopimukseen. Kuitenkin yleisesti ottaen analysointi käsitti eri erien tarkastuksen kautta kannattavuutta, velkaisuutta ja maksukyvyyn riittävyyttä sekä niiden tulevaisuuden arviointia ja jälleen kerran johdon arvioita niistä. Oleellisia eroavaisuuksia tilintarkastajien välillä ei havaittu, joten tilintarkastajien erityispiirteillä ei ollut vaikutusta. Tosin tilintarkastaja G:n toimintamallissa painottui tulevaisuuteen suuntautuva informaatio enemmän kuin muiden antamassa kuvauksessa.

Koska Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimus ei käsitellyt toiminnan jatkuvuuden arviointi- ja analysointiprosesseja, niin näiden tulosten syvempi analysointi pohjautuu KHT-yhdistyksen (2010b, 27) suosittamaan tarkastettavaan informaatioon. Pk-yrityksiltä puuttuu usein taloudellisen informaation mukaiset ennusteet tai jos niitä on, niin ne ovat vain harvoin realistisia. Koska hallintoelimiä ei sanottavasti ole, niin pöytäkirjoistakin on vaikea havaita taloudellisten vaikeuksien merkkejä. Toimittamattomien tilausten suunnitelmat ulottuvat yleisimmin lyhyelle ajanjaksolle, joten sen perusteella ennustettavuus on vaikeaa. Omaisuuseriä ei ehkä ole enää luovutettavaksi. Käytännössä

siis menneen kauden tilinpäätöstietojen ja tunnuslukujen lisäksi tilintarkastajalle jäävä, KHT-yhdistyksen suosittelema tarkastettava kirjallinen informaatio koostuu lähinnä sopimuksista, lähipiirin ja ulkopuolisten vahvistuksista, tilinpäätöksen jälkeisistä tapahtumista, saatavilla olevista oikeudenkäyntien ja vaateiden tulkinnasta, luottolimiittien arvioinnista ja viranomaisten raporteista. Edellä mainitun lisäksi tiedustellaan yrityksen omistajilta heidän mahdollisuuksia lisärahoitukseen. Pk-tason konserniyritykset poikkeavat kuitenkin pääosin jatkuvuuteen kohdistuvan suunnitelmallisuuden tason tai emoyhtiön ohjeistuksen sekä annettavan rahoituksen kautta yksittäisistä pienistä yhtiöistä.

Toiminnan jatkuvuuden uhan arvioinnissa ja analysoinnissa korostuu kaksi tilintarkastajasta riippuvaa asiaa. Toinen on merkittävän epävarmuuden käsitteen soveltaminen ja toinen ammatillisen skeptisyyden käyttö. Näissä seikoissa ei kuitenkaan löytynyt Sundgrenin ja Svanströmin (2014) mukaisten erityispiirteiden yhteneväisyyksiä. Merkittävän epävarmuus liittyy kaikkien tilintarkastajien osalta yritystoiminnan heikkoon kannattavuuteen, käytännössä kannattamattomuuteen. Lisäksi erottui kolme pääpiirteiltään erilaista näkökulmaa: oman pääoman ja maksukyvyn tilanne, maksukyvyttömyyteen ajautuminen tai maksukyvyttömyyden käsillä olo sekä johdon toiminnan epämääräisyys.

Merkittävän epävarmuuden ja epävarmuuden rajanvetoon ei ole selkeää ohjeistusta ja merkittävyyden läsnäolo on tilannesidonnainen, tilintarkastajan henkilökohtainen näkemys. Toiminnan jatkuvuuden uhan edessä kaikki tilintarkastajat kyseenalaistivat olosuhteista ja tapahtumista riippuen tilinpäätöksessä esitettäviä tietoja ja ainakin johdon esittämät arviot, joka tarkoittaa, että asennoituminen ei ole pelkästään enää ammatillista harkintaa vaan skeptisyyden käyttöä. Kaikkien mukaan skeptisyys liittyy vahvasti epäilyyn, joka kohdistuu tilinpäätöstietoihin, uudella tilikaudella esiintyviin tapahtumiin, mahdollisiin budjetteihin ja johdon esittämiin muihin arvioihin tulevaisuudesta.

Kun määriteltiin Laitisen ja Laitisen (2014, 73) mukaisen kategorioinnin perusteella merkittävän epävarmuuden aiheuttamisperustetta, joka tilintarkastajan näkemyksen mukaan johtaa konkurssiin, niin saatiin tuloksena esiin suurimpana syynä yrityksen johto ja pienimpänä syynä yrityksen ominaisuudet. Laitisten tutkimuksessa suurin konkurssin aiheuttava syy oli yrityksen toimintapolitiikka ja lähes yhtä suuri välitön ympäristö, mutta ehdottomasti pienin syy oli yrityksen ominaisuudet. Tässä tutkimuksessa saatu tulos koskien yrityksen johtoa tukee Laitisten käsitystä siitä, että pesänselvittäjät katsovat konkurssin syytä todennäköisesti eri näkökannalta (Laitinen & Laitinen 2014, 73).

Kaikki tilintarkastajat käyttävät toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden lausuntojen muotona ensisijaisesti ”tiettyä seikkaa painottavaa” lisätietoa ja vetoavat siinä tilinpä-

töksen liitetiedon tietoon. Tämän vuoksi ensisijaista on se, että johtoa kehoitetaan ilmaiseemaan epävarmuustekijä liitetiedoissa. Huomautusta käytetään harvemmin. Lausunnon lopullinen muoto askarruttaa vastuunalaisia tilintarkastajia, jotta se antaisi oikeat tiedot, että se ei olisi liian jyrkkä, mutta ei liian lieväkään. Tilintarkastusvalvonnan vaatimuksista nousevaan dokumentointiin lausunnon perusteeksi kiinnitetään huomiota. Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimus ei sisältänyt tietoja lausuntojen muodoista.

Kaikkien tilintarkastajien näkemyksen mukaan toiminnan jatkuvuuden epävarmuutta omaavassa yrityksissä tarkastukseen tarvittava työmäärä ja -aika eivät riitä verrattaessa niitä normaalitarkastukseen. Tulokset jakautuivat kolmeen vaihtoehtoon työmäärän ja työajan suhteen: monin-, kaksin- tai puolitoistakertainen panostus. Ainut havaittavissa oleva Sundgrenin ja Svanströmin (2014) erityispiirre, mikä näkyi tuloksissa, oli se, että puolitoistakertaisen panostuksen vaihtoehdon tilintarkastajat edustivat ei-Big4 yhtiöitä.

Sundgrenin ja Svanströmin (2014) mukaan ruotsalaistilintarkastajien toimeksiantojen suuri määrä vähentää toiminnan jatkuvuuden lausuntojen antamisen todennäköisyyttä ja näin ollen vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun. Tässä tutkimuksessa työmäärän vaikutusta laatuun ei nähnyt olevan kuin tilintarkastaja, jolla oli eniten toimeksiantoja, mutta siitä näkökulmasta, että laadun heikkeneminen ei kohdistu toiminnan jatkuvuuden epävarmuustapaukseen, vaan silloin saatetaan tinkiä muiden asiakkaiden tarkastuksista. Toinen tilintarkastaja totesi, että epävarmuustapauksessa laatu voi joissain tapauksissa heiketä tämän kohteen muussa tarkastuksessa. Toimeksiantojen määrästä riippumatta tilintarkastuksen laatu oli korkealla tai hyvin korkealla tasolla kaikkien tilintarkastajien osalta epävarmuustapauksissa. Lisäksi kaikki pyrkivät panostamaan dokumentointiin.

Sundgren ja Svanström (2014) ovat päätyneet tulokseen, että vanhemmat tilintarkastajat eivät mahdollisesti panosta tilintarkastusstandardien kunnolliseen ymmärtämiseen ja soveltamiseen tai he tunnistavat kyllä epävarmuuksia tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuudessa, mutta jostain syystä luopuvat lausunnoista. Tästä syystä vanhemmat tilintarkastajat antavat harvemmin kertomuksessa lausunnon toiminnan jatkuvuudesta kuin nuoremmat tilintarkastajat. Tutkimuksessa vanhemmalla tilintarkastajalla tarkoitetaan yli 56-vuotiasta (yhteisöt) tai yli 60-vuotiasta (itsenäiset) vastuunalaista tilintarkastajaa.

Tätä tukevaa tulosta tästä tutkimuksesta ei kuitenkaan saatu. Päinvastoin, tutkimukseen osallistunut 60-vuotias tilintarkastaja antaa eniten eli yli 10 toiminnan jatkuvuuteen viittaavaa lausuntoa/vuosi, toiseksi eniten näitä lausuntoja antaa yli 50-vuotias eli 5–10/vuosi. Sen jälkeen noin 50 vuoden ikäluokkaan kuuluvat antavat 2 lausuntoa/vuosi. Nuoremmat 30–35 -vuotiaat antavat noin yhden lausunnon/vuosi. Näin ollen syntyneitä

eroja ei voi perustella Sundgrenin ja Svanströmin (2014) esittämällä perusteluilla tässä tutkimuksessa. Tilintarkastajan viitekehyksen voi kuitenkin tulkita vaikuttavan tulokseen ainakin jollain tasolla, koska vanhimmalla tutkittavalla on insolvenssitausta ja toiseksi eniten lausuntoja antavalla suurin määrä toimeksiantoja vuositasona.

Niin ikään Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimustuloksen mukaan epäsuotuisasti asiakkaille raportointi on todettu olevan vanhempien tilintarkastajien keskuudessa vastahakoisempaa kuin nuorempien keskuudessa etenkin silloin, kun on kyseessä pk-yritysten kanssa pitkään jatkuneet asiakassuhteet. Tässä tutkimuksessa vain yksi tilintarkastaja, joka on 54-vuotias, näki pitkällä asiakassuhteella olevan suoraa vaikutusta, joka ilmenee niin, että asian käsittely vaikeutuu. Muut tulokset jakautuivat kahteen ryhmään. Toisen ryhmän edustajien mukaan pitkällä asiakassuhteella ei ole vaikutusta, toisen ryhmän mukaan se vaikeuttaa asiaa, mutta ei vaikuta siihen. Mikään Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimuksen erityispiirre ei yhdistänyt ryhmien tilintarkastajia.

Tilintarkastaja-asiakassuhteeseen liittyen tuloksena saatiin, että yleisimmin asiakkaalta ei pystytä laskuttamaan kaikkea toiminnan jatkuvuuden ongelmista aiheutunutta, tilintarkastajalle koitunutta lisätyötä. Vain yksi tilintarkastaja antaa laskun koko työmäärästä, mutta toisaalta toinen ei laskuta lisäajasta ollenkaan. Valtaosa tilintarkastajista puoltaa näkemystä, että asiakkaan menettämisen riskin jatkuvuuden epävarmuuteen liittyvän lausunnon seurauksena on suuri. Menetystä ei kuitenkaan välttämättä tapahdu tai tapahdu vain harvoin. Yksi tilintarkastaja ei ole koskaan tämän syyn vuoksi menettänyt asiakasta. Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimus ei käsitellyt tämän tyyppisiä asioita.

Asiakkaalle toiminnan jatkuvuuden uhkaan liittyvällä lausunnolla on ikäviä tai saattaa olla ikäviä vaikutuksia pääasiassa rahoittajien reagoinnin vuoksi. Vaikutuksia voi koitua myös asiakkaan asiakkaiden ja toimittajien suunnalta sekä muilta vastaavilta tahoilta. Tätä tulosta puolsi valtaosa tilintarkastajista. Tilintarkastajien mukaan, joilla on saman tyyppinen asiakaskunta, ikärakenne noin 50 vuotta, HT-pätevyys, ei-Big4 yhteisö ja lukumääräisesti eniten tilintarkastuksia, rahoittaja tietää tilanteen ennen kuin se tulee esille kertomuksesta. Yksi tilintarkastaja ei koe lausunnolla olevan mitään vaikutusta.

Toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöiden vuoksi tilintarkastajien riskit kasvavat, jos tarkastusta ei ole laadullisesti tehty hyvin, annettu kertomuksessa asianmukaisia tietoja, dokumentoitu hyvin ja riittävästi. Riskit kasvavat muun muassa velkojien oikeudenkäyntiriskien kautta, tilintarkastajalle annettavan huomautuksen, varoituksen tai hyväksynnän menettämisen kautta. Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimus ei käsitellyt asiakkaalle tai tilintarkastajalle koituvia vaikutuksia.

3.3.2 Teoreettisen viitekehyksen täydentäminen

Tilintarkastajien haastattelujen ja tulosten analysoinnin perusteella voi nostaa esiin kaksi seikkaa, jotka olivat keskeisiä ja esiintyivät usein vastauksissa koskien toiminnan jatkuvuuden periaatteen tulkintaa ja soveltamista. Nämä seikat ovat johdon arviot ja niiden arviointi sekä dokumentointi ja sen riittävyys. Tästä syystä viitekehyksen keskiöön nostetaan asiakastekijänä ”johdon arviot” ja tilintarkastajatekijänä ”dokumentointi” (kts. kuvio 3). Näillä seikoilla ja niiden välisellä yhteydellä on tärkeä merkitys toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöiden arvioinnissa, analysoinnissa ja raportoinnissa. On selvää, että toimiva johto arvioineen liittyy oleellisesti asiakkaaseen ja dokumentointi kohdistuu tilintarkastajatekijään, koska tilintarkastaja suorittaa sen henkilökohtaisesti ja näin ollen ottaa kantaa sen luonteeseen ja riittävyyteen.

Toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltumiseen vaikuttaa kuitenkin ehkä eniten tai ainakin näkyvästi käsitteen ”merkittävä epävarmuus” tulkinta ja soveltaminen. Tilintarkastajan ammatillisen harkinnan tulos merkittävän epävarmuuden tilasta toiminnan jatkuvuudessa näkyy asiakkaan tilintarkastuskertomuksessa ja näin ollen asiakkaan toiminnan heikkoudesta tai vaikeudesta tulee julkista. Merkittävän epävarmuuden käsitteen ymmärtäminen on tärkeää myös itse asiakkaalle, sen sidosryhmille, tilintarkastuskertomusten lukijoille ja tutkimukselle. Merkittävä epävarmuus onkin nostettu viitekehyksen keskiön kehälle (kts. kuvio 3), joka kuvaa tämän käsitteen oleellista vaikutusta toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöiden ympäristössä. Alle on täydennetty vain toiminnan jatkuvuuden arvioinnin, analysoinnin ja raportoinnin viitekehyksestä sen keskiö, koska muulta osin viitekehys (kts. kuvio 2) pysyy muuttomattomana.

Kuvio 3. Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin viitekehyksen keskiön täydennys.

4 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkielman päätaviote oli selvittää toiminnan jatkuvuuden merkittävän epävarmuuden tunnistamista ja soveltamista pk-yrityksissä sekä niitä syitä, mikä ajaa pk-yrityksen tällaiseen korkean riskin tilanteeseen. Merkittävän epävarmuuden käsitteeseen tartuttiin sen vuoksi, koska se on heikosti tutkittua osa-aluetta tilintarkastajan tehtävässä. Tätä kysymystä pohtii muun muassa Geiger (2014, 306). Kaikkien tilintarkastajien haastattelujen perusteella voi toiminnan jatkuvuuden merkittävää epävarmuutta kuvata siten, että epävarmuus koetaan merkittäväksi silloin, kun tarkastuskohteen riskit ovat korkeat ja sen luonteisia, että ne toteutuessaan uhkaavat aiheuttaa vahinkoa ulkopuolisille tahoille. Usein yritykset ajautuvat merkittävän epävarmuuden tilaan toiminnan tappiollisuuden vuoksi melko pitkälläkin aikavälillä. Ympäristön muutoksiin reagoimattomuus, virheeliset päätökset tai oleellisen seikan epäonnistuminen voivat nostaa pieneen yrityksen riskin korkeaksi lyhyelläkin aikavälillä. Toisaalta pieni yritys voi olla niin joustava, että epävarmuudesta ei muodostu merkittävää oikeiden päätösten ansiosta. Suurin osa tilintarkastajista pitikin toimivaa johtoa perimmäisenä syynä korkean riskin syntymiseen.

Tulosten perusteella tilinpäätöksestä analysoitavien taloudellisten vaikeuksien merkkien lisäksi korostuu toimivan johdon rooli jatkuvuuden epävarmuuden edessä. Johdon arviointi ja arvioiden luotettavuus sekä niiden dokumentointi on tilintarkastajalle erittäin keskeistä, kun hän arvioi sitä, pitävätkö johdon yleensä suulliset arviot paikkansa, ovatko ne asianmukaisia vai kyseenalaistako hän ne. Toiminnan jatkuvuuden oletaman arvioinnissa ja analysoinnissa ei tullut esiin mitään olennaisia systemaattisia eroavaisuuksia tilintarkastajien erityispiirteiden osalta standardien painoarvoa lukuun ottamatta.

Tavoitteena oli myös selvittää, mitä merkittävän epävarmuuden tilanteesta seuraa. Tähän tartuttiin sen vuoksi, että tutkimustulokset ovat osittain ristiriitaisia tilintarkastajan työmäärän vaikutuksesta tilintarkastuksen laadulliseen lopputulokseen nähden. Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tulokset osoittavat, että työmäärällä on vaikutusta toiminnan jatkuvuuteen liittyvässä päätöksenteossa laatua heikentävästi, mutta Lópezin ja Petersin (2012) tulokset eivät täysin tue tätä. Tämän tutkimuksen tulokset tukivat Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tulosta yhden tilintarkastajan kohdalla, jolla on huomattava määrä toimeksiantoja vuositasona. Laadusta ei tingi kuin yksi tilintarkastaja jossain tapauksessa ja joissain tapauksissa laatu jopa nousee, kun oli kysymys riskialttiista merkittävää epävarmuutta omaavasta yrityksestä. Saatua tulosta voi ehkä selittää toiminnan jatkuvuuteen liittyvien lausuntojen vähäisellä osuudella. Siitä voinee vetää johtopäätök-

sen, että tästä syystä lisääntynyt työpanos ei ole ajallisesti suuri. Toiminnan jatkuvuuteen liittyvien lausuntojen muotona on ensisijaisesti lisätieto, harvemmin huomautus.

Yllättävin tutkimustulos liittyi siihen, että tässä tutkimuksessa saatiin täysin päinvastainen tulos Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimustulokselle siitä, että vanhemmat tilintarkastajat antavat harvemmin kertomuksessa lausunnon toiminnan jatkuvuudesta kuin nuoremmat. Tämä tutkimus ei myöskään tukenut sitä Sundgrenin ja Svanströmin (2014) tutkimustulosta, että pitkäaikainen asiakassuhde vaikuttaisi vanhempien tilintarkastajien raportointiin enemmän kuin nuorempien tilintarkastajien. Pitkäaikaisella asiakassuhteella ei koettu olevan oleellista merkitystä kuin yhden tilintarkastajan kohdalla. Myöskään toiminnan jatkuvuuteen liittyvien lausuntojen määrässä Big4 ja ei-Big4 yhteisöjen välillä ei saatu selkeää jakautumaa esiin tässä tutkimuksessa.

Viimeisenä tavoitteena oli selvittää, mitä vaikutuksia tilintarkastuskertomuksessa annettusta toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä lausunnosta on asiakkaalle. Tähän kysymykseen tartuttiin sen vuoksi, että pk-yritysten tilintarkastuskertomuksia pidetään rahoittajille tärkeinä (Niemi & Sundgren 2012), mutta toiminnan jatkuvuuden mukautukset tilintarkastuskertomuksissa eivät sanottavasti vaikuta tilinpäätösten käyttäjien päätöksiin Suomessa (Niemi & Sundgren 2012; Niemi & Kuhta 2014). Tämän kysymyksen osalta tutkimuksen tulokset jakautuvat ääripäästä toiseen. Toisessa päässä oli näkemys, että tilintarkastuskertomuksessa toiminnan jatkuvuudesta annetulla tiedolla ei ole mitään vaikutusta asiakkaalle, toisessa päässä näkemys, että se on kuolinisku asiakkaalle. Muista näkemyksistä puolet kokivat niin, että lausunto ei vaikuta sanottavasti ja puolet niin, että lausunnolla on ikäviä vaikutuksia rahoittajan lisäksi muihin sidosryhmiin nähden. Tilintarkastajien erityispiirteillä ei ollut systemaattista vaikutusta näkemyksiin liittyen.

Tutkielman olennaisin hyöty on siinä, että empirian avulla pystyttiin selkeyttämään merkittävän epävarmuuden käsitettä ja tarkentamaan sen määrittelyä korkeasta riskitasosta sekä sen kartoittamista. Myös ymmärrys toimivan johdon roolin merkityksestä lisääntyi. Lisäksi tilintarkastajan dokumentoinnin tärkeys niin laadun kuin tilintarkastajien omien riskien näkökulmasta selkeytyi. Tämän perusteella voikin hyvin yhtyä siihen Sundgrenin ja Svanströmin (2014) toteamaan, että useiden tutkimustulosten perusteella toiminnan jatkuvuuden arviointi ja raportointi on todettu vaikeimmaksi tilintarkastajan tehtävien osa-alueista. Toivon mukaan IAASB:n (2015) ISA 570 -standardin uudistus vahvistaa tilintarkastajan asemaa toiminnan jatkuvuuden olettamien ennakoinnissa. Mielenkiintoinen kohde jatkotutkimukselle olisikin se, kuinka uudistettava ISA 570 standardi sekä tilintarkastuslakiin (1141/2015) toiminnan jatkuvuudesta tuleva lainmuutos vaikuttavat tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja raportointiin.

LÄHDELUETTELO

- Ajona, L., Dallo, F. & Alegría, S. 2008. Discretionary Accruals and Auditor Behaviour in Code-Law Contexts: An Application to Failing Spanish Firms. *European Accounting Review*, 17:4, 641–666.
- Bruynseels, L. & Willekens, M. 2012. The effect of strategic and operating turnaround initiatives on audit reporting for distressed companies. *Accounting, Organizations and Society*, 37:4, 223–241.
- Bruynseels, L., Knechel, W. R. & Willekens, M. 2013. Turnaround Initiatives and Auditors' Going-Concern Judgment: Memory for Audit Evidence. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32:3, 105–121.
- Bryman, A. & Bell, E. 2015. *Business Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Carson, E., Fargher, N., Geiger, M., Lennox, C., Raghunandan, K. & Willekens, M. 2013. Audit Reporting for Going-Concern Uncertainty: A Research Synthesis. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 1:32, 353–384.
- Collis, J., Jarvis, R. & Skerratt, L. 2004. The demand for the audit in small companies in the UK. *Accounting & Business Research*, 34:2, 87–100.
- Ernst & Young Oy 2008. *Kirjanpitolaki tänään*. Jyväskylä: Talentum Media Oy.
- Feng, M. & Li, C. 2014. Are Auditors Professionally Skeptical? Evidence from Auditors' Going-Concern Opinions and Management Earnings Forecasts. *Journal of Accounting Research*, 52:5, 1061–1085.
- Ference, S. 2015. All CPAs Should Be Concerned About Going Concern. *Journal of Accountancy*, 219:2, 20–21.
- Fraktman, M. 2016. Tilintarkastuskertomus uudistuu. *Balanssi* 2, 12–14.
- Francis, J. 2004. What do we know about audit quality? *The British Accounting Review*, 36:4, 345–368.
- Francis, J. 2011. A Framework for Understanding and Researching Audit Quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. 30:2, 125–152.
- Geiger, M. 2014. Going concern. Teoksessa Hay, D., Knechel W. R. & Willekens M. (toim.). *The Routledge Companion to Auditing*. Oxford: Routledge, Taylor & Francis Group, 300–310.
- Geiger, M., Raghunandan, K. & Rama, D. 2005. Recent Changes in the Association between Bankruptcies and Prior Audit Opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 24:1, 21–35.

- Geiger, M., Raghunandan, K. & Riccardi, W. 2014. The Global Financial Crisis: U.S. Bankruptcies and Going-Concern Audit Opinions. *Accounting Horizons*, 28:1, 59–75.
- Goh, B., Krishnan, J. & Li, D. 2013. Auditor Reporting under Section 404: The Association between the Internal Control and Going Concern Audit Opinions. *Contemporary Accounting Research*, 30:3, 970–995.
- Goodwin, J. & Wu, D. 2014. What Is the Relationship Between Audit Partner Busyness and Audit Quality? <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1799681##> luettu 20.2.2016.
- Gullkvist, B. 2013. Tilintarkastuskertomukseen halutaan lisää läpinäkyvyyttä. *Balanssi*, 4, 31–33.
- Halonen, K. & Steiner, M.-L. 2010. *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Hay, D., Knechel W. R. & Willekens M. 2014. *The Routledge Companion to Auditing*. Oxford: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2008. *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara P. 2013. *Tutki ja kirjoita*. 15.–17. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Hope, O.-K., Thomas, W. & Vyas, D. 2011. Financial credibility, ownership, and financing constraints in private firms. *Journal of International Business Studies*, 42:7, 935–957.
- Hope, O.-K., Langli, J. & Thomas W. 2012. Agency conflicts and auditing in private firms. *Accounting, Organizations and Society*, 37:7, 500–517.
- Hoque, Z. 2006. *Methodological Issues in Accounting Research*. London: Spirasmus.
- Ireland, J. 2003. An Empirical Investigation of Determinants of Audit Reports in the UK. *Journal of Business Finance & Accounting*, 30:7/8, 975–1015.
- Jensen, M. & Meckling, W. 1976. Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3:4, 305–360. <<http://www.sfu.ca/~wainwrig/Econ400/jensen-meckling.pdf>> luettu 1.3.2016.
- Joe, J. 2003. Why Press Coverage of a Client Influences the Audit Opinion. *Journal of Accounting Research*, 41:1, 109–133.
- Kaplan, S. & Williams, D. 2012. The changing relationship between audit firm size and going concern reporting. *Accounting, Organizations and Society*, 37:5, 322–341.

- Karjalainen, J. 2011. Audit Partner Industry Specialization and Earnings Quality of Privately-Hold Companies. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1766437> luettu 20.2.2016.
- Kida, T. 1980. An investigation into auditors' continuity and related qualification judgments. *Journal of Accounting Research*, 18:2, 506–523.
- KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry 2010a. *Kansainväliset tilintarkastus- ja laadunvalvontastandardit*. Helsinki: KHT-Media Oy.
- KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry 2010b. *Tilintarkastajan rooli asiakasyrityksen taloudellisissa vaikeuksissa*. Helsinki: KHT-Media Oy.
- KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry 2014. *Tilintarkastajan raportointi – kertomukset, lausunnot ja muut asiakirjat*. Helsinki: KHT-Media Oy.
- Kihn, L.-A. & Ihantola, E.-M. 2008. Tutkimuksen laadun arvioinnista. Teoksessa Hyvönen, T., Laine, M. & Mäkelä, H. (toim.) *Laskenta-ajattelun tutkija ja kehittäjä – Professori Salme Näsi 60 vuotta*. Tampere: Taloustieteen laitos, Tampereen yliopisto, 81–95.
- Kihn, L.-A. & Näsi, S. 2011. *Tilintarkastusta käsittelevien väitöskirjojen tutkimusstrategiset valinnat – Aihepiiri ja tutkimusote*. Vaasan yliopisto. Acta Wasaensia 234.
- Kiviniemi, Kari 2015. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2*. 4. uudistettu painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 74–88.
- Knechel, W. R. & Vanstraelen A. 2007. The Relationship between Auditor Tenure and Audit Quality Implied by Going Concern Opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 26:1, 113–131.
- Knechel, W. R., Krishnan, G., Pevzner, M., Shefchik, L. & Velury, U. 2013. Audit Quality: Insights from the Academic Literature. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32, 385–421.
- Knechel, W. R., Vanstraelen, A. & Zerni, M. 2015. Does the Identity of Engagement Partners matter? An Analysis of Audit Partner Reporting Decisions. *Contemporary Accounting Research*, 32:4, 1443–1478.
- Koivula, E. 2015. Miten huomioida taantuma tilinpäätöksen laadinnassa? *Balanssi*, 1, 18–20.
- Koskinen, I., Alasuutari, P. & Peltonen, T. 2005. *Laadulliset menetelmät kauppatieteissä*. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, T. & Laitinen, E. 2014. *Yrityksen maksukyky – Arviointi ja ennakointi*. Helsinki: KHT-Media Oy.

- Laitinen, T. 2016. Going concern -mukautus – kun tuloslaskelma ja tase eivät riitä. *Balanssi* 2, 44–48.
- Langli, J. & Svanström, T. 2014. Audits of private companies. Teoksessa Hay, D., Knechel W. R. & Willekens M. (toim.). *The Routledge Companion to Auditing*. Oxford: Routledge, Taylor & Francis Group, 148–158.
- LaSalle R. & Anandarajan A. 1996. Auditors' Views on the Type of Audit Report Issued to Entities with Going Concern Uncertainties. *Accounting Horizons*, 10:2, 51–72.
- López, D. & Peters, G. 2012. The Effect of Workload Compression on Audit Quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31:4, 139–165.
- Louwers, T. 1998. The Relation between Going-Concern Opinions and the Auditor's Loss Function. *Journal of Accounting Research*, 36:1, 143–156.
- Lukka, K. 1999. Case/field-tutkimuksen erilaiset lähestymistavat laskentatoimessa. Teoksessa Hookana-Turunen H. (toim.) *Tutkija, opettaja, akateeminen vaikuttaja ja käytännön toimija – Professori Reino Majala 65 vuotta*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja C-1, 129–150.
- Luumi, J. 2009. Tilintarkastus taloudellisen laskusuhdanteen aikana. Teoksessa Heiskanen, J., Kihn, L.-A. & Näsi, S. (toim.) *Näkökulmia laskentatoimeen ja tilintarkastukseen*. Tampere: Tampere University Press, 70–83.
- Nelson, M. & Tan H.-T. 2005. Judgment and Decision Making Research in Auditing: A Task, Person, and Interpersonal Interaction Perspective. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 24, 41–71.
- Malmi, T. 2005. Kohti käytännöllisiä teorioita liiketaloustieteissä – toiveajatteluako? *Liiketaloustieteellinen aikakauskirja*, 4, 553–559.
- Martens, D., Bruynseels, L., Baesens, B., Willekens, M. & Vanthienen, J. 2008. Predicting going concern opinion with data mining. *Decision Support Systems*, 45:4, 765–777.
- Mutchler, J. 1984. Auditor's Perceptions of the Going-Concern Opinion Decision. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 3:2, 17–30.
- Niemi, L. & Sundgren, S. 2012. Are Modified Audit Opinions Related to the Availability of Credit? Evidence from Finnish SMEs. *European Accounting Review*, 21:4, 767–796.
- Niemi, L. & Kuhta, T. 2014. Going concern -arvion merkitys. *Balanssi*, 6, 44–47.
- O'Clock, P. & Devine, K. 1995. An Investigation of Framing and Firm Size on the Auditor's Going Concern Decision. *Accounting & Business Research*, 25:99, 197–207.

- Ojala, H., Niskanen, M., Collis, J. & Pajunen, K. 2014. Audit quality and decision making in small companies. *Managerial Auditing Journal*, 29:9, 800–817.
- Ojala, H., Collis, J., Kinnunen, J., Niemi, L. & Troberg, P. 2016. The Demand for Voluntary Audit in Micro-Companies: Evidence from Finland. *International Journal of Auditing*, First published: 20 July 2016.
- Radin, A. & Katowitz, M. 2013. Should Auditors Opine on Going Concern? *CPA Journal*, 83:10, 6–9.
- Riistamaa, V. 1999. *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. 2. painos. Helsinki: WSOY.
- Ruiz-Barbadillo, E., Gómez-Aguilar, N., De Fuentes-Barberá, C. & Garcí-Benau, M. 2004. Audit Quality and the Going-concern Decision-making Process: Spanish Evidence. *European Accounting Review*, 13:4, 597–620.
- Saarela-Kinnunen, M. & Eskola, J. 2015. Tapaus ja tutkimus = tapaustutkimus? Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1*. 4. uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 180–190.
- Scott, W. 2015. *Financial Accounting Theory*. 7. painos. Toronto: Pearson Canada Inc.
- Sormunen, N. & Laitinen, T. 2012. Late financial distress process stages and financial ratios: Evidence for auditors' going concern evaluation. *Liiketaloustieteellinen aikakauskirja*, 1, 41–69.
- Sormunen, N., Jeppesen, K., Sundgren, S. & Svanström, T. 2013. Harmonisation of Audit Practice: Empirical Evidence from Going-Concern Reporting in the Nordic Countries. *International Journal of Auditing*, 17:3, 308–326.
- Sundgren, S. & Svanström, T. 2014. Auditor-in-Charge Characteristics and Going-concern Reporting. *Contemporary Accounting Research*, 31:2, 531–550.
- Suontausta, S. & Pirinen, J. 2015. Yrityssaneeraus ja tilintarkastajan eri roolit saneerausmenettelyssä. *Balanssi*, 6, 38–41.
- Sviili, T. 2010. Going concern -keskustelu hakoteillä. *Tilintarkastus*, 4, 5.
- Sweet, D. 2004. *The recovery response of small industrial firms in corporate turnaround*. Florida: Nova Southeastern University.
- Trotman K. 2014. Judgement and decision making. Teoksessa Hay, D., Knechel W. R. & Willekens M. (toim.). *The Routledge Companion to Auditing*. Oxford: Routledge, Taylor & Francis Group, 200–218.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 11. uudistettu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Vanstraelen, A. 2003. Going-Concern Opinions, Auditor Switching, and the Self-Fulfilling Prophecy Effect Examined in the Regulatory Context of Belgium. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 18:2, 231–254.

Xu, Y., Carson, E., Fargher, N. & Jiang, L. 2013. Responses by Australian auditors to the global financial crisis. *Accounting & Finance*, 53:1, 301–338.

Virallislähteet:

AICPA 1988. *The Auditor's Consideration of an Entity's Ability to Continue as a Going Concern*. Statement of Auditing Standards, No. 59.

EUR-Lex. *Access to European Union law*. Euroopan Unionin WWW-sivut. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=URISERV%3An26026>> luettu 1.3.2016.

Hallituksen esitys eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi HE 194/2006.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tilintarkastuslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi HE 70/2016.

IAASB. *Reporting on Audited Financial Statements – New and Revised Auditor Reporting Standards and Related Conforming Amendments*, January 2015. <<https://www.ifac.org/publications-resources/reporting-audited-financial-statements-new-and-revised-auditor-reporting-stand>> luettu 25.2.2016.

IFAC 2009. *G5INTERNATIONAL STANDARD OF AUDITING 570, GOING CONCERN*.

Kirjanpitolaki 30.12.1997/1336.

Kirjanpitolautakunnan yleisohjeet 12.9.2006.

Osakeyhtiölaki 21.7.2006/624.

Tilintarkastuslaki 13.4.2007/459.

Tilintarkastuslaki 18.9.2015/1141.

Muut lähteet:

FEE Federation of European Accountants. *Briefing Paper*, February 2015. FEE:n WWW-sivu. <http://www.fee.be/images/BP_Auditor_Communication_1502.pdf> luettu 25.2.2016.

Patentti- ja rekisterihallitus. *Tilintarkastajahaku*. PRH:n WWW-sivu. <https://epalvelut.prh.fi/tilintarkastaja_haku/> luettu 10.3.2016.

Patentti- ja rekisterihallitus. *Tilintarkastusvalvonta*. PRH:n WWW-sivu.
<<https://www.prh.fi/fi/tilintarkastusvalvonta.html> /> luettu 20.5.2016.

Suomen Tilintarkastajat ry 2016a. *Tilintarkastuskertomus uudistuu*. Suomen Tilintarkastajat ry:n WWW-sivu. <<http://www.suomentilintarkastajat.fi/yhdistys/hyva-tilintarkastustapa/tilintarkastuskertomus-uudistuu>> luettu 25.2.2016.

Suomen Tilintarkastajat ry 2016b. *Tilintarkastuslain uudistus jatkuu*. Suomen Tilintarkastajat ry:n WWW-sivu <<http://www.suomentilintarkastajat.fi/yhdistys/edunvalvontaa-ja-saantelyhankkeita/tilintarkastuslain-uudistus-jatkuu>> luettu 22.7.2016.

Suomen Yrittäjät ry. *Yrittäjyys Suomessa*. <<http://www.yrittajat.fi/fi-FI/suomenyrittajat/yrittajyys Suomessa/>> luettu 16.3.2016.

Tilastokeskus. *PK-yritys*. Tilastokeskuksen WWW-sivu.
<http://www.stat.fi/meta/kas/pk_yritys.html> luettu 1.3.2016.

TMA Finland ry. *TMA*. TMA Finland ry:n WWW-sivu.
<http://www.tmafinland.fi/index.php?page_id=2> luettu 13.6.2016.

LIITTEET

LIITE 1: Toiminnan jatkuvuuden sääntelyyn liittyvät tilintarkastusstandardit

ISA 200	Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti
ISA 230	Tilintarkastusdokumentaatio
ISA 240	Väärinkäytöksiin liittyvät tilintarkastajan velvollisuudet tilintarkastuksessa
ISA 260	Kommunikointi hallintoelinten kanssa
ISA 315	Olellaisen virheellisyysriskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla
ISA 330	Tilintarkastajan toimenpiteet arvioituihin riskeihin vastaamiseksi
ISA 540	Kirjanpidollisten arvioiden – mukaan lukien käypää arvoa koskevat kirjanpidolliset arviot – ja niistä tilinpäätöksessä esitettävien tietojen tarkastaminen
ISA 570	Toiminnan jatkuvuus
ISA 580	Kirjalliset vahvistusilmoitukset
ISA 705	Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvän lausunnon mukauttaminen
ISA 706	Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvät tiedot seikkoja painottavat kappaleet ja muita seikkoja koskevat kappaleet

LIITE 2: Haastattelulomake

A. Taustakysymykset

1. Nainen mies ikä ____ ammattipätevyys _____ työpaikka Big4 ei-Big4
2. Kuinka kauan olette toimineet tilintarkastajana (vuosina)?
1–3 4–6 7–9 10–15 16–20 21–25 yli 25
3. Kuinka paljon suoritte tilintarkastustoimeksiantoja vuosien 2014–2015 aikana?

B. Normiston soveltaminen

4. Mitä seikkoja yrityksen liiketoimintatasolla huomioitte tilinpäätöstietojen lisäksi arviooidessanne toiminnan jatkuvuuden periaatetta?
5. Millainen on ISA 570 Toiminnan jatkuvuus -standardin painoarvo verrattuna muihin standardeihin pk-yritysten tilintarkastuksessa. Standardit:
 - ISA 315 Olennessen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla
 - ISA 520 Analyttiset toimenpiteet
 - ISA 550 Lähipiiri
 - ISA 560 Tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat
 - ISA 570 Toiminnan jatkuvuus
6. Mitä tarkoittaa tai miten tulkitsette toiminnan jatkuvuuden periaatteen käsitteen "merkittävä epävarmuus"?

C. Toiminnan jatkuvuuden arviointi ja analysointi

1) Esimerkkejä toiminnan jatkuvuuden kyseenalaistamisesta

7. Mitä ovat sellaisia tapahtumia tai olosuhteita (liiketoimintariskejä), jotka aiheuttavat toiminnan jatkuvuusedellytysten kyseenalaistamisen?
8. Millaisia ovat ne seikat, joiden vuoksi on perusteltua jättää lausunto antamatta, vaikka epävarmuustekijöitä ilmenee?

9. Kuinka luotettavasti toiminnan jatkuvuuden epävarmuutta omaavan tarkastuskohteen toimiva johto selvittää tapahtumat tai olosuhteet? Millainen on epävarmuustekijöitä sisältävän tarkastuskohteen sisäinen valvonta?
10. Millaisia suunnitelmia tarkastuskohteen johto esittää toiminnan jatkuvuusedellytysten kuvaamisesta/turvaamisesta? Ovatko suunnitelmat realistisia?

2) Toiminnan jatkuvuuden uhan tunnistaminen

11. Mitä ovat ne tarkastustoimenpiteet, joita suoritate havaitaksenne toiminnan jatkuvuuden vaarantavia tapahtumia ja olosuhteita?
12. Mitä evidenssiä, menetelmiä ja/tai työkaluja teillä on analysoinnin tukena?
13. Millaista asennoitumista arviointi vaatii tilintarkastajalta silloin, kun toiminnan jatkuvuus täytyy kyseenalaistaa?
14. Miten tilintarkastajan ammatillinen skeptisyys näkyy toiminnan jatkuvuutta arvioidessa?

D. Toiminnan jatkuvuuden raportointi

1) Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin ja raportoinnin työmäärä

15. Kuinka suuren osan tilintarkastuksesta käytätte toiminnan jatkuvuuden arviointiin ja raportointiin? (aika ja työpanos, osuus)
16. Koetteko, että toimeksiantoon varattu tarkastusaika oli riittävä toiminnan jatkuvuuden oletuksen arvioimiseen ja raportointiin? Kyllä Ei
17. Koetteko, että toiminnan jatkuvuuden arvioinnista aiheutuvalla työmäärällä on vaikutusta tilintarkastuksen laatuun? Kyllä Ei
18. Millainen työnjako tiimissä on toimivan jatkuvuuden arvioinnin ja analysoinnin osalta?

2) Toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden aiheuttamat lausunnot

19. Kuinka moneen tilintarkastuskertomukseen sisältyi mukautuksia tai lisätietoja yrityksen toiminnan jatkuvuuden epävarmuustekijöistä johtuen vuosina 2011–2015?
20. Millaisia toiminnan jatkuvuuden epävarmuutta kuvaavia lausuntoja olette antaneet tilintarkastuskertomuksiin?
21. Mistä toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden syy yleisimmin saa alkunsa tai johtuu? Mikä alla olevista luokista vastaa suurinta aiheuttajaa, mikä pienintä?

	Yleinen ympäristö	Välitön ympäristö	Yrityksen johto	Yrityksen toimintapolitiikka	Yrityksen ominaisuudet

Selitteet kategorioille (Laitinen & Laitinen 2014, 67–69):

- Yleinen yritys ympäristö; laajoja koko yritysmaailmaa koskevia tekijöitä kuten taloudelliset, teknologiset, kansainväliset, poliittiset, sosiaaliset muutokset.
- Välitön yritys ympäristö; yrityksen sidosryhmiin liittyvät tekijät kuten asiakkaat, tavarantoimittajat, kilpailijat, rahoittajat.
- Yrityksen johto; liikkeenjohdon ominaisuuksiin liittyvät tekijät kuten motivaatio, ominaisuudet, taidot, luonteenpiirteet.
- Yrityksen toimintapolitiikka; yritys johdon päätöksiä seuraavat seikat kuten strategia ja investoinnit, markkinointi, operatiiviset toimet, henkilöstöpolitiikka.
- Yrityksen ominaisuudet; yritykseen itseensä liittyvät ominaisuudet kuten ikä, koko, toimiala, joustavuus.

E. Toiminnan jatkuvuuden raportoinnin vaikutukset

22. Miten asiakas suhtautuu toiminnan jatkuvuuden tarkastukseen ja mahdolliseen lausuntoon?
23. Millaisia vaikutuksia asiakkaalle koituu toiminnan jatkuvuuden epävarmuutta kuvaavasta lausunnosta?
24. Vaikeuttaako pitkä asiakassuhde toiminnan jatkuvuuden uhan tai vaaran raportointia? Miten?
25. Johtaako toiminnan jatkuvuuteen liittyvä raportointi toimeksiantosopimuksen päättymiseen ja/tai tilintarkastajan vaihtamiseen? Mitä vaikutuksia tilintarkastajalle on raportoinnista?